

KARO METO DIENORAŠTIS

1914 m. birželio 15 (28) d., Vilnius

Ištisas dešimtis mėnesių dirbusi redakcijos darbą, skubu važiuoti sodžiuon bent du mėnesiu poilsio atostogų.

Bėgioju iš sankrovos į sankrovą, pirkdama tai šį, tai tą reikalingą sodžiaus gyvenimui. Diena karšta, oras tvankus. Gatvės pilnos karštų dulkių, kurios erzina kvėpuojamuosius organus, bet užtat visą miestą su jo įkaitintais mūrais, dangun smelkiančiais bažnyčių bokštais, palšame žalume niūksančiais sodais gaubia plonutėliu aukso šydu. Tas šydas virpa, aukštybėse žėri aukso kibirkštėmis. Sklaidomas įkaitusių saulės spindulių, kyla aukštyn ir, nė mažiausio vėjelio nekliudomas, kopia į Gedimino kalną, bet veltui. To kalno viršūnėje stovinčio bokšto linijos stovi tiesios ir grynos, aukščiau žaliuojančio medžių vainiko ir lyg tarte taria:

– Amžius jau sergime ir sergėsime visa tai, kas jums, ištikimieji tos šalies vaikai, buvo, yra ir bus brangiausia.

Jaučiuos nuvargusi, ištižusi, mintys galvoje vos slenka, o jausmai, kaip visuomet atsisveikinimo dieną, blaškosi opūs ir suerzinti. Tai glaudžiasi prie piliakalnio stebuklingos didybės, tai atsiduria gimtajame brangiame dvariuke, skęstančiame medžių žalume ir apriestame iš visų pusių tamsia girių linija, tai vėl grįžta prie mano šeimynėlės kasdieninių smulkių reikalų...

Deruos, perku, žiūrinėju prekes, o viduje kovoja noras kuo greičiau nusikratyti tomis visomis gyvenimo smulkmenomis su kietu ir rimtu pareigos balsu.

Galų gale, apsikrovusi ryšuliukais, sprunku sukaitusi iš paskutinės sankrovos, ir neapsakoma kaitra drauge su gatvių dulkėmis ima mane į savo prieglobstį.

– Ne, negaliu su Vilniū ir trumpam laikui persiskirti, – tariau sau, – nepažvelgus į jį nuo piliakalnio aukštybių, – ir imu nagrinėti, kodėl ypač tas miestas man taip į širdį įaugo... ir stebiuos pati, kam aš dar tokį klausimą sau statau: tai aišku kiekvienam be klausimo ir be aiškinimo. Juk kaip žemė sukasi apie savo ašį, taip mūsų tautos gyvybė apie Vilnių, o du, tos istorijos, arba geriau pasakius, gyvybės ašigaliu – tai mūsų senovė su Gediminu ir Vytautu priešaky ir mūsų spaudos atgavimas su Petro Vileišio spaustuve ir jo leidžiamomis „Vilniaus Žiniomis“... Aišku, ne mano viena širdis taip jaučia ir ne mano viena galva taip mano...

Mano galvojimą staiga pertraukia spiegiamas laikraščių pardavėjo balsas:

– Austrijos karaliaus sūnus nužudytas! Naujiena! Didelė naujiena! Extra telegrama!

– Ak, tie pardavėjai! – galvoju sau. – Vis naujienos, vis extra telegramos! tik jiems spiegti... – ir einu sau ramiai iš didžiausios gatvės į Katedros aikštę. O čia net keli vaikinai sustoję plėšosi:

– Naujiena! Extra telegrama! Austrijos sosto įpėdinis nužudytas.

Pikta pasidarė. Mečiau dar piktomis akimis, pro šalį eidama, į ramią aikštelę, kur Katrė carienė, keldama iš savo akmeninės kėdės, dar tebeslegia savo akmenine koja mūsų tautos sprandą... ir grakščiais žolynėliais pasipuošęs sodelis ramiai sau kelia to jungo suakmenėjusi simbolį! Širdin, kaip kaskart, taip ir šiandien, įsmigo nejaukumas... gal gėda?.. Stengiuos niekuomet to jausmo neanalizuoti... Kam šiandien tai daryti?.. Jei ir gėda... tai ne skriaudžiamiems, tik engėjams... – paaiškino man ne jausmas, bet galvojimas. Nejaukumas tačiau nemažėjo... Širdy nesiliovė kažki kas knisęs, kaip kaskart čia pro šalį einant.

– Reikia kitais įspūdžiais tą nejaukumą į užpakalį nustumti, – tariau sau ir skubu į kitą aikštės pusę, kur Puškinas, poetas, kukliai susitraukęs, spokso pavargusiomis akimis į carienės akmenų kaltą

didenybę.

– Austrijos įpėdinis nužudytas! Extra telegrama! telegrama! – kriokia vėl prie pat ausies vaikas.

– Matyti, aš jais šiandien nenusikratysiu, – tariau sau piktai, – tikri akiplėšos! – ir, nusipirkusi spausdintą popieriaus lakštą, kišu kišenėn nežiūrėdama. Dešimt mėnesių ištisomis dienomis varginau sau spausdintomis ir rašytomis raidėmis akis ir galvą... – Tepailsie nors pirmomis atostogų dienomis! – tariau sau ramiai.

Taip nutarusi, pasislėpiau nuo miesto dulkių ir miesto rėksnių už piliakalnio žaliuojančios gyvos krūmų ir medžių sienos.

1914 m. liepos 19 d. (rugpjūčio 1 d.), Puziniškis

Karas! Iš tikrųjų! Argi būtų karas? Vaikams dar miegant, anksti iš ryto įbėga į mano kambarį susirūpinusi ir susigraudinusi tarnaitė.

– Panyl! Karas! Ir mūsų P[etr]oko (nuomininko) sūnų, kur iš kariuomenės grįžo, šaukia, ir Girelės (mažas kaimelis tuoj už miško, pavieškely) P[etra]itienės vyrą... Sako, visur, visur, kur jaunesni ir vikresni vyrai, visur renka, visus šaukia... Palieka vienos gyvanašlės ir mažučiai našlaičiukai. Klyksmas, verksmas visur neišpasakytas, – bekalbėdama tarnaitė ima kukčioti, ašaras šluostyti priekaiščiu. – P[etra]itienė čia pat virtuvėje rauda... ar panelė negalėtumei kaip pagelbėti?

– Jau čia tai jau nieko nepadėsiu, – atsakau, – nebent paskui vaikus auginti, bet iš kur tas karas gali būti?

Tarnaitę, dar kažki ko iš manęs belaukiančią, ėmiau varyti:

– Eik, ramink P[etra]itienę, kad neraudotų. Pasakyk, kad niekas nieko apie karą negirdėjo. Iš kur jis taip ūmai atsiras?

P[etra]itienė visai beturtė moteris, net butą nuo svetimų samdėsi.

Papusryčiavę nuėjome visi į nuomininką atsisveikinti su jo sūnumi. Juodakis vaikas sutiko mus gana giedriu veidu:

– Koks čia gali būti karas? – kalbėjo šypsodamasis. – Šaukia atsarginius. Gal nori patikrinti?.. Nors nė sykio, rodosi, taip nėra darę... bet kas juos gali suvaikyti?

Visi jo namiškiai irgi ramūs. Niekas karu netiki.

– Užėjo kas rusui... – sako tėvas. – Ar tai pirmiena? Ar jam žmonių gaila? arba tų gyvulių? Pakamuos ir paleis, žinoma... Tik gaištis, daugiau čia nieko ir būti negali.

Kalbamės visi, sustoję kieme. Neiname į vidų, kad nesutrukdytumėm moterims ruošto. Tuoj už trobų žaliuoja girios tamsi siena, pagiry avižų melsvas žalumas pamaino gelsvesnį, ir abu drauge, vėjo supami, banguoja lyg upė potvynio metu. Mūsų sodyba šypsosi linksmi iš tolo įvairiausiais medžiais. Juodakis vaikas pasidairęs vis tik atsiduso:

– Gražus kampelis...

– Juk viso ko galime laukti, jei būtų karas, – ėmiau nervuodamasi kalbėti. – O jei rusas lieptų kareiviams nebūtinai tą kampelį, bet bent kur Lietuvą apšaudyti, ar šautumei?

– Kad jie nesulauktų, – energingai mostelėjęs ranka, sušuko vaikas, savo juodomis akimis sužaubavęs.

Šiaip ramiai ir sulyginamai giedrai atsisveikinome.

– Jei iš tikrųjų toliau varytų, tuoj rašysiu! – buvo paskutiniai žadančio dar tą pat dieną iškelti vaiko žodžiai.

– Kas čia varys! – kalbėjo dar tėvas. – Moters tai jau tuojau triukšmą kelia: „Karas! karas!“ Nei čia jo buvo, nei bus... Per „povstaniją“ lenkai ponai buvo sušumiję, reikėjo jie sudrausti. Tad ir matėm karą. Dabar ponams karas ne galvoje, o jei ruskis su turkais arba japonais susipeš – tai gali būti bėda tik jam, – rodydamas į sūnų, – o mums jokios bėdos...

Tą pat dieną gavome ir mes įsakymą į valsčių, į Rozalimą, savo arklius pristatyti. Išvažiavo su jais brolis. Vyry, tinkamų kariuomenei, neturėjome. Brolis turėjo jau su viršum penkiasdešimt metų, vaikų

vyriausiasis penkiolika, mokytojas, kaip vienturtis, paliuosiuotas nuo kariuomenės tarnybos. <...>

Ramiai klausiau visų tų žinių ir patarimų, nelabai suprasdama, ar aš sapnuoju sunkų sapną, ar, blaiva budėdama, viso to klausaus... Karas... karas!.. Šiuo momentu... tiek kilnių obalsių žmonijoje pasklidusių... Nobelio premijai įsigyvenus... ir vis dėlto karas... ta baisiausia žmonijos šmėkla!.. Antras tūkstantis metų baigiasi nuo kilniausio obalsio paskelbimo: mylėk artimą, kaip pats save... Ir vėl dvasininkai, kurie dedasi to obalsio artimiausi skleidėjai, laimins ginklus, tuos artimo skerdžiamuosius įrankius?!. <...>

1914 m. liepos 20 d. (rugpjūčio 2 d.)

Išrodo, kad iš tikrųjų karas gali būti. Žmonės kitaip dabar ir nebesako, kaip kad kelias į Panevėžį moterų ašaromis grįstas... Kiti sako: ašaromis plautas.

– O tie kryžiai ant kepurių, – kalbėjo man kuždėdama viena bobelė, – tai ženklas, kad tu, vaikeli, ir savo kraštą, ir savo gimines peržegnok, jau jų nebematysi...

Kai ėmiau raminti, bobelė sako:

– E, panyt, tai kodėl pirmiau niekuomet ruskis tų kryžių nerodydavo?

P[etr]okas, nuvežęs brolių, pasakoja, kad ir moters, ir vaikai klykte klykia. Baisu žiūrėti, baisu klausytis. Gal iš tikrųjų žmonės ką ir jaučia?.. Jo brolių išsiuntė į Kauną, skyrė prie Dono pėstininkų, rodosi, pulko. Sakė, visus mažesnio ūgio vyrus į tą pulką skyrė.

Kur eidama, ką dirbdama, negaliu minties atitraukti nuo to klausimo: argi iš tikrųjų galėtų dabar būti karas tarp rusų ir vokiečių? <...>

1914 m. rugpjūčio 15 d. (28 d.)

Sodiečiai pasakoja, jog dienomis girdėti girioje neapsakomas armotų trenksmas. Turbūt rusas vokiečius kauja. Sunku ir galvoti... ir čia žmonės, ir čia... ir čia tėvų vaikeliai, ir čia...

Teko būti vėl Panevėžy. Daug pasakojama apie vokiečių nuožmų elgimąsi su tais rusų valdiniais, kuriuos karo paskelbimas užtiko Vokietijoje.

Elgtasi kaip su gyvuliais. Kur tik sučiupo rusų valdinį, ten grūdo juos pirm į kažį kokias daržines, paskui į geležinkelio stotis, krovė ir kišo kaip prekes į vagonus ir gabeno lauk.

Neatsižiūrėta nė į ligonius, net tokiais atsitikimais, kad karo paskelbimo žinia pasiekė ligonį operacijos laiku. Pabaigta kam operacija, ar nepabaigta daryti – vis tiek! Nėšinkis po šucmano (policisto) globa, ir galas!

Gydytojų elgtasi nė kiek ne švelniau, kaip šucmanų. Gydytojai nė nemėgino užstoti savo pacientus ligonius. Tai tau ir garsioji gydytojų etika...

Turiu tik pasakyti, kad nė vieno tokių nuskaustų ligonių nesu mačiusi. Kartoju vien, ką iš kitų esu girdėjusi. <...>

1914 m. rugsėjo 14 (27) d.

Negalėjau vakar pabaigti rašyti savo kelionės įspūdžių. Sodiečiai kaimynai, sužinoję mane pagrižusią, virtine traukia pasikalbėti apie karą, labiausiai atsiklausdami tėvai sūnų, žmonos vyrų. Ir nuomininko sūnus vienas pirmųjų atėjo sužinoti, kas jo broliui atsitiko.

– Iš pradžių dažnai iš pašto grometą paimdavome, o nuo to karto, kai parašė, kad juos iš Kauno

išvarys, nė kokios žinios nepaėmėm, lyg rėžte kas bėtų nurėžęs.

Raminau visus, kaip įmanydama.

– Visi kalba, kad mūsiškius į pirmą ugnį varė, kad vokietis sumalė mūsiškius. Į kokias pelkes, ežerus suvaręs, paskandino kaip museles.

Ypač atsarginių žmonos, palikusios vienos su mažais vaikais, rauda. Kitos nesusilaikydamos balsu kūkčioja. Motinėlės sengalvėlės sugrubusiais pirštais braukia tylomis ašaras, užkliuvusias skruostų arba smakrų raukšlėse, o rankelės joms dreba...

Sunku! Ir kuo raminsi?! Kantriai klausau kiekvieno nusiskundimo, leidžiu išsiverkti. Kur galiu, patariu, kur galiu, kokią smulkmeną priduriu. Bet kiek aš galiu, nors ir kažki kaip taupydama?! O čia sielvarto ir skurdo jūra!

1914 m. rugsėjo 15 (28) d.

Ir vakar diena praslinko, man vis svetima liga sergant. Blogai išsireiškiau. Ne svetima, nes bendros tėvynės vaikų vargai... Norėjau pasakyti, kad nebuvo laiko nei savo šeimynėlės, nei savo namų kasdienių reikalų aprūpinti, sutvarkyti. Man ilgesnį laiką namie nebuvus, juk visa iškrypo iš paprastos vagos... Imu plunksną šiandien, jau visiems sugulus, po vienuoliktos grįžtu prie kelionės įspūdžių.
<...>

Vilniaus stoty sutiko mane Žemaitė, pasiūsta A. Bulotų kviesti mane į juos užvažiuoti. Iš stoties būsto geležinkelio tarnautojai skubiai ir energingai šalino publiką.

– Tai vėl tuos nelaiminguosius vaikelius gabens, – sujaudinta ir iš lengvo supdama, sako Žemaitė. Iš karto nesupratau:

– Kokius?

– O sužeistuosius, – atsako, ir matau jos akyse sulaikomas ašaras. – Jei pastovėti dar turi sveikatos, palaukime, pamatysime, – šnibžda dar drebančiomis iš susijaudinimo lūpomis.

Iš stoties išėjusios ir pasitraukusios truputį į šalį, sustojome, ir ne mes vienos. Išblaškytais būreliais stovinėjo žmonės ne tik stoties plečiuje, bet ir toliau gatvėse. Matyti buvo, kad visi kažki ko nepaprasto laukia. Neilgai teko laukti. Vyrų, jų tarpe vaikai, dauguma mokinių kepurėmis, tik augaloti, visi baltais su raudonu kryžiumi raiščiais ant kairiosios rankos, ėjo po keturis sukibę prie vienu neštuvų. Sužeistieji, kitiems ir galvos apraišytos, pilki žemės pilkumu, guli aukštelninkai paguldyti, nekručėdami, dauguma užmerktomis akimis. Tikri numirėliai.

O tų neštuvų eilė ilgiausia! Tyla aplinkui. Tikros laidotuves... Tik trūko bažnyčių varpų gaudesio... Vienas sužeistasis pakelia staiga galvą, persišviečiančiomis kaip stiklas ir žibančiomis nuo karščio akimis dairosi. Staiga jaunutis jo veidas krūptelėjo, – nežinia, ar kūno, ar sielos skausmas jį suraukė. Krisdamas atgal į neštuvą, ūmu judėjimu užsitraukė nelaimingasis sau apklotą ant ypatingai pilkos, kaip pelenais pabarstytos, sušiauštos galvos. Gyvi lavonai. Ir nei atsidūksėjimo, nei vaitojimo. Tik nešančiųjų tas aukas vyrų padai beldžia į gatvių akmenines grindis...

Pasijutau nuožmiam karo dievaičiui pažvelgusi tiesiog į jo baisias, žmonių kraujo ištroškusias akis. Ir ne aš viena. Visa publika stovėjo ilgai vietoje lyg sustingusi. Lyg kažki kokia antgamtinė, žmogaus proto nesučiumpama jėga butų visus prirakinusi.

Šitai pastovėjusios su Žemaitė, lyg kažki ko brangaus širdžiai nustojusios, visu kūnu virpėdamos, įsėdome į vežiką.

Važiuodamos dažnoje vietoje matome, kaip vėliavos, ilgiausios, plačiausios, plevėsuodamos nuo pat stogo, leidžiasi veik iki pat gatvių grindžių. Tos vėliavos baltos baltytėlaitės, tik raudonais it kraujas taškais numargintos. Ir žinau, kad tai Raudonojo Kryžiaus ženklai, ir suprantu jų reikšmę. Tačiau jausmai, sukelti ką tik matyto reginio, mintimis nurimti neleidžia. O tos mintys blaškosi, ieško, nagrinėja ir veltui kėsina žmogaus psichikos sunarpliotą mazgą atmegzti... Čia gailėstingumas, žmogaus kūno žaizdų gydymas, žmogaus kraujo stabdymas skelbiasi plačiai, galingai, rodosi, visą miestą savo baltomis, raudonu kryžiumi išmargintomis ir aukštai iškeltomis vėliavomis į glėbį imąs.

Ir žinau, kad visos Europos miestai šiandien taip pat yra pasipuošę; veikiausiai dar didžiau savo gailėstingumu pučiasi, didžiuojasi... O ten? ten?.. Už kelių šimtų, gal ir už kelių dešimčių kilometrų?.. Kraujas... tų pačių žmonių upėmis bėga... Ten žmonės kapojami šimtais ir tūkstančiais, skerdžiami, malami, skandinami, dujomis žudomi. Ten varomi, nelyginant gyvulių bandos skerdyklon...

Ir ten vėliavos plevėsuoja... Ir ten pučiasi, kas daugiau savo kraujo praliejęs, kas daugiau žmonių paskerdęs, nužudęs... O kas gyvas išlikęs iš tos skerdynės... čia vėl glostomas, gaivinamas... kam? Kad vėl skerdykloje atsidurtų ir pats skerstų, ir būtų skerdžiamas?!

Kelionės nuovargis, jausmų ir minčių sukelta audra padarė turbūt tokią įtaką, kad net pats Vilniaus miestas pasirodė man lyg svetimas, lyg ne tas pats. Aušros Vartų maldininkai lyg labiau prie žemės prikritę klūpi ir lenkiasi taip ypatingai, lyg vilties visai nustoję, it ta pievos žolelė kirtėjo dalge pakirsta, kad jau nebeatgytų.

Visi miesto rūmai ir bažnyčios ir šiaip trobesiai lyg pasigūžę, lyg toliau nuo gatvių pasitraukę, lyg užleidžia kelią kam nors baisiam, ko bijosi, ko norėtų išvengti?.. nuo ko norėtų pasišalinti... Žiūriu, tiesa, į visa suspausta širdimi, pro akyse besisukančių ašarų akinius...

Pati Katrė carienė statuloje išrodo irgi nebe tokia riesta, jos liemens visos linijos lyg minkštesnės, savo šaltos didybės nustojusios.

Važiavome su Žemaite, viena prie kitos prisiglaudusios. Žodžių mums nereikėjo. Per daug gal kartais viena antrą nujautėm. Žinojau ir ją iki širdies gelmės susijaudinusią. Pravažiuojant pro Katrės carienės statulą, Žemaitė pratarė:

– Pats caras buvo čia apsilankęs. Lankė ligonines. Antakalny, kur didžiausia, ilgai užbuvęs ir raudojęs... nelyginant kūdikis.

– Matyti, geros širdies žmogus, – atsakiau, – bet koks jo būdas leisti tokiai skerdynei įvykti?..

Visas mano Vilniuje buvimo laikas praėjo, panašių įspūdžių slegiamas. Skubėjau visa kuo greičiau atlikti ir pabėgti nes viskas man čia karu ir liejamu žmonių krauju kvepėjo... Jutaus kažki kokio iki šiol dar nežinomo sunkumo slegiama. Nei malonus A. Bulotų vaišingumas, nei pats mano taip branginamas miestas, nei artimų idėjos ir darbo žmonių draugija to slogučio nuo manęs atstumti neįstengė.

Mūsų redakcijoje, dar man esant, įvyko pasitarimas dėl karo padėties ir mūsų nusistatymo. Visiems aišku buvo, kad tas karas ilgai negali trauktis. Tik antras mėnuo, kaip kovojama, o kiek jau žmonių krito, kiek karo medžiagos išėikvota, kiek kapitalo paklota, kiek žmonių turto dūmais paleista, iššaudyta, kiek jau invalidų, jokiame darbe netinkančių!

Visi buvo tos nuomonės, kad nė viena valstybė tokio žmonių nuostolio, tokio visų darbų ir kapitalo gaišinimo nepakels. Juk paprastas gyvenimas jau visur sustojo; kalbama, rašoma, galvojama tik apie karą, visi fabrikai, dirbtuvės paversti vien karo medžiagai gaminti. Kam bus toks gyvenimas pakeliamas? <...>

1914 m. rugsėjo 26 (spalio 9) d.

Iš ryto

Kasdien, kai tik pabundu, – o aš esu pratusi pabusti anksti, dar mano šeimėlei bemiegant, – tuojau man ateina į galvą pirmoji mintis, kuri dabar sveikina mano brėkstančią sąmonę, – tai mintis apie karą. Ir ta mintis gimsta, rodosi, ne many, ne mano galvoje, tik atslenka iš kažki kur ir tokia neapsakomai baisi... Visą laiką aš ja negaliu atsikratyti, ji vis mane klausia:

– O rytoj, rytoj kas bus?

Ir širdis ima kraują taip skubiai ir tiesiog bangomis varyti gyslose, jog iš karto pasidaro trošku, ir giliai giliai turiu atsikvėpti, kad neuždusčiau... Ta baisi, vis many tūnanti mintis užnuodijo mano ir mano brangiųjų namų kertes.

Net mano miegamojo tapetų egzotiškų lelijų galvelės, taip savo graškūmu iki šiol man nervus glosčiusios, ir tos dabar žiūri į mane šaltai ir žiauriai iš savo taurių apskritimo lyg armotų alkanos

žiotys.

Ir kas bjauriausia, kasdien tvirtėja mano įsitikinimas, kad mano savimeiliškumas (egoizmas) niekuo nesiskiria nuo kiekvieno gyvuliuko, vengiančio, bijančio pavojaus ir mirties. Juk žinau, kad beveik didesnė mūsų žemyno dalis apimta ugnies, neapsakomo vargo ir baimės, kad ji niekam neprasikaltusių žmonių krauju paplūdusi... vis dėlto nestinga man giedrų ir sielai malonių valandų... O pagalvojus, kad mūsų šaliai ir drauge su ja ir man su visu vaikų būriu teks ir toji ugnis, ir tame pragariškame kovų ūžesy ir žudynėse atsidurti, – jau vien nuo tos minties galva svaigsta, niekas nebemiela, nebemalonu... Aš tuoj įsivaizduoju esanti pabėgėlė, karo baisumų nepakėlus, pasišalinusi ir atsidūrusi svetur. Greta savęs matau mano globiamus našlaičius, alkanus vargšelius, prašančius valgio, kažki kokiam rūsy sukištus ir trokštančius oro ir saulės... ir aš bejėgė, beturtė... Juk nepavirsiu tada pasakišku pelikanu, kurs sau skrodžia krūtinę ir savo krauju maitina vaikus... <...>

Šiandien turėjome bulbiakasį. Turbūt visi pirmą kartą savo gyvenime.

Nebeatsimenu, jau nuo kurio laiko ir mes pradėjome girdėti armotas urzgiant. Urzgia žiemvakariuose ir rytuose. Jau oras nebedūsauja, tik tiesiog urzgia lyg iš tolo plaukiąs griaustinio balsas.

Žmonėse sklinda kalbos, kad Šiauliai pilni iš Prūsų atgabentų žmonių, karvių, arklių... Atsiminusi kelionėje į Vilnių girdėtąją iš kareivių lūpų kalbą, turiu tikėti, kad žmonės tiesą pasakoja... Gyvuliai už šuns pinigus valdžios parduodami... o gyventojai gabenami į Sibiro tyrus... Šiurpas sukrato, pagalvojus apie tokias nelaimes... Nuo tokių naujienų viskas man krinta iš rankų... Tačiau laikas.

Paaiškinau vaikams: Šiauliams tenka šiandien aprūpinti iš savo sodybų išrautus Prūsų gyventojus, mums gali tekti rytoj kitokios rūšies pabėgėliai... Atstumti, nepasidalyti su tokiais nelaimingais nors paskutiniu kąsniu būtų ne tik gėda, bet didžiausia niekšybė.

Jau šiandien maistu dalijamės su tokiais, kur tėvas, vienintelis šeimos darbininkas, į karą paimtas. Tokių ir dar visokios rūšies karo pabėgėlių galime kasdien daugiau susilaukti. Todėl, kiek begalėdami, turime stengtis taupyti ir dirbuotis.

Jautrios vaikiukų širdelės mane supranta. Jie džiaugiasi kad P[etratien]ė kasdien ateina savo vaikeliams pieno parsinešti iš mūsų. Tai šį, tai tą dar jie primeta iš savo dalies. <...>

Visą ilgą dieną išbuvę prie darbo, jau nebėjome, kaip paprastai, sėsti prieangio akmeninėse lipynėse. Susirinkome salone minkštose kėdėse prieš atsiguldami pasitvarsyti.

Visi mėgome muziką, o Juodišius buvo didelis Bethoveno mėgėjas. Ėmė mane prašyti:

– Mėnesienos sonatos! Mėnesienos sonatos!

Nuo nepriprasto fizinio darbo ir tupėjimo dirvoje jutaus kaip sumušta, bet jauniems ar išaiškinsi? ar supras? Juodišiu pradėjus, visas būrys chorą užgiedojo:

– Mėnesienos sonatos! Mėnesienos sonatos!

– Kad mokėčiau bulbiakasių maršą, tai jums taip paskambinčiau, jog tuoj lovose atsidurtumėt, – gyniaus. Bet ką padarysi? Vilkte privilk prie fortepijono, užžibino žvakes, atskleidė natas.

– Tik skambink, skambink!

Atsisėdau, – klebenu klavišus. Rankos lyg storose vilnonėse pirštinėse... Grynas mano fortepijono balsas taip pat nuo tokio lytėjimo buvo lyg užkimęs...

– Dar, dar kokią dainelę aš jums šiandien sugraibysiu, daugiau nenorėkite... Juk girdite, kas darosi... Juodišiaus malšinami vaikai nutilo.

Iš po pirštų ėmė plaukti graudinga mažarusių liaudies daina:

*Vijut vitri, vijut burny,
Až derevja gnutsia...*

(Pučia vėjai, pučia audros, net medeliai linksta...)

Susigraudenau ir pati skambindama... Audros jausmai tokiomis valandomis neša mane dabar į karo laukus, kur tūkstančių ir dar tūkstančių ausų jokia dainelė nebeglostys, nebegraudens...

Pabaigusi skambinti, apsidairiau, švelnios žalsvos salono sienos, lyg jų vasaros metu žaliuojančių

medžių ir krūmų atspindulys, išdidžiai žvelgė į mus iš savo tamsoje skęstančių kerčių ir savo akmeniniu ramumu reiškė lyg nusistebėjimą, kad viskas čia taip staiga drauge su muzika nutilo... ir aš nustebau drauge su jomis.

Iš tiesų Juodišius ir vyriausias vaikas sėdėjo nejudėdami, susisvajoję... o mažieji... tik kad dar balsu neknarkė... o šiaip visai užmigę, suglebę...

Uždarydama savo miegamojo kambario langą, dar išgirdau atplaukusį nakties miglomis armotų urzgėjimą... Kaži kaip, ypač naktį, tas balsas pataiko man kaskart tiesiai į širdį... Žinau, kad už visus neatkentėsiu... tačiau ar nervai, arba kaip juos pavadinsi... vis dėlto daug daug skausmo pridaro...

Su tokia „laba naktimi“ gulau ir kietai suėmiau savo mintis, kad apie nieką kitą negalėčiau galvoti, kaip tik apie rytdienos bulbiakasį...

1914 m. rugsėjo 28 (spalio 11 d.)

<...> Aš labai mėgstu taip naktį keliauti arkliais netrinkančiu ir besibeldžiančiu vežimu. Visi žemelės vargai atrodo sumažėję, išnykę. Vėsus oras taip maloniai glosto galvą, veidą, visus nervus. Opiausias karo klausimas irgi kaži kur dingo. Mintys plaukia ramiai ir susilieja su gamtoje pasklidusia tylos harmonija į vieną akordą. Jaučiuos laisva, nepriklausoma, lyg iš karto būtų pertraukti visi tie ryšiai, kurie stipriai laiko mane prie žemės priveržę.

Kad ir sąmoningai paverčiau savo gyvenimą kietos pareigos kalve, kurioje geležiniai darbo kūjai nesiliauja kalę, tačiau dažnai jaučiuos pagauta ir sužavėta gamtos grožio, o ypač jos rimties ir harmonijos... Ir tokios valandos, rodosi, yra tas aukso grūdas, kurs verste verčia sielos gėlę stieptis aukštyn, kur žmoniškumo saulė niekuomet nesileidžia ir savo puikiausia harmonija nesiliauja žavėjusi.

<...>

1914 m. spalio 11 (24) d.

Žinia apie Prūsų gyventojų gabenimą į Rytus pasirodė teisinga. Mūsų laikraščiuose radau patvirtinimą. Su kitais nelaimingaisiais gabeno ir mūsų senelį Martyną Jankų tiek rėmusį mūsų gimstančią spaudą...

Gaunu dabar ne tik „Birževyje Vedomosti“. Jaunų dienų draugė M. K[arpienė], stambi dvarininkė, atsiunčia man kas savaitę visokių laikraščių pundų: ir rusų, ir lenkų kalbomis, ir Rygos vokiečių organą.

Laimė, kad retai kada turiu laiko skaityti! Tai gyvi nuodai tos visos žinios! Laikraščių popierius degina man tiesiog pirštus. Dažnai paskaičiusi nublaškiu tuos popiergalius ir bėgu išsigandusi jų kaip plėšriųjų grobuonių...

Čia vietoje dauguma mano vienmečių draugų ir pažįstamų mokslus ėjome Kuršių arba Lyvių žemėje, kaip tik vokiečių vedamosiose mokyklose. Išmokome vokiečių tautą gerbti už jos gilumą, darbštumą, darbo meilę ir pagarbą... Vokiečių valdžia, tiesa, ne kartą davė paskui progos nusivilti... Viskuo kaltinau tuščiagalvius junkerius... Bet liaudis? inteligentai? Rodės man, jie, aukštos kultūros žmonės, buvo nusipelnę visiško pasitikėjimo. O dabar? Rodosi, viduramžius slegias karsto dangtis atsivožė ir puslaukinės alkanų grobuonių gaujos, iš to karsto iššokusios, baigia Europą trempti... Ir viltis, kad karas netrukus pasibaigs, nukulnijo už jūrių marių. Vokietis savo arklių kanopomis sumindžiojo Liuksemburgo ir Belgijos neutralitetą. Ašarų ir kraujo upes išspaudė nelaimingiems belgams. Architektūros ir dailės stebuklus pavertė sudaužytų, sutrupintų plytų ir kalkių krūvomis, derlingiausius laukus – granatų išmuštomis daubomis, miškus – apgruzdėjusiais nuodėguliais, ir – matęs ir bombomis apšaudęs Paryžių – buvo priverstas atgal rūkti...

Rusijos žiemvakariuose, nukeliavęs iš Prūsų, Hindenburgas drožia tiesiai į Varšuvą, aplenkdamas ir

nė dėmesio nekreipdamas į rusų smarkiausiai apsiginklavusias tvirtoves. Nelaimingi tų šalių gyventojai! Vokiečiai su jais nejuokauja!..

Čenstakave, Radome – jau vokiečiai... Į Prūsus vėl nusidangino rusai, nors vokiečiai neseniai buvo Suvalkuose, net Druskininkuose... Vienu žodžiu, karas blaškosi it įsisiūbavusių svarstyklių taurės, ir nematyti tos galingos rankos, kuri tą blaškymąsi privestų prie pusiausvyros... <...>

1914 m. spalio 14 (27) d.

Kasdien nuo pat ryto eina ir eina pas mane sodiečiai, daugiausia moterėlės, ir vis tuo pat reikalu: „parašyk sūnui gromatėlę“, „parašyk adresą“, „pasiklausk, kodėl taip ilgai iš jo jokios žinios nesulaukiam“ ir pagaliau: „ką gazetos apie vainą rašo?“

Tarnaitė net juokiasi sakydama:

– Jei nebūtų buvę iki šiol takų į mūsų dvarą, iš tikrųjų dabar bobos išmintų.

Rašau, adresuojau, raminu... būdama visai įsitikinusi, kad tie, kuriems tie visi laiškai siunčiami, arba Mozūrų ežeruose jau žuvims maistu yra tapę, arba ramiai ilsisi kokiose „broliškose“ kapinėse, krūvoje sujaukti su kitais motinų sūneliais... O kiek karštų ašarų, iš širdies gelmių išplaukusių atsidūsėjimų lydi kiekvieną tokį popierėlį, kiekvieną jame įrašytą raidelę?..

Dėdama į kišenę tokį jau parašytą laišką, viena kita senulė ašarodama nusišypso:

– Niekam neduosiu. Pati į paštą nunešiu, pati į skrynuteį įdėsiu. Bent tikrai žinosiu, kad nueis...

Nežiūri tos vargšės motinos nei oro, nei purvo. Brenda, taško pelkėmis, rudens vėjų pučiamos, šaltų lietu lyjamos, dažnai menkais drabužėliais, kad tik sūnelis pasisektų pradžiuginti, tam vargšeliui pasakyti, jog kasdien Dievas prašomas jį sveiką gražintų.

Žinia apie mūsų žuvmą prie Mozūrų ežerų kaskart plačiau plinta liaudy, kaskart dažniau tuo klausimu esu klausinėjama.

Neturiu širdies sakyti taip, kaip žinau. Pasakoju tik tai, kas laikraščiuose rašoma, o apie skleidžiamas kalbas aiškinu:

– Kalbėti, žinoma, kalba. Gali būti teisinga, gali būti ir neteisinga. Dabar, karo metu, žmonės daug spėja, daug ir meluoja.

Ypatingai jautri mūsų moterų sodiečių širdis nujaučia ne tik savus vargus.

Kaip atsimenu, man vis tekdavo mūsų beraščiams sodiečiams laiškai rašinėti. Rečiausias, tiesiog išimtis būdavo atsitikimas, jei kas panorėdavo man už žygį atsilyginti. Visi matė, kad esu visa kuo pertekusi, ir tokį patarnavimą laikė paprastu mandagumu. Tam patarnavimui iš mano pusės irgi niekuomet kitokios kainos nebuvo skiriamos.

Dabar net nesmagu. Ir vargingiausia už parašymą velka man nors po du arba tris kiaušinius. Jei neimu, užsigauna.

Mėginau atsikalbinėt:

– Nereikia man. Popierius nebrangus, o darbo irgi ne kiek!.. Man malonu jums jūsų varge padėti...

Atsakymo maždaug iš visų vienodo susilaukdavau:

– Jei pačiai nereikia, atiduok tiems našlaičiams, kuriuos augini... Juk toks būrys... ar nėra kam?

Išgirdus tokį atsakymą iš paprasčiausių sodžiaus bobelių, skurdu darosi, ašaros sukasi man akyse ir surakina žandus vidaus susijaudinimas.

Ačiū Dievui! materialios pašalpos tuo tarpu nesu reikalinga! Tik pasitraukus nuo manęs artimiausiems giminėms, kiekviena patirta užuojauta per daug sujaudina... Žaizda per daug gili širdy... nors ja didžiuojuos... Ta žaizda juk gyvenimo kovoje įgyta... kovoje už tiesą...

Rašymą kaip tik pertraukė vėl tokia bobelė, prašydama laišką rašyti. Berašant man, ėmė traukti iš kišenės ir dėlioti kiaušinius ant rašomojo stalo. Truputį pritrūkusi kantrybės, susiraukiau ir suaimanavau:

– E-e, kam tas? ar man reikia?

Bobelė prišokusi ėmė glamonėti:

– Nėpyk! nėpyk! Žinau, kad tamstai nerekia. Žinau, kad tamstai netrūksta nieko, tik neniekink, juk iš geros širdies... Mes visi sakome, kad turtingesnės, kaip tamsta, čia apylinkėj nėra...

– Turtinga niekuomet nebuvau, juo labiau dabar, – atsakiau gana sausiai.

– Kaip neturtinga? Tokį našlaičių būrį auklėji...

– Nežinau, kur tie mano turtai, – pusiau įpykusi, pusiau šypsodama, atsakiau.

– Tai iš kur duotum, jei neturėtum? – klausia nustebusi bobelė ir, akimirksnį pagalvojusi, priduria:

– Matyti, Dievas daug duoda, jei pati tiek duoti gali.

Tokia sodžiaus bobelės logika. Kaži kodėl nepaprastą giedrą man į sielą dvelkė. Gal iš tikrųjų esu turtingesnė, nei kiti?..

1915 m. balandžio 14 (27) d.

Nebedūsauja ir nebeurzgia armotos, bet tiesiog griauštiniu griaudžia. Kitąkart tenka net pašokti ir pažiūrėti, ar nematyti dūmų arba gaisro. Rodosi, šit šit tuoj už miško. Negali nė suvaikyti tų balsų: čia žiemuose sudunda, čia žiemvakariuose, čia vakaruose.

O mes visi kaip maiše. Ir oras kaip tyčia pasitaikė žiaurus ir nejaukus. Pilki, žemai nusvirę debesis slėgte slėgia ir kažį kokį nejaukumą skleidžia žemėje. Parudavusi nuo drėgmės giria blaškosi nerami ir, praūžus armotos balsui, sušvilpia, sušniokščia nykiai, lyg ką pikta nujausdama. Mūsų sodybos medžiai irgi nerimauja, ypač vėjui atpūtus dar tamsesnį debesį, kurs kaip kalnas persiverčia viršų mūsų trobų, lydymas laukus šluojančio vėjo kaukimo. Mūsų beržai svyruokliai ima tuo laiku draskytis, siūbuoti, savo ilgomis nuogomis ir nusvirusiomis šakomis tarsi užsimodami ką plakti, vaikyti arba nuo savęs baidyti.

Žmonės, kaip ir medžiai, blaškosi sunervinti. Nežinau, kiek jau šiandien lankytojų praleidau. Visi klausinėja: kas daryti? ką „gazietos“ rašo?

O kas man sakyti?.. Kaskitės apkasus, užklokite juos žeme, spaliais, šiaudais, velėnomis... Jei arti pradės šaudyti, lįskite į tuos savo apkasus... O „gazietos“? „Gazietos“ rašo, kad vokietis, nevidonas, greitai nusprogsiąs, jau dabar stinga jam maisto...

Noriu būtinai ko ramiausia rodytis, nors užaina valandos, kada nežinau, kur dėtis ir kas daryti. Vaikiukai drauge su savo jaunute mokytoja glaudžiasi prie manęs ir, kaip išbauginti ėriukai, žiūri man į akis... Tarnaitė šluostosi ašaras, slėpdamasi kertėse.

Ir ką čia sakysi? Kaip raminsi? Juk iš visų pusių tik dunda, tik dunda, kartais net langų stiklai sudreba, ir girdėti, kaip garsas ilgai ilgai verčiasi pilkomis dirvomis, niūksančiais klanais, rodosi, visą mūsų šalį į glėbį imdamas.

Sutarėm ir mes kastis apkasus. Sodyboje visur vanduo arti paviršiaus. Nutarėm kastis laukogaly, savo žemėje, vadinamajame Žvyrkalny. Vyresnieji vaikiukai buvo nubėgę ten vietos žiūrėti. Nemaža kaimynų jau ten sau buveinę ruošia. <...>

1915 m. balandžio 18 (gegužės 1) d.

Griaudžia ir griaudžia armotos. Rodosi, kad taip ir reikia. Žmonės, kur sausesnis, aukštesnis laukelis aria, bet visi kaip žemę pardavę, tik dūsauja, tik galvas kraipo.

Saulutė iš už debesų žvilgtelėjo šiandien, papylė auksinių spindulių sruogas, lyg norėdama mus pradžiuginti. Visi klaneliai ir mažiausiose duobelytėse beniuksas vanduo nusišypsojo giedrai, sužibo ir gaudyte išgaudė visus tuos auksinius spindulėlius, žmogaus širdžiai nė vieno nepalikdami.

Dar nuoga giria stovi irgi susimąščiusi. Vakaruose tamsus eglėlynas su savo į mūsų lauką išsikišusiais atskirais medžiais ir savo nusvirusiomis šakomis būtinai verčia galvoti apie žmones, visko nustojusius, išsigandusius, apsvylusius, rankas nuleidusius. Stambių išbėginių pušų viršūnės, pranešusios aplinkinį nuogą alksnyną, pilkuoja nekručėdamos, lyg iš išgąščio sustingusios. O armotų dundėjimas, lyg

įsibėgėjusių kažgi kokių pikty dvasių kriokimas, laksto, plėšosi, trunkosi laukais, dirvomis, giriomis, kyla aukštyn, užsauldamas ir vargšelių vieversėlių čiviravimą, ir visų atgijusių mašalų dūzgėjimą, ir kažgi kaip gesindamas tą auksą, kurį saulė pavasarį taip gausiai skleidžia, žadindama žemelę pabusti iš žiemos miego.

Neiškentėjusi troboje, išėjau ir aš į lauką, remdamasi lazdele, šlubuodama ir vilkdama skaudančią koją, kurios negaliu priminti. Ore kvėpėjo žemės drėgme ir dar ne visur išėjusiu pašalu.

Žvilgtelėjau, kaip visuomet, visų pirma į mūsų mylimus beržus svyruoklius. Branginame mes juos ne vien kaip gražius medžius, tuoj greta namų puikų pavėsi teikiančius, bet dar didžiau kaip mano a. a. tėvo pamėgtą vietelę. Kaskart dar iš įpratimo, išėjusi į priėngį, ieškau akimis to brangaus senelio, taip dažnai sėdėjusio čia stovinčiame suole.

Ir širdis kaskart pasako: praėjo kaip šešėlis, užgeso jo taip savo šalį mylėjusi, savo žmonėms taip atsidavusi didelio nenuilstamo darbininko širdis, kaip užgęsta kasvakar saulės paskutinis spindulys...

Eidama pro šalį tų beržų, pirmą sykį šiemet pajutau lyg pavasario kvėpavimą. Aukšti, balti beržų liemenys stovėjo jau nuo viršūnių iki žemės žalsvu plonučiu žirgučių rezginiu apsirezgę, ir tie pirmieji pavasario pranašai didžiuodamiesi skleidė malonų, gaivinamą, nors dar silpnutį kvapą ore, pilname rūščių balsų trenksmo.

Sodybos žvyruoti takeliai buvo dar drėgni, žiemos sudėvėti kailiniai, parūdijusi veja dar neleido pavasariui pro save nei vieno daigelio, nei vienos vikselės prie savęs privilioti, paglamonėti. Toliau nuėjusi į sodo kelią, radau šalikelių pagrioviais tarp žiemos rudų gaurų pramintus takelius ir nutariau nušlubuoti į lauką iki artojų. Dar drėgna žemelė, dvižagrėmis suraižyta, iš tolo blizgėjo, arkliai įsirežę traukė. Senis nuomininkas P[etrok]as (tas pats, kurio sūnus karan išvežtas), priaręs netoli kelelio, kur stovėjau į vieną liepelę atsirėmusi, kilstelėjo kiek kepurę ir, sudrožęs arkliams, kiūtino toliau, nė žodžio nedaręs. Nustebau tokiu senio susičiaupimu. Paprastai juk mėgdavo pasišnekučiuoti, dažnai net per ilgai ir per plačiai. Ir šįkart, matydamas mane stovinėjančią, dar atsigrėžė ir tik botkočiu parodė į žiemvakarius.

Pakėlusi akis, tuoj supratau senio tylėjimo priežastį. Čia pat, rodosi, tuoj už mūsų eglyno, dangus degte degė, nors buvo kaip tik vidudienis. Sakytum, aušra, plačiai plačiai išsiskleidusi, tik kažgi kaip apsiblandusi ir nerami. Čia ji aukštyn kyla, čia jos klaikus rausvumas pasiblaškęs, pasisupęs žemyn leidžiasi, čia vilnyte vilnija, maišydamasis su kažgi kokiais rudais, nejaukiais šešėliais; čia ugninė sruoga, tik neaiški, ir kažgi kaip susijaukusi, aukštai į dangų šauja. Viršuj tos baisios aušros debesis ne debesis, rudai pilkas, bet skystas, stulpais verčiasi ir tarsi koks milžiniškas paukštis grobuonis be atvangos plasnote plasnoja savo ilgais sparnais – burėmis ir stengiasi visą dangaus pakraštį lyg atplėšti nuo žemės. Jau jau lyg stipriai į savo kamuojamąjį grobinį nagus įleidęs, rodosi, tuoj aukštyn pakils, bet, gerokai pasiritęs, vėl slunga atgal, prie žemės traukiamas, nors baisiai šniokšti ir griausti iš savo kertės ir nesiliauja nė trumpos valandos.

Vargšelis mūsų eglynėlis pasigūžęs dar kėkso tarp mūsų ir tų baisenybių, lyg stengdamasis savo tamsia siena mus užstoti, apginti.

O saulė, daug prityrusi motina, rimtai ir liūdnei beveik nuo pat dangaus skliauto vidurio stebi visą žemelę, savo spindulėlius prie savęs priglaudusi ir kažgi koku šydu prisidengusi, nors nė mažiausio debesėlio niekur nematyti. <...>

1915 m. gegužės 11 (24) d.

Kaskart dažniau tenka jau dabar ir kareivių pamatyti; čia avižų, čia šieno ieško. <...>

Bet kai atjoję „choziaino“ (šeimininko) klausia, o brolis mano nesutinka eiti šnekėtis, tai ir einu, nors ir su plakančia širdimi iš pradžių, tačiau tvirtai nusistačiusi kaip su visais, taip ir su tais kazokais elgtis ir laikytis priprastų man žmoniškumo dėsnių. Įėjus pasisveikinu juos: „zdravstvuite“ (sveiki). Paskui kviečiu sėstis virtuvės suoluose, tardama jiems maždaug šitaip:

– Juk vargą vargstate! Prisėskite! Turbūt valgyti norite? Ko jums duoti? Ar pieno atsigerti? o gal

lašinių pačirškinti? Kol tarnaitė paruoš ir paduos, pasikalbėkime.

Ilgo virtuvės stalo gale stovėdavo paprastai kėdė, kurioj pati tarp jų prisėsdavau. Iš pradžių beveik visuomet išvysdavau kareivių akyse didelį nusistebėjimą, lyg ir nepasitikėjimą, kurs tačiau greitai slūgdavo ir pagaliau visai išdildavo. Kalbą visuomet aš pati pradėdavau ir visuomet apie karą, kurs savo sunkumu, rodosi, slėgė visų luomų ir tautų žmones, o daugiausia kareivius.

Kareiviai valgydami imdavo toliau jau patys ta pačia tema kalbėti ir pasakoti. Nors kareivių nusiteikimas, kiek iš tų jų pasakojimų galima spręsti, ir labai įvairus, bet dauguma pripažįsta, kad šiame kare jiems nesisekė. Ir visi be išimties dėl to nepasisekimo kaltina savo vadus. Nors ir jų tarpe esama gerų žmonių, kurie kareivių neskriaudžia ir taria kareivius su savim lygius esant, bet tokių mažuma. Sunkiausia esą kareiviams, kad daugybė vyresniųjų arba nemoka kovoti, arba nervindamiesi patys nežino, ką darą, ir tuo savo nervinimusi užkrečia kareivius. Vokiečių vadai esą kur kas geresni, ir nėra ko stebėtis. Kaizeris turi šešetą sūnų, ir jie visi kariuomenės vadai ir nuoširdžiai sergi savo tėvo reikalus, o mūsų caras tėvelis turi pasitenkinti svetimais samdininkais. Esama todėl ir tokių rusų armijos karininkų, kurie skriaudžia kareivius be atodairos, kur ir kuo galėdami, ir ar esą kam pasiskųsti? Kitaip būtų, jei caras tėvelis visa žinotų... Bepigu kaizeriui...

Kiti, šitaip kalbėdami, net susigraudendavo, atsiminę tą vargą, kuris tenka kelti, o dar didžiau atsiminę savo namiškius. Dažnai, žiūrėdami į mane, susijaudinę pasakydavo:

– Sovsiem takaja matuška u menia doma ostalas! (Visai tokią močiutę namie palikau!)

Kiti ir iš karto pratarėdavo, vadindami mane „matuška“ (močiutė).

Ir šiaip tokio pašnekėsio metu, beveik be išimties, visi kareiviai imdavo mane „matuška“ (močiute) vadinti.

Tarp apsilankiusių buvo iš įvairiausių Rusijos gubernijų žmonių, ir reikia pripažinti, kad ligi šiol dar nebuvom matę baisių žvėriškų tipų. O ne sykį teko pastebėti gili, daug mąščiusio ir daug kentėjusio žmogaus siela, ir šiaip pasitaikė vis nekvaili žmonės, galima net tvirtinti, jog dauguma jų buvo aiškaus ir sveiko proto, nors ir bemoksliai. Ar jie ir pirma tokie buvo, ar vien karo vargai juos tokius padarė – nemoku pasakyti.

Ėmiau kiekviename iš jų matyti nuvargintą, daug kentėjusią žmogaus sielą, kuriai nieko kita, kaip simpatiją, neįstengiau jausti. Nebent prie simpatijos dar prisidėdavo gili užuojauta, labiau dėl to, kad nė vienas iš jų nežinojo, už ką jis savo galvą neša guldyti ir dėl ko kovoja... Juk caras tėvelis toli ir aukštai, ir tas dar nesugeba žinoti, kaip jo „sūneliai“ vargsta...

Kaip man, lygiai taip pat turbūt klojasi ir mūsų liaudžiai. Susidūrę akis į akį su ruso kareivio vargu, užjaučia jį ir turbūt atsimena, kad ir jų sūnūs ne kitaip verčiasi šiandien, kad ir jų sūnūs tokioje pat būklėje yra atsidūrę, kaip tie atėjūnai.

Nors ir skleidžiami nelabi gandai (ir dažnai ne be pamato) apie rusų kareivius, tačiau bendras gaunamas įspūdis visai kitoks. Apskritai imant, mūsų žmonės su dabar sodžiuose apsilankančiais kareiviais neprasčiausiai sugyvena. Visoje apylinkėje jokių ypatingų nesusipratimų tarp sodiečių ir kareivių neiškilo.

Nelabųjų žmonių visur netrūksta. Skundžiasi tie patys sodiečiai, kad ir jų tarpe atsiradę tokių šnipų, kurie tik ir verčiasi, vesdami kaimynams kareivių, prirodydami, kur yra avižų arba dobilų paslėpta. Ir spėjama, kad vis tai daroma ne už dyką...

Su užmokesčiu už pristatytą pašarą irgi būna visaip. Pasiskundžia, padejuoja žmoneliai, ir tiek. Mūsų žmonės juk ne nuo šios dienos įpratę tylomis kentėti. Tiesą pasakius, bepigū būtų skųstis, jei būtų kam guosti. O mums?.. ypač dabar?..

1915 m. liepos 2 (15) d.

Savo mintis dabar galiu lyginti tik su laivu, nusitraukusiu nuo inkaro, išplaukusiu į jūrą ir ten užkluptu audros. Bangos – jausmai be atvangos daužo, blaško... ir niekur nematyti nei kranto, nei kito laivo, kurio galima būtų pagalbos šauktis, nei jokio šviesos spindulėlio... Tik šėlstanti vėtra aplinkui

kaukia laukinių žvėrių balsais, tik jūros gelmės niurzgia niūniuoja savo baisią slėpiningą ir šaltą kaip jų krūtinė dainą aimaną... Nyku... o irtis reikia... bet į kurią šalį? ..

Suprantu, jog dauguma galvojančių žmonių mūsų tėvynėje tokį pat nerimą kenčia. Gal esu gyvenimo išlepinta? per maža savaranki?.. Tiesa. Gyvenimas pripratino mane veikti būry arba bent su artimais žmonėmis pasitarus... o dabar?.. Artimi idėjos draugai... kiekvienas neša ant savo pečių ne lengvesnę už mane naštą ir manimi negali rūpintis. O gentys?.. Mano garbėmyla neleidžia prie jų nė mažiausiu reikalu kreiptis. Su labai mažomis išimtimis, visi gentys parodė, kiek vertas pirmiau jų man rodytas palankumas. Nuo to laiko, kada užteko man drąsumo priglausti vargdienį našlaitį ir nelaimingą nenormalų nusigyvenusį brolių su jo vaikais... genčių veik nebeliko. Baisu jiems visiems pasidarė, kad aš, paėmusi vilkti savo fiziniams ir materialiniams jėgoms gal per sunkią naštą, nesikreipčiau į juos, kokios pašalpos arba pagalbos reikalaujama. Ypač tie manęs bijosi, kuriems seniau, laisvesnes rankas turėdama, ne sykį sugebėjau patarnauti...

Kol kas ginuos nuo materialinio vargo, nors darbuotis tekdavo ir tenka kartais, rodosi, daugiau, nekaip normalus žmogus gali... Ir prie kokio darbo mano rankos neprisiečia!.. Išmokau ir nuo daug ko atsisakyti, prie ko buvau pripratusi. Bet visu tuo iki šiol didžiavaus. Nuo to laiko, kai pasiėmiau savo noru tas dideles ir atsakingas pareigas pildyti, jaučiuos labiau žmogumi, jei galima taip išsireikšti. Ir sielos pagrindas, it jūros dugnas, buvo ramus ir turtingas... bet dabar?.. Tos armotos, dieną ir naktį kriokiančios, gresia visa suardyti, sujaukti, sugriauti.

Kelintą dieną man nei kąsnis nelenda, nei miegas kaip reikiant akių nesuglaudžia. Vaikštau, karščio suimta, nervai taip įtempti, jog, rodosi, kiekvieną jų šakelę savo kūne jaučiu. O mintys galvoje užia kaip vėtra, viena kita vydama ir viena už antrą sunkesnė. Tai savo namų vietoje regiu sušaudytus griuvėsius, tai vaizduojasi visa apylinkė duobėmis nuo granatų suardyta, tai artimų sodžių gaisrai užkloja dangų rūku, tai girdžiu skriaudžiamų gyventojų klyksmą... Labiausiai širdis dreba dėl vaikų... Ir kad galėčiau prie ko ramesnio apsistoti! Vis nejaukiausi vaizdai, ir visi skrieja žaibo greitumu per galvą... Įtempiau valią, stengdamasi tuo slogučiu nusikratyti... Nieko nepadarau... Kiek kovaju... ir vis jaučiu, lyg esu tapusi kažki kieno valios aklu įrankiu... ir tai ne geros, bet piktos valios aklu įrankiu... Suimu visas jėgas... ir vis tas pats... Suprantu, kad esu atsidūrusi toje vietoje, nuo kurios prasideda beprotybė... Kas bus?! Kas bus tada su vaikais?

O tu, žmogau, galvok negalvojęs. Norėk dabar išspręsti neišsprendžiama! Norėk dabar numatyti, į kurią pusę kreipsis karo vilnis! Norėk likimui užbėgti už akių... Vis vienas ir tas pats atsakymas, Mefistui iš lūpų išsprukęs:

*Du bist am Ende... was du bist...
Setz deinen Fuss auf ellenhohe Socken,
Du bleibst doch immer, was du bist.*

(Tu esi pagaliau... kas tu esi... Ir kad ir kaip save keltumei, tu liksi tuo, kas esi...)

Ir armotos savo velniškomis gerklėmis tą pat kartoja. Ir visa ramioji gamta, išdidžiai į žmogų žiūrėdama, tą pat sako... Pagaliau ir mano pačios vidujinis pajautimas rodo, koks aklas padaras ir aš, ir kiti žmonės... Šitaip dar niekuomet nebuvau jautusi. Ir niekuomet tas jausmas nebuvo mano sielos tokiu skaudžiu aidu pripildęs...

Kai pažvelgiu, paties žmogaus gyvenimas juk tik tolydinis lipimas į kalną, į nežinomą kalną, stačiais, slidžiais, dygiais takais. Kas išaiškins, kodėl mes lipame į tą kalną? Kokia jėga traukia mus į kalno viršūnę, į viršūnę žuvusių aukštybėse, mirtingoms žmogaus akims nesučiumpamą, kiekvieno kitaip vaizduojamą? Vieni puošia ją savo širdies jausmų puikiausiomis gėlėmis, kiti vainikuoja ją savo mintijimo spinduliais, dar kiti, nors sakosi nieko toje viršūnėje neiešką, kopina aukštyn, neapsileisdami jos ilgstantiems... Ir kopina šitaip nuo amžių amžių milijonų milijonai padarų virtinėmis...

Ir žinome, kad tie kalnai mūsų tėvų ir tėvų tėvų dideliu vargu, sunkiu darbu, nusivylimu, širdgėla grįsti... Ir kas iš to?.. Ar mums dėl to lengviau?

Kad būčiau viena su broliu, nė galvos sau nelaužyčiau. Liekame, ir tiek! Aiškiausia pareiga – likti savo namų ir savo tėvynės sargyboje. Bet greta to nusistatymo kyla tuoj klausimas: ar turiu teisę aukoti ir tos priaugančios kartos likimą, tos priaugančios kartos, kurią turiu savo globoje? Išleisti juos vienus be globos?.. Svetimiems, kad ir geriausiems ir pasiturintiems žmonėms tokią naštą užmesti?.. Tie našlaičiai juk ne vien duonos reikalingi, gal dar didžiau vedimo, auklėjimo. Kiek čia mažų mažiausių keblumėlių, ydų, būdo ypatumų, kurie nuolat ir akies, ir žodžio, ir širdies reikalingi... Ir ties manimi dabar sustojo įkūnėjęs tas baisus amžinas klausimas, kas svarbiau žmogui: šeimai ar visuomenei pareigos? Juk suprantu ir vienu, ir kitų pareigų kilnumą, šventumą... Jei nieko daugiau, tai ar turiu teisę tos aplinkumos gyventojus, mūsų akus vabalus, sodiečius, šitaip vienus pamesti žiauriai ir baisiai okupacijai?.. Tačiau kai pagalvoju, kad dėl mano neapsižiūrėjimo arba netikslaus galvojimo vaikams gali nelaimė atsitikti... vietos nerandu sau... Ir kiek jau laiko šitaip kankinuos?! Ir vis išeities nematau... <...>

1915 m. liepos 3 (16) d.

Šiandien išlydėjome senį P[etrok]ą, mūsų nuomininko tėvą, į Kauną... tvirtovės stiprinti. Jo namiškiai – kas ašaras šluostėsi, kas atsiduso. Gaila man buvo senelio, tokiu nejaukiu laiku iš namų stumiamo. Jis pats liko tačiau rimtas ir ramus, kaip tik moka būti mūsų žmonės. Lipdamas į savo ratus, kartojo sausai savo priprastą kalbą:

– Tai ką dabar padarysi?.. Iš Dievo niekur neišbėgsime: kaip Dievas duos, taip ir bus. Juk ne man vienam dabar tokia kelionė...

Sūnus, paduodamas vadeles, smarkiai mirksėjo sausais, bet paraudusiais blakstienais; senis, suėmęs vadžias į rankas žiūrėjo tik į savo bėriukus, rodosi, nieku daugiau nesirūpindamas ir nieko daugiau nematydamas. Pamojo botagu, sučiauškę lūpomis, ragindamas arklius iš vietos, ir nuvažiavo.

Arkliukai, įbėgę į sodinkelį, savo kanopomis ir vežimas ratais sukėlė tiek dulkių, jog mūsų keleivis su savo ruda miline iš tolo atrodė it brandalas lygiai rudo, nejaukiai drumzlinu kamuolio, riedančio tarp linksmai šypsančių jaunų liepelių, kurios maudėsi saulės aukse.

Gaila buvo senio. Kaži kaip skurdu darėsi, bet drauge...

Sunku ir pasakoti, ir suprasti, kokiais vingiais bėga šių dienų žmogaus gyvenimas. Esu optimistė. Tikiu tvirtai, jog žmonija ieško ir būtinai turi atitikti tobulesnes žmonių bendravimo, žmonių sugyvenimo formas, nekaip tos, kuriomis šiandien mes tvarkomės... <...>

1915 m. liepos 9 (22) d.

Visą naktį išrymojau prie praverto lango, žiūrėjau į šešėlius, traukiančius vieškeliu, klausiaus iš ten plaukiančių balsų... pati tiesiog ugnimi degdama nuo išvidinio karščio.

Ir kiek čia žmonių! Ir kiek čia vargo plaukia dabar dieną ir naktį?! Kiek ten toli nežinomose šalyse moterų ašarose maudosi, iš galvos kraustosi... našlaičiai apmesti badą ir vargą kenčia!.. Atvejų atvejais šaltis mane nukrato... Juk ir aš vienas tik to milžiniško vargo lašas!.. O kiek nerimo, kiek skausmo?.. nors ir dabar... kas daryti! kas daryti?! Brolis negrįžęs... čia tik vienas vežimas, į kurį visiems susėsti nė galvoti nėra kaip. Širdis neleidžia su vaikais skirtis... Su kariuomene vaikams neleisiu bėgti. Juk laikraščiai pilni aprašymų, kiek pabėgėlių nukentėjo, kurie traukė su kariuomene. Priešui juk rūpi pagriebti gurguoles arba jas bent sunaikinti. <...>

Kaip tik tuo laiku – tai buvo priešpiečiai – nutilo vieškėlis.

– Vaikai! žiūrėkit! kaip tik laikas jums bėgti! Į Panevėžio pusę tylu. Pasiseks jums dar iš ugnies

pasprukti! Turite tuoj ruoštis važiuoti!.. paskui gali būti per vėlu! – Suraginau tarnaites, kad skubėtų reikalingiausius daiktus krauti, vyresnius vaikus, kad arklių ir vežimo žiūrėtų. Tarsi mane kas raginte ragino – varyk juos iš ugnies! Varyk!.. Ir ta viena mintis mane apsėdo – nepalikti vaikų karo ugnį, nepalikti!

Mokytoja, priėjusi prie manęs, mėgina mane perkalbėti:

– Juk negali visi žmonės išbėgioti. Visur yra žmonių, kurie pasilieka, nors aplinkui kariuomenė mušasi. Pagaliau paskutinę valandą galima suspėti pasišalinti...

– Nelaimingi žmonės, kurie priversti palikti, – šaukiau, visa drebėdama iš susijaudinimo. – Ką aš jūsų motinai pasakysiu, jei jus čia žūsitate?.. Ir kaip aš jausiuos, kad, turėdama ramią vietelę jums paslėpti, jūsų negelbėjau.

Daug kalbama ir rašoma apie motinai įgimtą jausmą gelbėti savo vaikus. Tą valandą, tą baisią valandą, kuri man tiesiog protą atėmė ir vertė vien jausmais vaduotis, supratau, kad ne vien motinoms, bet ir visoms moterims, o gal ir visiems suaugusiems žmonėms tas pats jausmas įgimtas. Rodosi, visa atiduočiau, pati ties armotų žiotimis stočiau, kad tik tų vargšelių gyvybę išgelbėčiau. <...> Važiuodami sodinkeliu ir paskui vieškeliu, kol tik buvo matyti, vėdavo vargšeliai skepetukais, su manimi tokiu būdu tęsdami skaudų ir baisų atsisveikinimą.

Paskubėjau užsiristi ant balkono antrame aukšte, kad ilgiausiai galėčiau į juos žiūrėti. Slapią nuo ašarų skepetaitę laikiau iškeltą ir, viena belikusi, nesivaržydama raudojau balsu. Namų sargyboje stovį beržai svyruokliai šiaušė savo viršūnes, kažį ką šlamėdami...

Visus verksmus ir vėjo dūsavimus užtrenkė užkukė armotų alkanos žiotys.

1915 m. liepos 18 (31) d.

Ilgesnį laiką buvo man plunksna iš rankų iškritusi... Gal ne taip ilgą, paprastą saiką prie sąvokos *ilgas* taikant, kaip man tas laikas ilgas ir drauge sunkus buvo gyventi... Miegas nuo manęs nukulnijo už jūrų marių. Atsigulusi ilgai galvojau apie tai, kaip čia žmonių užmiegame. Juk ir aš kadaise mokėdavau užmigti, o dabar, rodosi, užmiršusi visai, kaip tat daroma... Žinau, kad man gresia pamišimas... ir turbūt ne aš viena, bet kiekvienas bevelytų mirti, nekaip ta sunkiaja liga sirgti... Gydaus fiziniu nuovargiu. Ištisas dienas bastaus neprisėsdama iš vienos kertės į antrą, o galvoje minčių viesulas nesustabdomas; krūtinėje širdis nesiliauja taip tvaksėjusi smarkiai ir greitai, kad nuolat kvapą užima, ir turiu orą gaudyti, lyg būčiau į kalną skubiai lipusi... Taip besibastydama, dar labiau įsiskaudinu koją; jau kelis sutinęs, išrodo kaip mažas priegalviukas... ir tai negerai; bet beveliju kojos nustoti, nekaip galvos... Per dieną išvaikščiojusi, krintu į lovą, bluostą numiegu, kad pabusčiau su didžiausiu širdies mušimu. Bet ir toks miegas stiprina.

Tvirtai pasiryžau nuo šios dienos fiziškai savęs nebevalginti, bet sustiprinti valią, pasiristi su mintimis ir jausmais, mane visai iš paprastų vėžių išmetusiais...

Džiaugiuos vien tuo, kad niekas iš namiškių nei iš nuolat dabar ateinančių įvairiausio plauko žmonių nenumato ir nesupranta, kas man darosi... ir nuolat dar reikalauja iš manęs visokių patarimų...

Nutariau savo įspūdžius tvarkyti, nutariau imtis ir savo dienoraščio. Kaip istorijos lapuose kiekvienas laikotarpis prasideda koku svarbiu atsitikimu, taip ir aš pradėdau šį rašinį mano tų laikų gyvenimo svarbiausiu – vaikų išsiuntimu.

Vis dar džiaugiuos, kad pasisekė laiku juos iš čia pašalinti, bet, nustojusi jų, nustojusi progos kasdien jais rūpintis... nustojau pusiausvyros... nepakenčiama tuštuma visur apie mane... Bet neaimanuosiu... Tramdysiu siaučiančią many nerimo audrą... <...>

Taip liepos 10 d. maždaug keturiomis po pietų ištraukiau ir aš į platų pasaulį. Turėjau tokį jausmą, kad esu to laivo kapitonas, kurs, audros blaškomas, tuojau nugrims į jūros dugną... Sėdėdama vežime, nesusilaikiau nešaukusi:

– Sudiev, Puziniški! Sudiev, praeitis, tūkstančiais brangiausių siūlų su mano širdimi surišta! Sudiev jūs, medeliai, senelio, tėvelio, mano vaikų našlaičių ir mano rankomis sodinti. Kol gyva būsiu, jūs

augsite mano širdy, nors būtumėt patrankų ugnies sudeginti, arklių kanopų sutrypti!.. Sudiev, Puziniški brangusis! Jei išvysiu dar tave, tai pelenuose! Pliki kaminai riogsos, kaip Lenkų žemėje!.. – abi su tarnaitė raudojome. Mūsų ašaras lydėjo patrankų griausmas, kaskart į mus arčiau slenkąs.

Dar paskutiniu atsisveikinimo žvilgsniu pažiūrėjau į mūsų gražų namelį... ir audra mano sieloje ūmai ėmė slūgti... Iš kažki kur atskridęs stiprus, aiškus jausmas ėmė malšinti skausmą: tas namelis juk mano tėvo statytas... To gydytojo patrioto, didelio darbininko, pusę šimtmečio be poilsio dienomis ir naktimis tarnavusio savo tautiečiams ir sugebėjusio jų meilę įgyti, ypač vargingiausiųjų, nelaimingiausiųjų meilę...

Juk pati žinau, kad prie kiekvienos mūsų trobos plytelės to didelio širdies žmogaus yra ne tik prakaito lašas prilipęs, bet ir vargingiausiųjų laiminimai ir dėkingumo ašaros.

– Nežus jūsų namai! nežūsitė jūs! – staiga kaip dvelkte padvelkė tą įsitikinimą į mane kvapūs laukai, susimąščiusios girios, švelnių saulės spindulių glostomos, tarp to baisaus patrankų balsu viesulo. <...>

Atsisveikinome su kaimynais ir dardame toliau savo ilguose, aukštuose, mantos prikrautuose ratuose. Mūsų kuinai, kad ir raginami, vos pasivelka. Spėjome, iš tolimos kelionės dar nepasilsėję. Ratai bilda, mes kuinus raizome botagu, kad greičiau pasisektų pabėgti iš vis arčiau mus supančio karo, nervinamės, baimės varginamos. Gerai pažįstami laukeliai ir girelės lyg šypsosi iš mūsų pastangų, ir aš negaliu susilaikyti nepagalvojusi:

– Kokią prasmę turi toks karas? Kam dabar geriau, kad žmonių milijonai kankinami? Kodėl valstybės panorą tapti plėšriais žvėrimis? Kam puola vieni kitus? Kam žudosi? Kam grobsto svetimą turtą?..

Iš tikrųjų! Jei nebūtų žmonių, kurie visokius tokius darbus smerktų, duodami jiems tinkamą vardą, gal ir įmanoma būtų toks žmogaus gyvybe žaidimas?! Žinau, kad tų kilniųjų netrūksta, tik kodėl jie tyli?.. Kodėl dieną ir naktį neaiškina, kad karas, kerštas, neapykanta – tai žemi pajautimai, paveldėti nuo urvinių protėvių, ir kad tuos pajautimus turi kiekvienas iš savo sielos rauti kaip pikčiausią piktžolę iš daržo, o ne organizuoti žudynes.

Valstybės juk susidarė tam, kad būry gyvendami, žmonės tobulintus, kiltų... kilnų gyvenimą tiektų, o ne tokiems baisumams, kaip kad dabar tenka matyti.

Tokios ir panašios mintys nesiliovė mane jaudinusios. <...>

1915 m. liepos 19 (rugpjūčio 1) d.

<...> Sujudome subruzdome važiuoti kiekvienas į savo namus. Išlindę iš girios, tuoj už Būdinkų netrukome įvažiuoti į kariuomenės plačiai išmintus, išbraidytus laukus, abipus mūsų važiuojančio kelio. Visi skubiai nurūko, tik mudvi atsilikome: arkliai, kad ir ganėsi per naktį, vis tiek, galvas nukabinę, vos kruta. Apie mus javai ne tik ištrypti, bet rugiai, kviečiai, šiaip vasarojus dar dideliais lopais nupjauti. Matyti, arkliams sušerta.

Apie Jakubonių dvarelį padaryti tikri tyrai, tik ne Sachara, nes žaliuojančių medžių ir krūmų nestinga, ir laukai ištrypti juoduoja, neatrodo kaip smiltynai. Bulvės dar jaunutės, vos pradėjusios žydėti, nukastos, išrautos, išdarytos, daržai išminti, laukai, kiek akys siekia, juoduoja išmaišyti, tvoros – ir tos išvartytos, sulaužytos. <...>

Pavažiavusios toliau, net akimis tikėti nenorime. Rodosi, stebuklas. Viskas – kaip vakar palikome. Laukai gražiai javais banguoja. Nei vienas šiaudelis nenumintas, nei žolelė neišrauta.

Brolis sveikame name mus sutinka. Nesusilaikau neverkusi... Brolis pasakoja, tik vienas alkanas kareivis buvo užbėgęs. Tą jis pavalgydinęs. Po sodą pavaikščiojusi, radau viską tvarkoje, tik vargšo povo išpeštų plunksnų takas išklotas... Netruko ir pats povas prisistatyti. Tiesa, išbaugintas ir gerokai praretinta uodega.

Dar uogas ir žirnius radau šiek tiek apdraskytus... veikiausiai ne svetimų, tik piemenų darbas.

Pagalvojau apie savo vaikus. Kaip jie džiaugtų, jei žinotų, kaip tiesiog stebuklu aplenkė mus

patrankų ugnis. Tiesa, džiaugtis dar nėra ko. Juk žemė virpa nuo šaudymo ir jau ne vien žiemos vakaruose, bet ir žiemos rytuose girdėti, o kartais net pietuose... Panevėžio pusėje.

Prisiminiau a. a. tėvo dažnai kartojamą tvirtinimą:

– Puziniškis – tvirtovė, pačios gamtos ginama nuo priešų puolimo. Juk aplinkui giriose bedugnės... Kas kita Jakuboniai, Būdninkai... Ten 1863 m. sukilime nuolat trankydavosi kariuomenės... Ir iš senių esu girdėjęs, kad visuose čia buvusiuose karuose anas kelias, nors mažas, bet visuomet kariuomenėms buvo priprastas.

Liepos 21 (rugpjūčio 3) d.

Nukrypau į šalį savo pasakojime, o noriu būtinai chronologijos laikytis.

Radusi viską namie nepaliesta, su kuo jau buvau visam amžiui atsisveikinusi, jutau lyg malonų sapną sapnuočiau. Netoliese, pietų pusėje, siaučia patrankų audra, o aš tarsi užhipnotizuota vaikščioju iš kambario į kambarį, nuo vieno medelio sodne prie antro, sveikinuos tiesiog su visu kuo, lyg su gyvomis seniai matytomis esybėmis, lyg su mielais senais draugais, Džiaugtis tačiau neišdrįstu. Per daug vargo, per daug ašarų aplinkui.

Atbėgusios tarnaitės lyg pažadino mane iš sapno... Nebuvau net pastebėjusi, kad patrankos tą tarpą, kur mes gyvenome, peršoko ir ėmė grumėti ne tik pietuose, kaip pirmiau, bet ir žiemuose. Tarnaitės išsigandusios šaukė:

– Visi žmonės bėga į girią, slepiasi duobėse, tik mes vieni niekuo nesirūpiname...

– Bėkite, jei norite, aš jūsų nelaikau, – atsakiau.

– Bet karvės nemilžtos, – rūpinosi merginos.

– Karvės pamiškėj. Eikite su milžtuvėmis. Jei negalėsite, nemilžkite. Slėpkitės, kur norite.

Įsiklausiusi į siaučiančią aplinkui audrą, ir pati pabūgau. Visas mūsų miškelis, kurs išilgai mūsų žemės traukiasi rytuose, aidėjo nuo šūvių. Rusų patrankų urzgėjimas žeme riedėjo, vokiečių lyg medžių liemenis kūjais kūrė, kulkosvaidžių lietus visą girią plakė, labiausiai žiemos rytų kertę, kaip tik toje vietoje, kur vaikai pavasarį ruošė apkasus mums slėptis. Šautuvų kulipkos zvimbiam lėkdamos, lyg kokie įdūkę vabalai. Ir tie išėję balsai lyg slinkte slenka prie mūsų trobų vis artyn. Nutariau, jog atsargiau bus ir man pačiai iš namų pasišalinti. Baimės, kurios vis būdavau apimta, vaikus namie turėdama, nebeliko. Galvojau ramiai, jei patrankų kulka pataikys į mūsų trobą, sunku gal bus išbėgti, o lauke niekas į mane vieną nešaudys. Prisiminus vaikus, džiaugiuos, kad jų dabar čia nėra. Iš baimės dėl jų tiesiog būčiau iš galvos išsikrausčiusi dabar.

Iš sodo išėjusi, įsitikinau, kad patrankų ir kulkosvaidžių šūviai ne taip jau arti sodybos, tik šautuvų kulkos sušvilpia kartais lyg ir čia pat. Tyrame lauke dar nejaukiau pasidarė. Pamiškėj išvydau žmones ramiai kažki vaikščiojančius, tai nutariau, kad kulkos tos miškelių pusės, kur į mūsų sodybą atkreipta, dar nesiekia, ir grįžau ramiai namo. <...>

1915 m. liepos 22 (rugpjūčio 4) d.

Noriu šiek tiek apsisistoti prie mūsų žmonių nusiteikimo ryšium su karo įvykiais, žinoma, sprendžiant tik iš plačiai visoje apylinkėje paplitusių kalbų.

Didelis pasipiktinimas girdėti tais visais, kurie alkaniems bėgantiems rusų kareiviams pasigailėdavo duonos kąsnio, o buvo net tokių, kurie ir už pinigų nė duonos riekelės nepaduodavo prašantiems. Ypač minima turtinga ūkininkė B. iš K., kuri net už 20 kapeikų pieno kvortos nepardavė, ir tat darė ne iš kokio blogai suprasto patriotizmo, tik vien iš šykštumo. Ją keikiantiems rusų kareiviams iš kiemo pasitraukus, ši ūkininkė skubiai sukrovė į kelerius ratus visa, ką geresnio turėjo: drabužius, maistą, ir jau buvo ketinusi išvažiuoti, norėdama nuo vokiečių savo mantą paslėpti. O kaip tik tuo laiku prisistatė ir vokiečiai. Kapt už arklių, įšoko į ratus ir nudūmė su visu, tarsi tyčia ūkininkės jiems

paruoštu turtu.

Žmonės šį atsitikimą pasakoja, ūkininkės šykštumą ir gobšumą pašiepdami.

Daug atsitikimų buvo dar tokių, kad, karo ugniai prisiartinus, gyventojai iš savo trobų išbėgiodavo į girią slėptis, o į tuščias trobas įsibraudavo tuo laiku kiti šeimnininkai, kokie nuskurėliai, ir taip pašeimnininkaudavo, jog tikri šeimnininkai sugrįžę nerasdavo nei ką valgyti, nei drabužių pamainyti, nei kur atsigulti.

Vienam mūsų artimiausiam kaimynui, eiguliui Jackevičiui iš Salų, išbėgus, į jo trobą atsigabeno visai svetima moteris gyventi. Toji nekviesta viešnia ne tik visą paliktą mantą išsigabeno ir pasisavino, bet po savaitės laiko, šeimnininkams sugrįžus, spyrėsi ir buto jau nebenorėjo užleisti, tvirtindama, kad jis jau jos užgyventas. Savininkams teko net šikšninį diržą pavartoti, kol tą moterį iš savo namų iškrapštė.

Didelio šaudymosi laiku daug kas pasinaudojo panašiu būdu, nes svetimo turto medžiotojų netrūko.

Gyvename juk be jokios valdžios: rusai pasitraukė, vokiečiai dar tik svečiuojasi... Nenuostabu, kad visi neištikimi gaivalai pakėlė galvas. Iš pradžių labai bijojau, kaip reiks be valdžios gyventi. Tiesą pasakius, dieną šuvių griausmas, naktį šunų staugimas – ypač tas baisus staugimas, – taip nervus nuvargindavo, kad joks aiškus jausmas, jokia aiški mintis galvoj nesilaikydavo. Jutaus lyg nutirpusi, lyg viskas many užšalo, užgeso...

1915 m. liepos 27 (rugpjūčio 9) d.

<...> Nemėgstu savo impulsyvumo. Kovoju su juo, bet ne visados sėkmingai, ypač kada nervai per daug užgauti. Kada tas impulsyvumas pastumia mane į gera, nepykstu. Bet dabar, kad man buvo meluoti apie savo dvarus?.. Norėjau apsaugoti mano geradėjo B. K[arpio] man duotus bėgti kuinus ir nors šiek tiek narsumo įkvėpti nuomininkui, kurį karas per daug palietė: jo brolis veikiausiai žuvęs kovoje prie Mozūrų ežerų, tėvas, į Kauno tvirtovę išvarytas, negrįžta... Bet... vis dėlto susitepiau melu. Kad ir tikslas nebuvo prastas, bet įrankis?! Žinau, šaltai apsvarsčiusi, nebūčiau šitaip pasielgusi... Žinau irgi, jog apskritai vadinamoje politikoje melas pateisinamas... tačiau...

Giliai esu įtikinusi, jog iš tiesos gali tik išdygti tiesa, o iš melo melas, lygiai kaip iš kviečio grūdo – kvietys, o iš kūkalio – kūkalis. Ir šitaip jausdama, dar savo kūkalio grūdų prisidėjau prie pasaulį skandinančių nelabumų.

Jei nebūčiau įpratusi savy ieškoti kaltės, kaltinčiau tą būklę, į kurią karas mus įstūmė. Tačiau to daryti negaliu, nes ne nuo šios dienos nešioju sieloje įsitikinimą, jog visų baisumų, kurie pasauly atsitinka, didžiausi kaltininkai yra visų tautų inteligentija... Kad mūsų kultūra neatitiko tikro kelio, kad ji klaidžioja šunkeliais, nė vienam rimtam ir galvotam žmogui negali būti paslaptis... O pastangų surasti tikrą kelią... per maža dar... Už mokslą turime dabar mokėti pralieto žmonių kraujo jūra, ašarų upėmis, ištisu apskričių gaisrais ir kitais nuožmiausiais kentėjimais...

Bet kiek mūsų susipras? O jei susipras, ar užteks būdo tvirtumo, susivaldymo, nuolatinio stovėjimo savo sielos grynumo sargyboj?

1915 m. liepos 30 (rugpjūčio 12) d.

Šiandien, dėdama į spintą iš gydytojo gautą cukrų, pamačiau ir kelis Reino vyno butelius, kuriuos, matyti, paliko kertėje sustatytus prie mano kambariuko durų pirmieji vokiečiai artileristai... Vis aiškūs geros širdies liudininkai...

Jei susitarusios valstybės kariuomenės vietoj imtų nors šimtinę tų žmonių dalį ir mokytų ne neapykantos, ne keršto ne žudymo, bet gailėstingumo, širdies kilnumo, verstų naudingus visuomenei darbus dirbti, pasaulis tikrai pagražėtų... Kol kas žinau, kad tai utopija, bet širdies gilumoj daugiau

kaip kada esu įsitikinusi, jog ji turi virsti kūnu ir būtinai virs. Pamokė mane šitaip galvoti tie karo verpetai, kuriuose esu atsidūrusi ir kurie – nežiūrint į visa – neįstengia tūluose tų skerdynių dalyviuose užgesinti šventos artimo meilės ugnies, glūdinčios jų širdyse.

Man pačiai dabar sunku gyventi. Ypač rytai sunkūs. Pabundu: namuose tyku it karste. Mintys skrenda prie vaikų. Kur jie, vargšeliai? Bėgu į darželį. Visi žolynai jų mažučių pirštelių sodinti, ravėti... Kiek būtų dabar džiaugsmo, pražyodus kiekvienam pumpuriukui?..

Nedžiugina manęs dabar jų žydėjimas. Neišmokau gyvenime niekuo viena pati džiaugtis...

Kitą kartą skaudu, kam aš juos iš namų variau. Bet kas žinojo, kad didžioji audra mus aplenks? Kas gali ir dabar pasakyti, ar neatsidursime vėl ugnį?..

Nesmagu, kam užmečiau geros širdies moteriai tokį rūpesnį... Bet kas žinojo tada, kad aš vaikų nepavysiu?.. Jei jau pasilikau, kad bent įstengčiau savo tautiečiams būti naudinga! Kol kas veik nieko gero nepasisekė atlikti... Ir progos nebuvo. <...>

1915 m. rugpjūčio 1 (14) d.

Šaudymas, rodosi, vis artyn slenka. Žmonės nieko dirbti nenori, toks didelis visų susinervinimas. Mano nuomininkas, šiaip nepaprastai darbus žmogus, dabar pūdyką vos ne vos akėčiomis pabraukė. Žmonėms ne tik darbuotis nėra noro, bet ir į lauką baisu išvažiuoti, kad vokiečiai arklių neatimtų. Dauguma žmonių tebesėdi dar girioje su gyvuliais arba šiaip krūmuose. Savo arklių saugo kiekvienas kaip alų kaktoje. Vogimas eina plačiai, tiesiog amatu verslu virtęs. Ima daug vokiečiai, bet daug ir mūsiškių savinasi, vokiečiais prisidengę. <...>

Tarnaitė sako man atvirai:

– Sunku darbas dirbti... Eitumei, žmogus, bėgtumei, tik nežinai kur...

Aš ir neverčiu dirbti. Suprantu, kad ta nuolatinė baimė, tas iki širdies gilumos paėdęs nerimas, rodosi, nė vieno jausmo žmoguje nepalieka neužgavęs, nesužeidęs. Džiaugtumėmės, kad dar išlikome nenušauti, kad trobų liepsna neprarijo... bet drauge gėda džiaugtis, kada aplinkui žmonės kaip lapai rudenį kranta, baisius vargus kenčia. Manau, kad toks jausmas visiems žmonėms bendras, kuriems teko su karo baisumais akis į akį susidurti, nors mus likimas tausuoja, nes teregėjome karo palydovus: patrankų balsus, grobstymą, kariuomenės įsibrovimą į butus.

Baisu darosi, ir į rytdieną pažvelgus, nes iš ten žiūri į mus visus badas įdubusiomis akimis iš savo makaulės. Rugiai visur nupjauti. Tuojau vyresnis komendantas įsakė, kad žmonės išsikūlę pasiliktų sau grūdų sėklai, ir tiek, kad ir patiems, ir gyvuliams užtektų šešiemis mėnesiams misti. Atliekamus javus supirkinėsianti vokiečių valdžia. Bet kas reikės valgyti, praslinkus tiems šešiemis mėnesiams, klausimas paliktas atviras. <...>

1915 m. rugpjūčio 9 (22) d.

Gamta – kaip mano siela. Medžiai, laukai, pievos, giria, dangus – pilki, liūdni, tirštu rūku arba dūmais užtiesti, aptraukti...

Kartoju ir prisiverčiu nuolat vieną ir tą pačią mintį kartoti:

– Noriu gyventi ir turiu gyventi. Noriu būti savo šalies žmonėms naudinga. – Nėra tačiau mano sieloje nei mažiausio krustelėjimo, nėra nei minties kibirkštėlės, kuri nebūtų sunkaus širdies klyksmo lydima: – Kur dabar mano vaikai? Kur tie nelaimingi našlaičiai?

Stengiuos šaltu protavimu tą many sukilusį nerimą ir sielvartą numalšinti. Sakau sau nuolat: juk ne prie žmogėdrų juos išsiunčiau, bet prie protingos, jautrios moters inteligentės.

Šiandien sukako jau mėnuo, kaip su jais persiskyriau...

Ir gamtoje tartum paskutinė linksmybės kibirkštis užgesusi. Saulė, kad ir mėgina laiks nuo laiko į mus pažvelgti, bet tokiu pabalusiu liūdnu veidu, tarsi apmirusiu iš didelio skausmo! O tirštas rūkas,

mus nuo jos atskyręs, neleidžia nė vienam spindulėliui pro savo uždangą prasisprausti.

Šitaip apsiblausę, apsiblandę gyvename jau antrą savaitę. Žmonės visaip spėlioja. Vieni sako, jog būna kartais rudenį toks tirštas rūkas, kiti tvirtina atkakliai, kad čia mus laiko užgulę iš patrankų šūvių ir gaisrų kilę dūmai. Pirmomis tokio rūko dienomis nei saulė, nei jaunas mėnesėlis nepasirodė.

Jautri mūsų sodiečių siela negali neieškoti tokio nepaprasto gamtos reiškinių priežasties. Viena senutė klausė manęs:

– Mėnulio tai jau tikrai nebematau, nebesirodo, žuvo. Ar gali ir saulė žūti?.. Kaip tokie laikai, mes jau visaip spėjame...

1915 m. rugpjūčio 14 (27) d.

Kasdien kita naujiena. Kaži koks kareivis lietuvis pasakojęs vakar – karas esąs penkioms dienoms pertrauktas: tariamasi dėl taikos...

O! kad tai būtų tiesa! Kad tas baidus ant mūsų užgriuvęs slogutis nors sykį nuslinktų ir niekuomet, niekuomet nepasikartotų pasauly!.. Žudymas minių... žudymas brolių, žmonių... Bet, rodosi, ką pasakysi, kaip išsireikši – vis tat bus vien žodžiai, žodžiai... per silpnas įrankis atvaizduoti tam baidumui, tam skausmui, toms kruvinoms aukoms, toms žmogaus sielos žaizdoms, kurių priežastis yra tas karas. O! kad ta žmonijos ir žmonijos kultūros gėda nors kartą žūtų...

Kitas žmogus nuo Linkuvos, kurs statęs pašarą vokiečiams jų fronte, pasakojo – vokiečiai tebesiraušę penkiolika varstų anapus Biržų. Kupiškis tebesąs rusų rankose. Gal vokiečiai dar nėra nė Šventosios perėję? Gal vaikai dar nėra patyrę mūsų baidumo?

Plačiai kalbama dabar čia, kad vokiečių valdžia ketinanti savo valstybės naudai konfiskuoti visą tą žemę, iš kur savininkai pabėgo. Nelabai noriu tuo tikėti, nors dabar, šaltai tą bėgimo klausimą apsvarsčius, priėjau prie įsitikinimo, jog kiekvieno tautiečio vyriausia pareiga buvo palikti savo žemės gabalo sargyboje.

Esama demokratų, kurie pripažįsta tautoms eksteritorines teises. Gal tolimoj ateity, kada žmogaus sielos kultūra pakils bent šimtu nuošimčių aukščiau tos, kurią dabar turime įgiję, – tos teisės galima bus pritaikinti, nieko neskaudžiant. Tačiau šiandien aš negaliu sau įsivaizduoti dorą lietuvio, kuriam nebūtų brangus jo tėvo namų slenkstis, kurs ramia širdimi galėtų lėbauti su kitataučiais, kada jo broliai kankinasi kovose už tautos sielos gyvybę... Ta mūsų pilkoji žemelė riša mus, daro iš mūsų vieną šeimą... rodosi, be jos ir mes žūtumėm, nutruktų mus vienijąs ryšys.

Tuo ir baidus buvo rusų valdžios sumanymas išvaryti iš visos šalies gyventojus, priversti juos išbėgioti... Gal todėl ir įvyko milijoninės armijos pasitraukimas, kad nors kartą nepakenčiamais „inorodcais“ pasisektų nusikratyti, iš pamatų ir šaknų ištraukti jiems jų tėvynę?

Dabar, pažvelgus į žemėlapi, galima save nuraminti (nors liūdnas toks nusiramimas!), kad, jei ir pasisekė rusams tokią nelaimę ant mūsų šalies užtraukti, tai tik gal ant nedidelio vasaros rytų gabalėlio... Pusė Kuršo esanti sunaikinta... Nelaimingi broliai latviai!.. Pasakojama, kad, paėmę Jelgavą (Mintaują), vokiečiai neradę visame mieste gyvos dvasios... Ar galima sau įsivaizduoti, koks tai vargas, kokia nelaimė tiems gyventojams, kurie buvo priversti mesti savo gyvenamas vietas, savo žemę maitintoją ir traukti į platų pasaulį su vaikais, seniais, ligoniais, be duonos kąsnio ir be skatiko kišenėje?.. Vargo Rusijos caro valdiniams, rodosi, niekuomet netrūko... O kas dabar maitins tas minias, iš savo sodybų išrautas, nuo paprasto uždarbčio atitrauktas?!. Kiek čia širdies skausmo, kiek ašarų, kiek mirčių be laiko, nors ir ne karo lauke ir ne iš priešų rankų?! <...>

1915 m. rugpjūčio 17 (30) d.

Buvo vėl užėjusios tos baidios dienos... Mano nervų galutinis suirimas. Negaliu jausmų nugalėti.

Mintys nuo vaikų nepasitraukia. Vaizduotė piešia baisius jų vargus, ir baimės, ir apleidimo vaizdus... Ir viskuo aš kalta... Kas čia mano geri, kad ir geriausi, norai, jei jie, jaunučiai ir mažučiai, vargsta, o gal ir žuvo... O pamanius, kad mano ir mano našlaičių vargas – tai lyg lašas jūroj prieš tuos milijonus žmonių, kurie šią valandą vargsta. Netrukus nebebus turbūt nė vieno sveikos galvos žmogaus, kurs iš širdies gelmės nešauktų su manimi: prakeikimas! prakeikimas visiems karams!.. Nėra baisenio žmogaus proto užtemimo ir negali būti baisenio, kaip žudymas sau lygių padarų... Ir tas baisumas tebeauga... Ta liepsna vis tebesiplečia... Skausmas žmonių širdyse išaugo jau į tokį milžiną, kad per jį jau nieko nebematyti! Nei geresnės vilties, nei šviesesnės dienos... Tas skausmas mūsų kartos žmones sugniauš, sulauš, į kapą įvers... Kad tik išauštų toks rytas, kada jauniems nebetektų tų baisumų matyti, tų sielvartų gyventi!

1915 m. rugpjūčio 18 (31) d.

<...> Vėl rytuose girdėti patrankų dundėjimas, ir vėl kaskart dažniau orlaiviai birzgia. Vakar iš ryto labai ilgai matėme vieną sukant ratą viršum mūsų sodybos; vakare net du viršum mūsų laukų susitiko; vienas tuoj atgal į vakarus nuskrido. Šiandien net trys suka ratą... Gyvename dabar kaip sunkiame sapne, iš kurio žadina patrankų dūsavimas, orlaivių birzgimas. Nuo viso, kas širdžiai brangu, toli... Stovime lyg tie kryžiai kapuose, ašaromis grįstuose... Ne! geriau pasakius: stovime gyvi ženklai, palikę tos žemės sargyboje, už kurią mūsų protėviai galvas guldė, už kurios teises ir mes mokėjome kovoti, bet, vis stiprybės neįgiję, žūstame dabar surakintomis rankomis... Baisus pavergtųjų tautų likimas! Bet laisvės, kardu, krauju, kitų nuoskauda įgytos, mano širdis trokšti nemoka. Tik sielos ir didelio darbo kultūra mes, lietuviai, galime ir turime atgyti!.. Tik sielos turtais įgyta didybė gali būti mums brangi... Sunkus tačiau kelias ties mumis... Sunkus ir ilgas... Ašarų jūra, skausmo versmėmis žengiame pirmyn. Bet ir visos žmonijos kelias kol kas ne kitoks...

Širdis tačiau sako, kad vis dėlto ir kitas kelias turi būti. Nesiilgėtumėm jo taip ir neieškotumėm. Ko nėra, to pasigesti, to trokšti juk negalima. Skausmas, sielos skausmas – prastas gyvenimo ramstis.

Taip esu sielos skausmo apimta, jog rankos svyra, mintys akmenėja... <...>

1915 m. rugpjūčio 19 (rugsėjo 1) d.

Ne! Vakar jau per daug buvau pesimizmui pasidavusi. Matavau savo visuomenę minios, geriau sakant, tamsuolių ir egoistų mastu. Ne! šimtą kartų ne! Būtumėm juk seniai žuvusi tauta, jei nebūtumėm savo tarpe turėję kilnių žmonių, kurie silpnesniais broliais visada rūpinosi ir kėlė juos... Juk tik vieni kitus šelpdami, gyvos dvasios išlikome...

Jei mūsų tautos ir geriausieji žmonės pasirodytų tik savanaudžiai, siauraširdžiai, tai mes visi nebūtum verti kitokio likimo, kaip būti nuo šio pasaulio nušluoti... Tada man nė mano vaikų negailėtų... Žūkime visi, doresnei žmonių veislei kelią užleisdami!

Kaip mane žudo nerimas dėl vaikų!

Nutariau kasdien užmigdama ir pabUSDama mintimi kiekvieną pabučiuoti į kaktą, ir ta tuščia erčia, kuri mus skiria, siųsti kiekvienam karščiausią palaiminimą. Tikiu tokio palaiminimo galia ir noriu tikėti!

<...>

1915 m. rugpjūčio 27 (rugsėjo 9) d.

Jobo žinios! Jobo žinios!¹

Gayau laikraščio „Tilsiter Zeitung“ 204-tą numerį. Negana, kad karas pats savaime naikina, bet ir rusų valdžiapildo, kur galėdama, savo pažadėjimus; degina nupjautus javus ir trobas; gyventojus it gyvulius bandomis į Rusijos gilumą varo. Gyventojai, likę be maisto ir pastogės, merdėja kaip žvėrys lauke!.. O mano kūdikiai! O visi nelaimingi kūdikiai, kurie žūstat nekaltai... O nelaime, nelaime... Kam tuose baisumuose begyvent?!

Aplinkui Varšuvą per kokius tris šimtus varstų viskas išdeginta, išvaryta.

Mano skausmas juk tai mažų mažiausias lašelis viso to, kas dabar žmonių gyvenama. Kam vis tas? Kam? kam? Kas gali pasakyti? Kas gali išaiškinti?

O žmogaus prote! Koks tu menkas padaras!

Jei iš to nelaimių ir mirties tvano mano vaikai sveiki išliktu?! Per daug man laimės, tikrai per daug būtų... Per daug juos mylėjau, bet juose ir savo visuomenę, ir plačią žmoniją... Gal tai nuodėmė?.. Senovės stabmeldžiai veikiausiai sakytų: „Dievai keršija už tokią meilę...“

Mano Dievas, jei jis yra... Jis būtinai turi būti!.. nors mano protas per menkas jį apimti... Mano Dievas turi būti didžiausioji Meilė ir Teisybė... Kitaip aš jojo ne tik nesuprasčiau, bet ir atstumčiau nuo savęs...

Mintys pinasi... Jaučiu tik skausmą, skausmą... ir tamsybės, baisios tamsybės apie mane... Jei man lemta gyventi dar, norėčiau tik meile veikti... Teisybės jau turbūt mano protas nebesučiumpa.

Nežinojimas?! Tamsi uždanga, pro kurią nė mažiausias spindulėlis neprasisiskverbia...

Lengva suprasti tos priežastys, kurios privertė mane pavojaus valandą vaikus iš namų išstumti... Bet kas buvo tų priežasčių priežastis?.. Apie mane tamsybės! tamsybės!.. ir vienas skausmas...

O! ta baisi, juoda kaip naktis uždanga, tas baisiausias nežinojimas, kurs paskleistas dabar tarp manęs ir mano našlaičių...

O gal tiesa dar baisesnė?!

Kad žmonės nemanytų, kad aš iš galvos einu, užsidarau arba bėgu į lauką ir raudu balsu, kaip ta motina darbininkė Būdnikuose savo sūnaus...

Bet ir tai nieko nepalengvina.

1915 m. rugpjūčio 28 (rugsėjo 10) d.

Stengdamasi savo mintis į ramesnę vagą įlenkti, šiąnakt, su nemiga besirisdama, galvojau, bene pradėti kokį romaną rašyti?.. Būtų tat savo rūšies psichikos morfinizavimas, gal anestezija? .. Cha cha cha!.. tokią valandą! Tokią valandą, kada Lietuvos siela skaldoma, daužoma, nežmoniškuose skausmuose ritasi, blaškosi... Kada pats dangus nenori prasiblaivyti viršum mūsų... Tik rūkas kaip švinas spaudžia mus visus prie žemės arba lietus upėmis plaukia... Ir nesuprantu, kodėl lietaus srovės tokios skaidrios, persišviečiančios... Kodėl neplaukia krauju?.. Kodėl tos girios, nors rasotos, tyli arba tik ramiai šlama?.. Kodėl jos nestaugia, nekaukia mirtinai sužeistųjų motinų širdžių balsais? Kodėl pievos žydi margomis gėlėmis, o ne raudonomis, kaip tas žmonių kraujas, kurs kasdien yra laistomas ir upėmis sruvena... Kodėl nežydi skaisčiomis, grynomis kūdikių, be laiko iš šio pasaulio varomų, ašaromis? Kodėl paukščiai, tie padangių skrajotojai, paprastai gieda?.. Ar jie mūsų sielos nesupranta? Kodėl jie nerauda ir nešaukia, kaip motina, mylimiausią kūdikį į kapą lydėdama?.. Kodėl? Kodėl?

Ar paukščiai ir visa gamta yra tam, kad laimės ir džiaugsmo giesmę giedotų?.. O tik žmogui vienam lemta nuožmumą vykinti, baisumus apie save skleisti ir pačiam paskui kentėti, kentėti, kentėti...

Ir šaukčiau, ir klausčiau, ir raudočiau šitaip be galo, jei žinočiau, kad susilauksiu atsakymo...

¹ Nepalaujamos skaudžios žinios.

Ties manimi baisus nežinojimas skleidžia savo uždangą ir neleidžia žengti toliau nė žingsnio. Taip. Toliau nė žingsnio... Baisu!..

1915 m. lapkričio 15 (28) d.

Ilgai, ilgai savo dienoraščio nė į rankas nebuvo paėmusi. Nerašiau dėl dviejų priežasčių. Viena priežastis – baimė, tos pačios rūšies baimė, kuri pagauna žmogų, pažvelgusi iš aukštybių į bedugnę... Bijaus nustoti pusiausvyros, bijaus, nežinau ko ir viso ko... Antra priežastis – tai mano ilgas viešėjimas pas man taip prielankią kaimynę politikę. Ta geroji yra nusistačiusi, jei jau ne nuraminti mane, ne pagydyti, tai bent palengvinti man gyventi dabartinio laiko baisumą ir neįtikumą.

Tai veik išties mėnesį pagyvenau, kaip kokioje sanatorijoje prižiūrima, linksminama, raminama... Jaučiaus kartais kaip užsukama lėlė: užsuki mechanizmą – lėlė sukasi, dar užsuki – lėlė viauksi. Tokį dvasios sumedėjimą, sustingimą, kaip lėlės sukamą mechanizmą, ardė tik kasdien čia gaunami vokiečių laikraščiai. Jau nuo pat karo pradžios negalėdavau dienraščių ramiai skaityti. O dabar paskaitau bent kokią žinėlę apie vokiečių laimėjimus ir metu skubiai šalin laikraščio numerį. Švelniai, bet energingai, savo malonios šeiminkės prikalbama, imuos vėl skaitymo... Ir vėl nepasimatau, kaip laikraštis lekia į kertę... Kraujas ir kraujas!.. Užmuštųjų šūty! užmuštųjų kalnai priguldyti!.. Ir gyrimasis: mes ten tiek užmušėm! ten tiek eilių padarėm!.. Rodosi, ir Dantės „Pragare“ tokių baisumų nėra aprašytų... „Pragarą“ skaitydamas, nors žinai, kad čia viduramžių prietarų ir žiaurumų sukelta vaizduotė veikia... o čia?! Išlieto žmonių kraujo užtekty – ir per daug būtų viso pasaulio laikraščiams spausdinti, kur apie tuos žudymus rašo...

Man baisu ir dėl žuvusių, o dar baisiau dėl tų, kurie tas žudynes sukėlė... Ir noriu žinoti, kaip tas karas eina, ir iš sielos gilumos bjauriuos visu, kas su karu surišta.

Čia, kaimynuose, gyvena Kuršo baronai, kurių abu sūnūs vokiečių karininkai. Jie tat, tie baronai, pateikdavo mums savo laikraščių ir įvairių brošiūrėlių. Nepatiko mums ypač kažki kokio Chamberlaino raštai. Anglų pavardės vokiečiai, kurs visą savo iškalbingumą (be abejonės, gerai apmokamą) naudoja tam, kad pasisektų įtikinti, jog žmoniją gali vien vokiečių kultūra išganyti... Tuo kilniu tikslu yra ir šis karas vedamas. Kadangi vokiečių karo vadai pasižymi nepaprastais gabumais, vokiečių tauta, pavergusi tiek ir tiek šalių, ne kam kitam, o tik tiems karo vadams turi pavesti ir savo nukariautas šalis tvarkyti ir valdyti.

Mudvi su kaimyne nusilenkiame vokiečių tvarkai, vokiečių darbštumui, taupumui ir kitiems jų geriems ypatumams, bet bjaurus mums jų pasitenkinimas savimi, bjaurus niekinimas ir žeminimas kitų tautų... O vokiečiai, kuri mums tas brošiūrpalaikes teikia, šaukia kaskart: „Wunderschön geschrieben!“... (Stebėtina gražiai rašo!) Imdama iš jos tuos raštus, galvoju kaskart, jog ir jūsų žmones ne visi taip apakę, kaip tu, brangioji... Kitaip iš tikrųjų nebūtumėt verti tų didelių ir kilnių dvasių, kurios jūsų tarpe veikė ir veikia ir galva, ir širdimi.

Geroji kaimynė savo knygyne rado dar didžiojo Tolstojaus „Voina i mir“ (Karas ir taika) ir „Ana Karenina“. Lapą po lapo gėrėdamasi ir brangindama skaitau dabar tuos veikalus. Niekuomet gyvenime taip nesilenkiau dailės ir talento galiai, kaip dabar, ir niekuomet gyvenime nebuvo išmokusi tų didžiausių žmonijos turtų šitaip branginti.

Tiesa, ir tokio antro talento, kurs prilygtų Tolstojui, nežinau, nors Vakarų Europos, ir lenkų, ir rusų literatūrą pažįstu. Tolstojaus talentas palengvina man dabar ne tik mano asmens vargą kelti, bet teikia ir daugiau kantrybės visą tėvynę užgulusių rūsčių dienų galo laukti.

Esame juk tikruose spąstuose. Iš rytų neperžengiamas karo frontas; iš vakarų ta pati sena Rusijos siena, vokiečių kareivių sergima ir mums, lietuviams, draudžiama pereiti.

Mūsų šaly juk visi fabrikai sustabdyti, veikiausiai ir suardyti. Prekyba kliudoma. Visi geležinkeliai vartojami tik karo reikalams. O mes atsidūrę be reikalingiausių daiktų: be druskos ir be muilo. Kelios savaitės atgal pasisekė man nusipirkti pūdą druskos po šešiolika kapeikų už svarą. Nepirkau daugiau, nes tikėjaisi, jog atpigs. Tuo tarpu druskos svaras dabar jau mokamas po 50 ir 60 kapeikų. Ir

džiaugiasi žmonės, nors už tokius pinigus gavę. Bet ir tiek mokėdami, ne visi gauna, nes per mažai mums jos gabenama. Daug kas yra priverstas ir be druskos gyventi.

Šiauliai – vienintelė mūsų apylinkėji vieta, kur galima druskos pirkti. Šiaip gaunama, tik pasitaikius progai, iš pačių vokiečių kareivių, kurie su gurguolėmis keliauja. Tokiais keliais gaunama nedaug, ir tik atskiri apsukresni asmenys tegauna.

O Šiauliuose yra paskirtos valandos ir dienos, kada druskos komendantūroje galima pirkti. Tos druskos pirkti važiuoja žmonių tiek, kiek į didžiausius atlaidus. Galima įsivaizduoti, kokia spūstis pasidaro tada... Iš tolo atvykęs, kiekvienas nori būti pirmas, o vokiečiai be pasigailėjimo. Pasibaigus paskirtam laikui, uždaro būdelę... ir žinokis. Mūsų žmonės, norėdami pareikšti, kad jie tokia tvarka nepatenkinti, pamėgino nesiskirstyti ir reikalauti, kad jiems daugiau būtų parduodama. Vokiečiai atvilko tada ugniagesių švirksles ir ėmė vandeniu purkšti, laistyti susirinkusius. Mūsų žmonėms, lietingo klimato vaikams, vanduo nebaisus. Pasistatė kailinių apykakles, kepurėtas galvas įtraukė didžiau tarp pečių ir stovi toliau, laukdami ir reikalaudami druskos. Tada vokiečiai liovėsi purškę ir ėmė lazdomis tvoti, kur pakliūva – per galvas, pečius, veidus...

Aišku, militarizmas, garsusis militarizmas, ir čia laimėjo... Žmonės išsiskirstė. <...>

1916 m. sausio 2 d.

Naujų metų dieną nė neįstengiau rašyti...

Vokiečių vėl draudžiama sutemus vaikščioti ir važinėti. Tas draudimas ypač buvo pabrėžiamas Kalėdų ir Naujų metų dienomis. Pamaldos bažnyčiose turėjo dėl tos pačios priežasties vėluotis.

Gerai išaušus, Naujų metų dieną mačiau mūsų keleliu pro šalį mūsų sodybos važiuojančius žmones pirma į bažnyčią, paskui grįžtančius. Čiuožė tylomis sniego baltais laukais važiuokai. Čiuožė tų tamsių taškų daug per šaltį, vėją ir pusnį. Ir, man žiūrint į juos pro langą iš savo šilto kambario, darėsi nejauku, kaskart nejaukiau. Man rodėsi, kad ir mano gyvenimas nučiuoš taip pat pro mane, palikdamas mano taip daug troškusią ir taip daug mylėjusią širdį šalia viso to, ko troškau ir branginau. Užges tos stebuklingos pasaulį valdančios jėgos viena mažių mažiausia kibirkštėlė, nepastebima, kaip dabar milijonai kitų tokių pačių kibirkštelių, prievarta gesinamų, gęsta... Tiesa, daug mylėjau ir daug troškau, ypač šio pasaulio vargstantiems tarnauti... Deja, ta mano meilė nei rami, nei tobula neįstengė niekuomet būti: kuo labiau vargstančius ir kilnius žmones mylėjau, tuo labiau bjaurėjais veidmainiais ir neapkenčiau kietų, žiaurių, šiurkščių savo artimiesiems širdžių...

Kuo pradėjau šios dienos užrašus ir kur nudardėjau? Grįšiu prie nuogų gyvenimo įvykių. <...>

1916 m. sausio 26 d.

<...> Kas nėra buvęs tokioje būklėje, kaip mes dabar, nuo viso pasaulio ir nuo sau artimiausių žmonių atskirti ir dar tokiais laikais, tam ir įsivaizduoti sunku, ką mes kenčiame, kaip mes vargstame ir kaip tokia būklė paraližuoja valią ir visą žmogų gniaužia, spaudžia.

Tarytum žmogus esi atsidūręs vienas pats tokiuose tyrlaukiuose, kurių nei krašto, nei galo nematai ir iš kurių išeiti visai nustojai vilties... Ir tuose tyrlaukiuose gaivinanti saulė užgeso, ir visoje apylinkėje tik šešėliai šmėkšo, nejaukūs šešėliai – nebe žmonės... Ir nebežinai, kam gyventi...

Tikrai reikėtų iš galvos išsikraustyti, kad nebūtum įsitikinusi, jog žmonėse, kad ir pro kokius bjaurumus, nelaimes ir vargus jiems tenka bristi, vis dėlto buvo, yra ir kasdien bus daugiau tokių sielų, kurios tais bjaurumais tikrai bjaurisi, jais baisėjasi ir, nežiūrint į valandinį nusiminimą, nesiliauja troškusios savo ir kitų tobulinimosi ir žengusios, įtempdamos visas jėgas, prie jo.

Mūsų tėvynė šiandien nelaimingesnė, kaip kada nors. Nespėjome nė atsipeikėti nuo mus veržusio dvasios jungo, kaip vėl pasaulyje iki šiol negirdėti smūgiai sumaišė, suardė, sujaukė visą šalį...

Ar daug kas šiandien supranta, jog turime savy brandinti milžinus, dvasios milžinus, kurie sugebėtų iš tų griuvusių, iš kilniausių, kapų velėna dabar užverstų svajonių, troškimų iš naujo pradėti statyti tėvynės rūmus, kilnius rūmus, Višinskio, Kudirkos ir visų kitų mūsų geriausių tautiečių laisvės ištroškusių širdžių išsvajotus?

1916 m. vasario 11 d.

Sugrįžome į tokį gyvenimą, kurs turbūt yra buvęs prieš garo mašinų išradimą. Pirktis nieko negauname arba tokiomis kainomis, kokios ne mūsų kišenei. Daug vietų žmonės šiltų drabužių ir apskritai drabužių pritrūko. Apie autuvus nėra nė ko kalbėti. Džiaugiasi visi lygiai muzikėliai ir ponėliai, naginėmis apsiavę, ir tai iš labai prastos odos, už kurią vis dėlto reikia du rubliu pakloti. Mėsą valgome retkarčiais, o šiaip mintame pieneliu. Džiaugiasi dar ir tie, kuriems nors kelios vištos paliko ir gali kartais kiaušiniene pasmaguriauti. Druska atpigo, gauname po 11 iki 15 kap. už svarą, bet netrukus ir tos ketina pritrūkti. <...>

Žmonės pasakoja, jog Vokietijoje visi belaisviai labai prastai laikomi. Nepraslenka dienos, kad jų nemirtų gerokas skaičius. Duodama visiems tik po pusę svaro duonos ir dar kažki kokio skystimo, tik jokios tvarkos nežiūrime: kam pasiseka ir daugiau sučiupti, o kas palieka ir be nieko, ir be jokio viralo.

Visa tai girdint, sunku ir įsivaizduoti, jog Europos centre dvidešimtame amžiuje žmonių kultūra tokiais žiedais žydėtų... Vokiečių laikraščiai giriasi: jų valstybė turinti dabar jau daugiau kaip 4 milijonus belaisvių. Suprantama, kiek čia reikia maisto, norint nors pusbadžiu pašerti daugybę sveikų, jaunų vyrų.

Bet kam buvo sveikoms galvoms trokšti tokių pasibaisėtinų žmonių sveikatai išlygų?..

1916 m. kovo 11 d.

<...> Baisus vokiečių barbariškumas visame, kas liečia karą! Kaip neleisti susirašinėti?! net tėvams su vaikais! Tekontroliuojie laiškus, kaip įmanydami! Tenustatai žodžių skaičių! Teleidie, sakysime, parašyti bent vieną žodelį „sveikas“ – arba „gyvas“... bet teneatskirie jie žmonių tuo baisiausiu, kuo gali būti nežinojimas, tylėjimas, kurs sunkiau pakelti, nekaip pati mirtis. Numiręs žmogus bent nieko nejauti, o čia, gyvas būdamas, turi kažki už ką tokią kančią kentėti!

Prakeiktas! prakeiktas karas! Ir visi su juo surišti suvaržymai!

Karas, kaip ir kiekviena skriauda, turi būti dar iš galvos neišsikrausčiusių žmonių šalin iš šio pasaulio vejamas, šluojamas!

Kiekvienas iš mūsų turi per maža jėgos tobulintis, o kas duoda mums teisę sąmoningai tepti save bjauriausiais darbais? Ir ne tik save tepti, bet ir tūkstančius bei milijonus žmonių versti žudyti... broli brolis... Tolstojus ir Zutnerienė per silpnai protestavo prieš karus... Ne atskiriems žmonėms prieš tokį baisumą protestuoti. Milijonai geriausių žmonių sąžinių turi maištą prieš tokią beprotybę kelti!

1916 m. kovo 17 d.

Iš pradžių išrodė man, kad be reikalo esu čia sodžiuje pasilikusi. Dabar pradedu būti kitokios nuomones: sodiečiai vis gausiau ima plaukti prie manęs, įvairiausių patarimų reikalaudami. Vokiečiams užėjus, dauguma bijojosi pradžioje iš savo trobos išeiti.

Šiandien jau trims moterims reikėjo laišakai rašyti jų sūnums, skurstantiems vokiečių nelaisvėje. Šios moterys buvo pas Šeduvos komendantą, dejuodamos, kad jų sūnūs neatsišaukia. Sūnums būtų tat nesunku padaryti, kadangi jie žino namiškių adresus, o namiškiams sunku sužinoti, kur jų vyrai savo vargą vargsta. „Dabartis“ pradėjo skelbti belaisvių pavardes, bet ne kiekvienas to laikraščio numeris

gaunamas, be to, pavardės taip iškraipytos, jog sunku suprasti, ar tas žmogus yra skelbiamas, ar kitas. Komendantas paaiškino, kad belaisviams neduodama teisė pirmiems į savuosius atsišaukti; jie gali tik atsakinėti į paimtuosius laiškus, kurie būtinai turi būti vokiečių kalba rašyti. <...>

Kur pasisekdavo rusams su vokiečiais durtuvais ilgėlesnį laiką pasigrumti, ten vėl laukas likdavo vokiečių kareivių nuklotas. Ypač pasižymėdavo rusai, kada jiems pasisekdavo staiga, atkreipus buožę į priešą, užsimoti. Tada šautuvo buože, lyg pjovėjas dalge, iš karto mirtinu smūgiu guldydavo priešą. Eidami į tokias grumtynes, rusai bėgdavo gana toli viens nuo kito, sudarydami tokią grandinę, kad tokiu plačiu buožės užsimojimu neužgautų savo draugoj.

Tokiose grumtynėse apie Pušalotą pasižymėjo ypač vienas toks „ruskelis“. Vokiečiai ir kulkosvaidžiais, ir kitais būdais guldė jo draugus, o jis vis sveikas ir sveikas tik mojuoja savo šautuvu, tik guldo priešus, ir jo stiprios krūtinės balsas skamba nepavargdamas:

– Bratcy, postarajmsia! (Broliai, stenkimės!)

Žmonės, matę tas grumtynes, ėmė jau tikėti, kad tame kareivy veikia kažki kokia stebuklinga jėga, – taip ilgai jis vis sveikas išlikdavo. Bet paskui vokiečių kulkosvaidžiams pasisekė ir jį, vargšą, nušluoti.

Tų grumtynių laiku Papiškių sodžiuje sudegė 7 kiemai; kitiems gyventojams paliko vos klėtelė. Papiškiai degė du kartu.

Dičiūnuose prie Lėvens upės degė 17 kiemų; 7 kiemai visai sudegė. Iš Dičiūnų rusai suspėjo ir visus gyvulius išvaryti. Dičiūnai degė irgi du kartu.

Šedeikonių sudegė pusė sodžiaus, degė taip pat liepos 11 ir liepos 12 d. (s. k.)

Sudegė Niurkonių dvaro malūnas, darbininkų troba, keturių šeimynų gyvenama, ir Palėvenės dvaro klojimas. Tomis dienomis, kada čia kariuomenės grūmėsi, tiek sudegė apie Pušalotą.

Toliau degė Smilgelių sodžius (Pumpėnų parapijos). Kinčių sodžiaus (irgi Pumpėnų par.) iš 5 kiemų liko tik kelios trobos.

Joniškėlio parapijoj Pažasių sodžių uždegė rusai; degė nevidonai net kelis kartus, kol pataikė pavėjui; Migonių sodžių (Pasvalio par.), pavieškelėj iš Joniškėlio į Pasvalį, irgi tyčia rusai uždegė. Buvo tat gražus, didelis, turtingas sodžius; buvo norėję uždegti ir Katinų sodžių (Pumpėnų par.) ant Lėvens kranto. Tą sodžių iš nelaimės išgelbėjo Mitkienė, to sodžiaus ūkininkė senutė, man gerai pažįstama, nepaprasto tipo moteriškė, inteligentiškiausia sodietė, kokią man teko mūsų šaly matyti. <...>

Toliau nepasisekė man sužinoti, kur rusai mūsų apylinkėj sodžius tyčia uždegdavo, kur jie sudegė nuo šūvių. Žinau tik, kad sudegė dar Bernatonių sodžius (Panev. par.). Meškalauckio vienkiemiai (Joniškėlio par.), priklausę Uogintui, Jarašūnui, Šmeliūnui; Aukštuolių sodžius (Krinčino par.) veik visas sudegė, Žvirgždų, Daniliškių, Petriškių (visi Krinčino par.) sodžiai. Iš dvarų ugnies sunaikinti Guodžiai, netoli Daujėnų (Pumpėnų par.), ir Juodžionys ten pat.

Apie Pumpėnus rusai ne tik sodžius degindavo, bet ir laukus akėjo, trypė, o gyvulius varė su savimi be jokio atlyginimo savininkams. <...>

1916 m. kovo 19 d.

<...> Nors ir taip sunkiais laikais juokdarių, pasirodo, mums nestinga.

Visiems gyventojams baisiai nepatiko vokiečių paskirtas mokestis už šunis, taip dabar čia vadinami „šunpinigiai“. Ypač supyko žmonės, sužinoję, jog Vokietijoje „šunpinigiai“ mokami nuo galvos tik po dvi marki, o mus vertė už mūsų Margius, Sargius, Balčius – už kiekvieną mokėti po 10 markių, o rusų pinigais po 7 rublius 50 kapeikų. Ir daug kas buvo priverstas dėl to mokesčio savo šunytį sargą nužudyti, daug kam dėl to ir širdis suskaudo.

Buvo dar kalbama, jog vokiečiai įsakė tuos šunis, už kuriuos žmonės nenori mokesčio mokėti, gabenti į Panevėžį arba Šeduvą. Ten patys vokiečiai jiems galą darydavo, kailį nulupdavo, o mėsą, į statines sukrovę, sūdydavo.

Vieni spėdavo, kad ta mėsa vokiečiai šeria savo belaisvius, kiti – kad iš tos mėsos virinamas muilas, tepalai batams, mašinoms ir t. t., vienu žodžiu, visi įsitikinę, kad mūsų nužudytais Margiais, Balčiais

vokiečiai dar naudojami, dar pelnosi.

Dabar daugely vietų pavieškely atsirado lentelių, prikaltų prie tų stulpų, kuriuose vokiečiai sodžių, vienkiemių vardus įrašė. Tose lentelėse nupieštas šuo ir vokietis, laiką ranką pakišęs po šunies uodega. Apačioje šitoks parašas: „Žiūrėkite, broliai, iš kur vokietis markes traukia!“

Savotiškas pašėpimas, kuris mūsų sodiečiams labai patinka. <...>.

1916 m. balandžio 4 d.

Vokiečių paimtų belaisvių likimas!

Girios pilnos iš vokiečių nelaisvės pabėgusių. Iki šiol atrodė man, kad tie pabėgėliai tai neramus, energingesnis gaivalas, kurs kiekvieno suvaržymo nepakenčia. Dabar žmonės, šiek tiek daugiau keliavę, pasakoja: Šiauliuose tie belaisviai diena iš dienos varomi sudegusio miesto griuvėsių tvarkyti, gatvių šluoti. Prie darbo statomi prieš aušrą, naktį uždaromi nekūrenamoje daržinėje, ir šitaip traukiasi visą žiemą. Valgis menkiausias. Daug kas tokio gyvenimo neišlaiko... Šiauliuose šią žiemą mirė belaisvių daugiau kaip 200. Iš šalies juos šelpti smarkiai draudžiama.

Panevėžy belaisviai žiemos metu buvo statomi kažgi kokių kailių Nevėžy plauti. Rankos jiems nušalusios, pamėlynavusios, šlapios. Drabužėliai menki, vienais švarkeliais, be šiltesnių drabužių, batai nuplyšę. Rankas tai daužo, tai trina, kad kiek apšiltų. Kojomis trypia, daužo į upės ledą.

Vienas mano pažįstamas matė, kaip varomi nuo darbo norėjo duonos nusipirkti, pro šalį atdaros krautuvėlės eidami. Rūsčiai vokiečių sargui surikus, nubėgo, kiek kas duonos sučiupęs, nelaukdami, kad jiems gražos pirklys atmestų. Panevėžy nakvoja jie irgi nekūrenamoje troboje.

Vis tat žinios, kuriomis tais laikais mūsų liaudies dvasia mito.

Nėra ko stebėtis, kad tiek ir tiek žmonių serga dabar nervais. Nekalbu čia jau apie senius, gyvenimo nukankintus. Bet jaunutės moterėlės šaukiasi dabar nuolat prie manęs gelbėti. Išdžiūvusios, pageltusios, miego nemiegančios ir valgyti jau nebegalinčios... Vis skundžiasi susirgusios nuo vokiečių atėjimo.

1916 m. balandžio 16 d.

Šiandien verbų sekmadienis, ir pas mus vėl triukšmas, kurs šią žiemą jau ne sykį kartojosi. Žiemos rytuose girdėti stiprus patrankų trenksmas. Tai ir tarnaitė visą rytą žiopso ore, ir mano brolis, atsėdęs prieangio lipynėse, pastatęs ausis, gauda laukais plaukiančius balsus. Ir šiaip visi mūsų dvarelį gyventojai slankioja apie savo trobas, vis ausis ir akis į žiemos rytus nukreipę.

Išgirdusi pirmą smarkesnę trenksmą, tarnaitė išsižiojusi šoko prie manęs.

– Kas atsitiko? – paklausiau pašėpdama. – Bene rusus išvydai? Neseniai buvo tokie pat šūviai žiemuose ir vėl nutilo.

Vokiečių frontas, matyti, nepralaužiamas! Toks garsus patrankų beldimas dabar, pavasariui auštant, kaskart dažniau pasikartoja, o po to grįžta paprasta tylą, ir jokios atmainos savo gyvenime nesusilaukiame.

Žmonės prieš Visus šventus, paskui prieš Kalėdas, dabar prieš Velykas vis laukė ir tebelaukia rusų pagrįžimo ir skleidžia tarp savęs įvairiausių gandų, kurie sunku ir sugaudyti... Nors ir nukankinta liaudies vaizduotė, vis tik gyva ir vaisinga.

Kuo daugiau su žmonėmis išsikalbu, o iš visų pusių plaukią ligoniai duoda man tokiems pašnekesiams užtektinai progos, tuo labiau man aiškėja, kad visi beturčiai darbininkai bevelija, kad vokietis pasiliktų. O ūkininkai, kurių turtai šiokiu ar tokiu būdu vokiečių mažinami ir kurie kaskart didesniais ir įvairesniais mokesčiais apkraunami, laukia ruso grįžtant.

Stengiuos ir vieniems, ir kitiems pakišti mintį:

– Tai kažin, ar nebūtų geriau mums nei rusų, nei vokiečių nelaukti, o pradėti galvoti, kad gal geriausia būtų, jei imtumėm savo krašte patys šeimininkauti...

Metu tą mintį, kaip ir netyčiomis, jokių tolesnių išvedimų nedarydama, nes bijau pataikyti ant vokiečių šnipų, kadangi girdėti, jog ir tokių mūsų žmonių tarpe netrūksta. Šiaip klausau žmonių kalbų ramiai, nieko negirdama, nieko nepeikdama, nei vienos, nei antros kariaujančių pusių nepaliesdama. Tik, kas nuskaustas guodžiasi, tam rodau savo užuojautą...

Šiaip žiūrint, gal laukų darbininkų ir palengvėjo kiek gyvenimas. Kadangi nemaža žmonių iš mūsų krašto vis dėlto išbėgo, o žemės plotai liko tie patys, ir jų daugybė iš rudens nesuartų, tai visi ūkininkai varžosi dabar pavasarį samdydami, todėl darbininkai ir gali ieškoti didesnio atlyginimo.

Girdėjau pati, kaip viena darbininkė kalbėjo:

– Vokietėlis myli žmones. Kad ir karas, duonos neįbrangina per daug. Būtų galėjęs visą išvežti, o jūs žinokitės, o jis nepamiršo ir mumis rūpintis.

Tiems visiems, kurie valdo žemę, vis tiek, ar kaip savininkai, ar nuomoja iš kitų, – šis karo metas daug sunkiau kelti. Apie Paviškelej gyvenančius žmones, kuriuos nuolat tai šen, tai ten traukianti kariuomenė visai nuplikino, suėdė jiems ir duoną, ir mėsą, išskerdė gyvulius, vištas, žąsis išpjovė, padarynes ir vežimus išgrobstė, dobilus, šieną, šiaudus, taip pat ir grūdus, – nebėra nė kalbos. Kaip gintis nuo tokio grobstymo mūsų sodiečiams, jei net tokį Smilgių kleboną senelį Stankevičių, palyginti su kitais; turčių, tiesiog veik nuogą paliko, viską atėmė – ir arklius, ir karves, ir kiaules, ir vištas, ir rūkytą mėsą, kiek turėjo; bulves nukasė, daržoves išrovė, sode vaisius nuraškė, visus kilimus (pradžioje buvo tik vieno pasigedęs) iš kambario išvežė, taip pat indus, patalynę, vienu žodžiu – viską iškraustė. Toks pat likimas ir visų smilgiečių, gal tik apskresni suspėjo suslėpti kiek mantos. Toliau Utėnų sodžius irgi tiek pat nukentėjo. Pro Smilgius ir Utėnus iki šios dienos nesiliauja gurguolės plaukusios.

Toliau nuo vieškelio sodžiai ir vienkiemiai irgi pusėtinai apžnaibyti, bet jau ne taip galutinai.

Šiaip girdėt visur vokiečių kariuomenės, net karininkų, elgimasis buvęs žiaurus. Mes, minėdami mūsų dvarely buvusius artileristus ir lygindami su tuo, ką apie kitus tenka išgirsti, sakome visi vienu balsu, kad Dievas mums savo angelus siuntė. Kaip tie karininkai stengėsi mane raminti! Jų padėti ant visų durų užrašai apgynė mane nuo kitų kariuomenės būrių apsilankymo... Ir taip gražiai buvo jie man tą paaiškine... Tačiau ir tokiems angelams išsidanginus, daug ko pasigedome... Nė trumpą valandėlę neateina man į galvą noras įtarinėti tuos karininkus, bet jų bursai pasistengė pasipelnyti... Tiesa, kas buvo užrakinta, to nelietė ir spynų, užraktų nelaužė, kaip kad kitur buvo ir yra daroma.

Kadangi iš darbininkų nėra ko imti, tai jie ir tokiu būdu nėra skaudžiami.

Be turto mažinimo, ūkininkai turi dar kentėti nuo vokiečių dėl nuolatinio varinėjimo tiltų ir kelių taisyti. Pyksta ūkininkai labai, kada mato, jog jų toks darbas yra be naudos. Pas mus žmonės nesiliauja vokiečiams prikaišioję slėnio grendimo akmenimis tarp Sujetų dvaro ir Smilgių. Visą žiemą čionykščiai ūkininkai ir patys tampėsi, ir savo arklius kankino, kol tą slėnį akmenų priklojo ir ant jų žvyro privežė. Dabar, pavasariui išaušus, potvynis visą žmonių triūsą nuplovė, kadangi akmenys buvo ant ledo kraunami. Ir tokiu vargu suvilkti akmenys atsidūrė dabar griovy.

Kas dar mūsų ūkininkus vargino – tai nuolatinis priverstinis grūdų ir linų statymas vokiečiams ir jų komendantūroms, ypač kada su užmokesniu nekaip išeina. Pradėjo dabar ir nuo to užmokesnio nutraukti 10 % kažin kokiems galams. Veikiausiai karo paskolai. Žmonės tokio nutraukimo niekaip nesupranta. Nuvežus ūkininkui ką į turgų, reikia kaskart mokėti už vietą po 10 fenigų nuo vežimo. Kadangi smulkieji pinigai žuvo, tai, padavus stambesnę popieriuką, gražos niekas negauna. Ir pasiginčyti negalima, nes susikalbėti niekas nemoka.

Šiaip ūkininkams dar sunkiau, kada is jų viskas išgrobstyta. Jau neminint arklių, trūksta visokių padargų, grandinių, virvių, šikšnų, pakinktų, ratų. Ir nėra dabar viso to iš kur gauti, nėra kur pirkti nors už didžiausius pinigus.

Vokiečiai siūlo dabar lauko darbams savo susu užkrėstus arklius, kurių tačiau nelabai kas nori imti, nes ir patys žmonės tuo susu užsikrečia nuo arklių. <...>

Dar vienas suvaržymas mūsų ūkininkams – tai uždraudimas kreikti šiaudais kūtes. Rudenį

žiemkenčiai javai, pasėti menkai išdirbtoje žemėje, be mums priprastų mineralinių trąšų, veikiausiai nekaip užderės. O dabar, jei nekreiksi, kuo gi pavasarį laukus mėžti? O nemėžus, kas išaugs? Iš kur paskui mokesčiai imti? Iš kur samdininkams algas mokėti? Iš kur galų gale duona žmonėms, kiti grūdai gyvuliams? Pagaliau, kaip laikyti gyvulius nekreiktose kūtėse?

Vienu žodžiu, nežmoniškas suspaudimas, kurio mūsų žmonės neklauso, nors kasdien dreba, kad ant jų galvų nenukristų arba nepakeliama pinigų pabauda, arba žandarų lazda.

Privargo pakankamai ūkininkai žiemą, kelius taisydami; reiktų ruošti visiems prie sėjos: ir padarynės taisytinos, ir tvoros įvertinos, o čia vėl ima varyti kelių taisyti. Visus kelius, ir mažų vieškelių neišskiriant, ūkininkai turi sulyginti, žvyru apvežti ir taip sutaisyti, kad visur vieškeliai būtų vienodo, trijų sieksnių pločio. Kur kelias per platus – ten susiaurinti, kur per siauras – paplatinti ir iš abiejų pusių iškasti griovius dviejų aršinių pločio. Be to, visas pakeles medeliais apsodinti.

Ūkininkai labai dejuoja. Įsakymai įsakymais, kad ir varžo, bet, rodosi, ne taip jau širdį paėda, kaip nuolatinė baimė ir tas nuolatinis netikrumas, kas bus rytoj.

Žmonės serga ypač nervais, daugiausia moterys. Kitos tikrai iš galvos kraustosi.

– Nuo svetimos šalies atėjimo (taip dažnai dabar vokiečiai vadinami) bijau ir bijau. Rodosi, ir nėra jau ko bijoti, o as vis pilna baimės.

Antra tiesiog guodžiasi:

– Kaži kokios mintys pradėjo lįsti į galvą, kai vokiečių išsigandau. Bijau kartais, kad neišžudyčiau savo vaikų.

1916 m. gegužės 11 d.

Mano suirusieji nervai privedė mane prie to, kad ir valgyti nebegaliu... Žinau tačiau, jog joks asmeninis vargas neturi žmogui kliudyti jo visuomenės pareigas atlikti... Likimas pastatė mane kaip ir liaudies pulso sargyboje tais baisiais laikais, kad ir ne visos liaudies, tik tos mažos dalelės, tame mažame mano gyvenamame kampe, ir turiu išstovėti. Ypač turiu atsidėjusi vesti tuos mano užrašus, kad ir vaikų vaikai žinotų, kokią žiaurią mokyklą, gyvenimo ir vargo mokyklą, turėjo jų tėvai eiti... Tuo, kuo mes čia dabar gyvename, juk gyvena visa Lietuva, bent visa, kas vadinasi sodžius. Miestuose, kur daugiau mūsų inteligentų yra susispietusių, kur telegrafai ir paštas leidžia jiems su platesniu pasauliu susisiekti, reikia tikėtis, tas gyvenimas varo savo bangas skaistesne vaga... leidžia kad ir nuvargintomis akimis platesnį akiratį aprėpti... O mes, kurmiai, priversti raustis pilkumuose, dažnai nustojame ir geresnės vilties žiburėlio. Tačiau kaip tik tai vilčiai, tai geresnės ateities vilčiai, turime gyventi.... Tiek kentėjusiai, kaip mes, tautai turi prasiverti skaistesnės dienos. Jei nebus lemta atskiriems asmenims tos laimės susilaukti, tauta ją paregės, o mūsų inteligentų pareiga tą viltį gaivinti ir taką į tikrai žmonišką gyvenimą rodyti, drauge būsimoms kartoms palikti atminimą, kokioje būklėje gyvendami mes dar rankų nenuleidome.

Nors visa tai žinau, suklumpu tačiau dažnai po savo sielvarto našta... O dabar pradėdau net bijoti, kad tiems užrašams ir popieriaus pristigsiau. Žydas pirklys, vokiečių agentas, pažadėjo man daugiau iš Kelmės arba iš Šiaulių pargabenti, bet šiais laikais juk jokiais pažadais tikėti negalima.

Žinias apie karą gauname tik retkarčiais. Jokiu būdu mūsų žandarai nesutinka tvarkingai laikraščių pristatyti, o be žandarų galima tik Panevėžy gauti nusipirkti. Panevėžys už 28 varstų... per toli man jį pasiekti.

Ka ne ką bet gyventojus tiesiog surakintus laikyti gali tik vokiečių valdžia šitaip ištesėti!.. Sakysime, paskutinį sekmadienį kunigai paskelbė visur iš sakyklų: žmonės šią savaitę neturi niekur važinėti nei vaikščioti. Kai kurie žmonės, gal ir tokio įsakymo nesupratę arba negirdėję arba šiaip sumanę neklausyti, turgaus dieną ėmė, kaip paprastai, traukti į miestelius. Žandarai tuojau visus atvykusius nubaudė po penkias markes, o kas neturėjo kuo užmokėti, tą pristatė griovių kasti. Pirmi atvykę įkliuvo, kiti paskubėjo kuo greičiau išsiskirstyti, išsislapstyti, ir turgavietė paliko tuščia.

Su kuriais žandarai šiaip taip susikalba, tiems paaiškino: esą, dabar darbymečio (sėjos) laikas, ir

žmonėms nepritinka po turgelius be darbo slankioti. Visi turi dabar žemę dirbti, į sėją ruoštis.

Iš tiesų, arkliams šitaip pamažėjus, žmonėms labai sunku šį pavasarį žemę dirbti. Aš pati vos ne vos gavau kelioms dienoms antrą arklį savo daržams dirbti. Už arklį turiu mokėti po 1 rublį už darbo dieną. Arklys dabar brangesnis už darbininką, nes darbininkas gauna už visą mėnesį 10 rublių algos.

Grįžtant tačiau prie žmonių suvaržymo, turiu pažymėti, jog uždrausta kita kalba rašinėti, kaip tik vokiška. Visi laišškai turi būti siunčiami į paštą tik per žandarų rankas. Ir iš pašto, jei ką gauname, irgi tik iš žandarų rankų. Į Ameriką buvo leista rašyti tik ant atviručių, jau paruoštų su spausdintais sakiniais. Įrašyti leidžia tik atskirus žodžius, ir tai žandarams žiūrint.

Važinėti žmonėms leidžiama tik savo apskrity (Kreis), prisirišus lentelę su gyvenamosios vietos ir savo pavardės įrašu. Turint reikalo važiuoti į kitą apskritį, reikia kaskart imtis leidimą iš komendanto ir užmokėti vieną markę.

Dabar uždrausta pardavinėti valgomieji daiktai; galima parduoti tik valdžios nurodytiems agentams.

Paskutiniaisiais laikais ėmė vokiečiai rūpintis įvairiais įrankiais gaisrams gesinti. Įsakyta, kokio ilgio ir kiek kopėčių turi būti sodžiuose, kiek bosų vandeniui vežti ir kiek geležinių kablių.

Suprantame visi, jog tas paskutinis įsakymas protingas ir mums visiems labai reikalingas.

Prie tokių naudingų mums, gyventojams, įvedimų reikia priskaityti ir limпамomis ligomis susirgusiųjų prižiūrėjimas, ir kelio užkirtimas tokioms platintis. <...>

Ir tik tada kai viename sodžiuje jau daugybe žmonių išmirė ir antrame pradėjo mirti, buvo paskirtas gydytojas ligonių prižiūrėti ir ligos platinimąsi sulaikyti.

Bet grįšiu prie dabar gyvenamųjų laikų ir prie mūsų suvaržymo: Klovainių klebonas esąs nubaustas 50 markių sumokėti, kam tokiu darbymečiu laike iškilmingas pamaldas ir paskelbė atlaidus ne sekmadienį, bet šiokią, t. y. darbo dieną.

Ypač suvaržymas su laiškais, taip pat su laikraščiais, labai visiems įkyrėjo.

Mano draugė, kuri galų gale surado savo dukterį Kališo gubernijoje, nori ją parkviesti namo, ir duktė nori grįžti, bet iš niekur leidimo mergina negauna. Kališo valdžia sako: tėvai turi iš savo vietos valdžios gauti leidimą dukteriai grįžti. Čia mūsų valdžia tvirtina, kad mergina iš savo vyriausybės turi gauti leidimą. Ir toks tampymas traukiasi jau trečią mėnesį. <...>

1916 m. birželio 17 d.

Dar teberašau savo dienoraštį. Klausimas, ar ilgai dar rašysiu: popierių kaip ir baigiu... o mes kaskart mažiau laisvės ir viso ko turime. Jau penktą dieną vokiečiai varo moteris ir mergaites pakelėję griovių kasti. Mūsų mergaitėms toks įsakymas buvo nepaprasta naujiena. Nelabai noromis ėjo jos iš namų ant vieškelio vyrų darbo dirbti. Kuris ūkininkas neleido mergaitės, tas gavo 10 markių pabaudos. Šiandien vieškelis esąs jau pilnas moterėlių. Varomi ir visi varguoliai ir varguolės, kur žemės neturi, prie tų griovių. Niekas jų neklausia, ar turi ką valgyti. Liepia kasti griovį, ir tiek, neatsižiūri nė tų motinų, kurių maži vaikai, namie palikę, neturi ko valgyti, klykia. Ūkininkų daržai stovi irgi nesėti, neravėti.

Užteko jau visiems tokio jojimo sprandais. Kuo tolyn, tuo blogyn.

Buvome visai prisitigę druskos, žibalo, nekalbant jau apie muilą, žvakes, arbatą, cukrų. Už prasčiausią audeklą moterys moka iki 2 rublių aršiniai.

Žmonės dar labai pasipiktinę kunigais, kad vokiečių klauso ir iš sakyklos paskelbė sekmadienius švęsti tik iki dvyliktos, o paskui eiti į lauką dirbti.

Sekmadienį buvo pas mane susirinkę visi Sinkonių seniūnijos ūkininkai. Išskaičiavau jiems, kiek kas turi mokėti už žemę, nes vokiečiai jau spiria įnešti mokesčio 5/8 dalį, o už dešimtinę paskyrė po vieną markę 25 fenigų mokesčio. Kada likusių pareikalau, nėra žinios.

Susirinkę ūkininkai buvo arba žili seniukai, arba pusberniai.

Jie visi dejavo, ir iš kitur tą patį esu girdėjusi, kad Joniškėlio apskrity išvežami visi vaikinai, kurie tarnavo rusų kariuomenėje ir buvo namo paleisti pailsėti. Bijosi visi, kad tuos vaikus vokiečiai statys į frontą muštis.

Žydai ramina, tvirtindami, kad tuos vyrus gabena kaip belaisvius. Prasidėjus taikos deryboms, vokiečiai nori didesnį belaisvių skaičių parodyti. Tuo galės daugiau sau iš priešų karo nuostolių atlyginimo reikalauti. Tas išvežimas kaip tik duoda vilties, kad netrukus kariaujantieji ims tartis.

1916 m. birželio 21 d.

Šiandien pas mus tikras fabrikas pasidarė. Verdame sau ir nuomininkams muilą. Darau sau žvakes iš vaško. Praslinkus keliems metams, kitiems sunku bus ir tikėti, kad net medvilninių siūlų už jokių pinigų negavome nusipirkti... Turiu ardyti senas kojines žvakių dagtims daryti.

Grįžome į senovę. Darome viską namie. Tik akmenuko muilui virti neturime pirkti. Už kiek mokėjome prieš karą nuo 10 iki 12 kapeikų, dabar už tiek pat akmenuko turime 3 rublius pakloti.

Ne veltui vokiečiai šių laikų skerdynes mokykla vadina... Per brangia kaina – žmonių krauju ir ašaromis – mokame už mokslą.

Rašau, jog vokiečių buvo įsakyta, sėjai pasibaigus, statyti jiems vėl javų. Žandarai net gąsdino žmones, jie važinėsią ir kratysią klėtis, ir kur rasią daug javų, be pinigų atimsią.

Vokiečiai, matyti, ir nesapnavo, kaip Lietuva turtinga. Vos spėjo įsakymą išleisti, kaip žmonės juos pilte užpylė javais. Neturi jie tų javų nė kur dėti. Dabar prašo, kad žmonės kai kurį laiką susilaikytų ir javų nebestatytų.

Šitaip jau kelis sykius buvo šią žiemą atsitikę. Vokiečiai stebisi, kad Lietuvos išteklių išsemti negali...

O! Kad išsipildytų Vilsono skelbiamieji obalsiai! Kad ir mes nors kartą susilauktumėm tų laikų, kada ir mes patys iš savųjų galėsime rinktis valdžią ir niekas neturės teisės iš mūsų prievarta mūsų darbų vaisių atiminėti.

Nuvalgusi dvasia, rodosi, tokios laimės sau ir įsivaizduoti neįstengia. <...>

1916 m. rugpjūčio 1 d.

Šiandien pasibaigė dveji metai nuo karo pradžios. Vokiečiai ketina tą dieną švęsti kaip savo laimėjimo šventę.

Mums, lietuviams, ta diena baisi. Mes jos nešvęsime. Mūsų nusiminimas augte auga, taip esame suvaržyti. Net kąsniai mūsų skaitomi, o vargdieniams tiesiog iš burnos traukiami... ir vis armijai ir kitiems „Vaterlande“ stimpantiems palaikyti.

Negražu, kad aš taip išsireiškiu. Žinau, jog vokiečių liaudis ir darbininkai, kur susipratę, lygiai kaip mes, lietuviai, to karo nenorėjo, o tie luomai, kurie savo militarizmu pasigėrę ir norėjo, sunku dabar nubausti... Tik pikta man, kam nieko neprasikaltusiam mūsų vargdieniui kąsnis nuo burnos atitraukiamas.

Baigiami mūsų varguoliai varginti. Viena tokia našlė, kuri turi šerti mažų vaikų būrį, turėdama viso turto vieną vienintelę karvutę, yra verčiama kas savaitę vokiečiams du svaru sviesto statyti.

Neiškentusi rėžė ji jiems paskutinį kartą:

– Imkite geriau karvę! Man reikia ir už jos ganyklą atidirbti, man reikia ir šieno žiemai parūpinti... ir viską turiu dabar jums atiduoti. Neturėsiu karvės, nereikės ja rūpintis. Šiaip ar taip badas. Tai kam man dar rūpestis?

Ligonių! ligonių!

Sunku gydyti kūną, kada siela kenčia. Viena senutė guodžiasi:

– Tarvydų sodžiujė (pusiaukelėj nuo mūsų į Rozalimą) suėmė vokiečiai plienčius (rusus pabėgėlius) ir taip juos mušė buožėmis, kaip geras žmogus niekuomet nė šunies nemuš... O buvo ramūs, darbštus vyrukai. Nuo to laiko nebegaliu nė bluosto numigti... Turiu du sūnu kariuomenėj. Žinios iš jų jokios nepaimu. Man dabar vis stovi akyse, kad ir mano vaikus kur nors taip pat daužo...

Palydėjusi mergina motiną net balsu pradėjo raudoti:

– Ir vis užrodo... Gerai užrodinėti tiems, kas savųjų kariuomenėj neturi...

Antra senutė skundžiasi, kad ją kas naktį baisūs skausmai varstą:

– Kai tik naktį pradedu snausti, tuoj matau, kaip šunys tai vieno mano sūnaus, kur kariuomenėj, tai antro... irgi paimto... tai koją velka, tai ranką... Tuoj pabundu, ir tokie sopuliai man krūtinę ir nugarą suremia, kad negaliu būti nevaitojusi... ir kitiems miegoti neduodu.

Šitaip kelia mūsų liaudis savo vargą. Noriu tą savo dienoraštį vesti, kad mūsų inteligentams dokumentais, iš pat žmonių lūpų paimtais, pasisektų paaiškinti ir parodyti, kad ir neišmokę plonų rūbų dėvėti, neišmokę gražiais žodžiais savo jausmų popieriu išlieti, lygiai, kaip ir mes, jaučia, kenčia... ir kad mūsų liaudy tų kančių kalnų kalnai prisirinko, kalnai, kurie jau debesius siekia.

Kaip aš gyvenu?.. Tiesiog pasakyti nemokėčiau. Stengiuos darbuotis, vis tiek kokį darbą dirbti, tik negalvoti apie save ir saviškius...

Buvo atvykęs kažis koks jaunutis vokiečių karininkėlis. Laikas nuo laiko lankosi tokie ponaičiai. Šis man pasakė, kad karas būtinai turi šį rudenį baigtis. Kalbėjome su juo, kaip teks žmonėms gyventi, tam karui pasibaigus; kokie bus tada žmonės, tiek baisumų ir bjaurumų matę, tiek kentėję.

Prisipažino vargšelis, kad kas to karo ugnį kaip kareivis buvo atsidūręs, tam paliks dėmė visą amžių.

– Kiekvienas iš mūsų yra žemiau savo kultūringumo laipsnio nupuolęs, tiek bjaurumo padaręs, kad vargiai seksis grįžti į gyvenimą tokiems, kokie buvome, karo neregėję...

Prisiminiau a. a. tėvelio žodžius, kad karas ne tik gyvybę žmonių, atima ir turtus naikina, bet ir jų psichiką didžiai veikia. Tėvelis atsiminė dar Krymo karą, kurs nebuvo juk toks baisus, kaip dabartinis, ir tai sakydavo, kad po to karo vagysčių ir žmogžudysčių skaičius nepaprastai buvo išaugęs.

Karas naikina žmonių doros pajautimą, doros, teisingumo ir pareigos sau ir kitiems. Karo dirvoje išauga žmonėse noras visa smurtu įgyti. <...>

1916 m. rugsėjo 7 d.

Ir vėl ištisą dieną lietus. Rugiai varpose visur sudygo, sužaliavo. Laukai – klampynės neišbrendamos arba tiesiog liūliuoja ežerai. Kaip reiks žiemą gyventi?.. Dabar dažni užpuolimai, o kai prasidės tamsios rudens naktys?.. Nors apie tat negalvoju. Tiek baisumo visur, kad jau ar vienu daugiau, ar mažiau, – nebėra skirtumo. Ir nebeatskiriu jau visai, ar čia plėšikų, ar tvarkdarių darbai. Karas žmones žvėrimis paverčia. Ne veltui geresni vokiečių karininkai dejuoja:

– Kai įstumia tave fronte vieną, antrą sykį į ugnį, tai negreitai atsipeikėji ir įstengi suprasti, kad esi žemiau to kultūros laipsnio nukritęs, ant kurio tave auklėjimas ir jaunystės idealai buvo pastatę.

1916 m. spalio 3 d.

O! tas mano dienoraštis!

Mintys galvoje painiojasi nuo visų pergyvenamųjų įspūdžių, ir valios tiesiog trūksta visus dabartinio gyvenimo vargus žymėti...

Kultūrinė Europa virto bjauriais medžioklės tyrais... Medžiojami šiandien žmonės, kaip seniau pagedę šunys nebuvo medžiojami. Ko žmogus bijotumeis ir sapne paregėti, tuo šiandien esi apsiaustas... Kaip būtų baisu man, jei ir mano vaikams tektų tuos baisumus matyti, pasakojimų apie juos klausytis... Visi jie tokių silpnų, liguistų nervų. Kitą kartą manau, jei vargšai ir žuvo – gal laimingesni. Patys bjaurumo nepadarę, savo grynų sielų nesuteršę...

Nebeskaitau jau nei dienų, nei savaitių, nei mėnesių nuo persiskyrimo su jais. Man rodosi, visas amžius jau praslinko. Jei gyvi – jau svetimi gal...

Užvis labiau medžiojami rusai pabėgėliai. Buvo tačiau sušaudytas ir tas vertelga, jaunas vyrukas, kurs norėjo su žmona ir vaikiuku Panevėžy apsigyventi ir, jei vokiečiai trauktųs, su jais į Vokietiją dangintis. Kiek tą bylą suprantu, buvo sušaudytas per nesusipratimą. Žuvo žmogus, šeimos maitintojas... ir pabaigta.

Visiems gyventojams valdžia įteikė jau „pasus“: lengva dabar susekti pabėgėlius, vis tiek, ar nuo fronto, ar iš Vokietijos. Kur užklumpa pabėgėlius, ten namų šeimnininkas žiauriai plakamas, kiti net į Vokiečių žemę kaip belaisviai su visomis šeimynomis gabenami. Už Pasvalio tokiam ūkininkui sudegino visas trobas.

O šio rudens nakčių šaltumėlis! Žemė lietaus primirkusi. Kur dingti benamiams žmonėms?

Buvo išlipytas įsakymas, kad rusai pabėgėliai, užtikti su ginklais, bus šaudomi.

Žmonės dabar tik ir pasakoja: ten „plieniką“ nušovė, antrą ten, trečią dar kitur ir t. t., ir t. t.

Neseniai žmonės ėmė man pasakoti, kad „plienikai“ išeiną iš miško, einą į mūsų sodą, prisipurta obuolių, kriaušių, prisirauną morkų ir danginąsi vėl atgal. Ėmė ir kiaušiniai iš vištinės žūti.

Vieną gražią dieną ir užtikau tokius svečius nedorėlius. Ėmiau prikalbinėti:

– Pasiduokite geruoju! Nieko jums nebus. Kas geruoju pasiduoda, nebaudžiamas! O šiaip žūsitate, ne šiandien, tai rytoj: arba nušaus, arba nušalę galą gausite. Šiaip juk Vokiečių žemėj uždarbio netrūksta.

– Mes žinome, kad čia nieko gero nesulauksime, – atrėmė jauniausias, – bet, ar šiaip, ar taip, jei čia ir mirti reikėtų, vis dėlto, kol gyvi, ne taip vargstam, kaip ten iš lengvo badu marinami. Kas ten iš uždarbio? Septynis mėnesius Vokiečių žemėj dirbau. Tiesa, nė vieno blogo žodžio nesu girdėjęs, bet kas iš uždarbio, jei nė svaro duonos už du rubliu neduoda. – Nusispjovė vyrukas, ir tiek jį temačiau.

Buvo vėl kitas atbėgęs. Lietuviškai jau gerai susikalba, tik ištarimas išduoda nelietuvį esant. Jaunas juodbruvis, iš susinervinimo žibančiomis, iššokusiomis akimis. Prašė vaistų: dantis skauda, gumbai visur pažandėse, apie ausis prasivėrę, varva.

Pažiūrėjau į burną, dantys lyg pienas balti, lygūs – sveikiausi, tik dantų smegenys nuo drėgmės ir šalčio užsidegę; gumbai, kiek išmanau, limfinių liaukų tuberkuliozė.

– Pirmas vaistas – šilima, sausas grynas oras ir geras maistas, ypač sviesto, taukų reikia.

Nusišypsojo liūdnai:

– Kur man šilima? Juk nakvoju miške kaip laukinis ujamas žvėris, nė guolio neturiu.

– Pasiduok, broli, kitaip žūsi... – patariau nedrąsiai. – Žinau lietuvių, kurie nebėga ir nedejuoja per daug.

– Taip, – atrėmė nelaimingas. – Pirmieji, kur karo pradžioj į nelaisvę pakliuvo, – tiems geriau. Jie gavo vietą – tai ligonių slaugyti, tai šiaip prie kokių įstaigų... O aš... kada aš pakliuvau... – juodos, iššokusios, karščiu užsidegusios akys sužibėjo slepiamų ašarų drėgme. – Mus pristatė geležinkelio tiesti. Dieną dar pusė bėdos, nors alkanas kaip laukinis žvėris, gauni maždaug pusę stiklinės žirniinės košės pietums ir pusę svaro duonos, o iš ryto ir vakare po puodelį kavos be cukraus ir be nieko. O naktį suvarydavo bent po 30 vyrų į tokią kamarėlę, kur ir šešiams būtų maža vietos... Pirties nė matyti nematydavome. Utėlės tokio didumo, kaip vištos, mus apniko...

Motinos! tai tam jūs gimdėt ir auklėjot savo vaikus!..

1916 m. spalio 13 d.

Šiandien baigiasi septyneri metai nuo a. a. tėvo mirties. Nepraleisiu savo gyvenime tos dienos, nepagerbusi jo atminimo. Vienintelis žmogus, apie kurį galiu pasakyti, kad artimo meilės niekuomet neturėjo lūpose, bet kasdien ją vykdė savo darbe.

Nuo to atsiminimo prie šių dienų gyvenimo grįžti, tai vis tiek ką iš dangaus į žemę nukristi.

Ir gamta apsiblandusi, ir žmonės apsiblausę. Kasdien sodiečiai kaimynai ir iš toliau atvykę žmonės prašo manęs patarti:

– Kas daryti? Vokiečiai ir arklius atiminėja, ir karves, ir kiaules, ir vilnas. Pieną išbaigėm, statydami sviestą; vilnas atidavę, likome nuogi. Kas bus, jei ir žemės neturėsime kuo dirbti?

Imdami arklius, vokiečiai žmones muša, terioja, kojomis spardo, pavertę ant žemės...

Taip buvo elgtasi Šeduvoj, Klovainiuose, Pušalote.

Iš mūsų arklių dar neėmė, bet nuo tokios žmonių aimanos net akyse tamsu. Nemiga vėl ėmė kankinti, širdis ištisas naktis plakti. Nežinau jau pati, ar dar esu sveikos galvos, o gal vien tik baisūs sapnai mane kankina, is kurių pabusti negaliu?!

Ir kas patarti?! Kur ieškoti pagalbos? Vae victis, vae victis!

Už „Paliepimų“ nepildymą pabaudos lyg sniegas sninga piliečiams ant galvų. Ir neatsižiūrima, ar kas gali pildyti, ar ne. Karvėms dabar trūkstant, nors ir badu varguoliai stiptų, neišsigali dviejų svarų sviesto sumušti... Ir tokius baudžia!

Tokių vargų dabar virtinės.

Nė kiek jau man nebegaila, kad vaikus išsiunčiau. Apie svetimus klausydama, vietos sau nerandu.

Žmonių aimanos, taip sakant, kalnu stovi ir visus slegia, smaugia.

Už arklius, vis tiek kad ir tūkstančio vertas, temoka 150 rublių, ir tai vadinamais lietuviškais rubliais (Ostbank), taip ir už viską.

– Ima dykai, plėšia, – guodžiasi žmonės.

Dar mūsų seniūnas kalbėjo man, kad reikalaujama iš mūsų aukų karui. Tuo tarpu prašo geruoju, bet drauge graso, jei nebūsią geruoju duodama, imsią prievarta.

– Aš tik žinau, kad jei prievarta ims, prieš kumštį neatsispirsiu, bet geruoju iš manęs nė skatiko negaus! – paaiškinau seniūnui. – Per daug aš tos žmonių skerdynės neapkenčiu, kad panorėčiau ją remti.

Kokie laikai, tokie orai. Vėjas kaip išdūkęs švilpia, kaukia, draskosi. Saulė nubalusi, lyg išsigandusi, slapstosi už pilkų, sunkių rudens debesų, kurie kalnais verčiasi, vieni kitus vydami, kažkur skubėdami. Nuogos medžių šakos dreba, aimanuoja, žemė lyg žmonių ašarų primirkusi.

1916 m. lapkričio 14 d.

Dėl žibalo ir žvakių stokos vakaruojame prie krosnies. Tarnaitės ir aš siuvinėjame, mezginėjame. Vakare atėjo ir nuomininko sesuo šitaip su mumis vakaruoti (ta pati Marijona, kuri, pirmą sykį vokiečiams užėjus, buvo tokį triukšmą sukėlus) ir ėmė susijaudinusi pasakoti:

– Ką tik pagrižo mūsų tarnaitės sesuo iš Pušaloto. Buvo ten atvartyta daugybė rusų „plienikų“, gal 400, o gal 500 vyrų. Visi pajuodavę, pamėlynavę, vos ant kojų besilaiką, tik tik matyti, kad dar gyvi.

Varo juos kažki kur, rodosi, apie Pakruojį geležinkelio kasti. Uždarė juos visus į daržinę... Kad pradės jie visokiais balsais cypiti. Buvo jų tarpe ir mūsų. Taip gražiai lietuviškai šaukė:

– Sesutės! Broliukai! Susimylėkite! Nors duonos plutelę primeskite! Baigiame badu mirti!

Sako, vienas ten pat daržinėj numiręs, kitas irgi palikęs vos gyvas...

Kiša vargšeliai pro daržinės durų apačią katiliukus, o pirštai, rodosi, nebašnikėlių, numirėlių... išblyškę, išgeltę... vieni kaulai...

– Susimylėkite! susimylėkite! – šaukia tokiais balsais, tarytum dūšėlės čyščiuje... – Čia pasakojanti mergelė iš pasibaisėjimo visu kūnu nusikratė ir uždengė ašarotas akis...

Aplinkiniai sodžiai – Šniūrai, Valmoniai ir kiti – suvežė daugybę valgomųjų daiktų tiems nelaimingiems, padalyti, kas ką įmanydamas ir turėdamas, bet neleido „plienikams“ nieko į rankas

duoti. Viską patys vokiečiai pasiėmė, tie sargai, kur juos varo. Prie šešių „plienikų“ vis po vieną vokiečių pristatyta, kad juos saugotų. Kaži kiek tiems vargšeliams teks, kiek ne.

Šis pasakojimas, tiesiai iš liaudies merginų lūpų paimtas, rodo, kaip vokiečių rūpinamasi belaisviais.

1916 m. lapkričio 18 d.

Pabaigiau skaityti vėl vieną tų vokiečių knygų, kurios dabar vokiečiuose kaip grybai po lietaus dygsta: „Die Baltenländer u. Litauen“, Oto Keslerio rašyta. Greta uoliai surinktos statistikos, kuri rodo didelį vokiečio darbštumą, vis dainuojama ta pati daina: suvokietinti, suvokietinti! Latvijos, Lyvių ir Estų žemėse vokiečiai baronai nėra buvę užtektinai atsargūs, kad leido latviams ir estams taip įsigalėti. Reikėjo jau seniau vokiečių valstiečių tose puikiose žemėse apgyvendinti (ansiedeln). Nors ta klaida paskutiniaisiais laikais ir buvo taisoma (po 1905 m.), bet jau pavėluota... Po karo visa tai reikės nuodugniai taisyti. Visos rusų valdžios žemės (Fiscus), dvarininkų žemių penkta dalis, klebonų žemių dauguma reiks apgyvendinti vokiečiais valstiečiais. Lietuvoje tas sumanymas bus dar plačiau vykiamas, nes dvarų žemės, bent didesnių dvarų žemės, turi būtinai būti apgyvendintos vokiečių Bauerių, nekalbant jau apie rusų valdžiai priklausančias. Kas dar labiau liudija, kaip vokiečių kultūra yra tikrai žmogėdri kultūra, tai to paties Keslerio tvirtinimas, kad su karo pradėjimu ilgiau tęsti vokiečiai negalėjo, nes Rusijoje vykinama Stolypino sugalvota žemės reforma (sodžių skaidymas vienkiemiais) būtų šitaip sustiprinusi valstiečių luomą, kad tuomet jokia pasaulio jėga nebūtų galėjusi Rusijos nuveikti.

Ir visa tai yra tai ciniškai, begėdiškai skelbiama, kad ir rusų juodašimčių raštuose, rodosi, nedrįstų niekas šitaip kalbėti... O vokiečiai su rimta statistika rankoje skelbia šitokius žmogėdrių obalsius!..

Juk jie pasaulio valdovai. Pačios gamtos tam skirti ir t. t., ir t.t. <...>.

1917 m. sausio 26 d.

Baisysis Sujetų ritmeisteris pradeda savo pažadėjimą pildyti. Buvo šiandien su dviem žandarais pas mus atvykęs. Įėjo pas mane viršutinių išėiginių drabužių nenusivilkęs ir sakėsi tuoj eisias mano karvių žiūrėti.

Atsiprašiau, jog jo nelydėsiu, nes jaučiuos nesveika. Nesimpatiščiausias vokiečio tipas. Padžiūvęs, laibomis kinkomis, bedantis, o smakras kaba kaip kojinės kulnas po smarkiai sučiauptomis lūpomis.

Nusidanginęs i kūtę, rado vieną ką tik turėjusią karvę ir per žandarą įsakė, kad ją už dviejų savaičių jam pristatyčiau. Į namus pas mane daugiau nebebuvo atėjęs, bet nuomininko visas kertės iššnipinėjo, išjaukė. Iš nuomininko atėmė visas, kiek tik rado, vilnas ir visus taukus. Nuomininko sesuo mėgino neduoti, priešintis, apstumdė gerokai merginą.

Ir iš visur plaukia toks aimanavimas. Visur krato, visur atiminėja. Kitose vietose žmonės antrą sykį šitaip kratomi.

1917 m. vasario 24 d.

Savo dienorašty stengiuos užvis tos mūsų pilkosios minios atvaizduoti psichiką. Skaičiau daug karo istorijų, kur kalbama apie kariuomenės žygiavimus, įvairių vadų įsakymus, politikų derybas, karalių gudrybes, bet niekur neradau, kad kas stengtųsi įsigilinti į tos vadinamosios pilkosios minios sielos pergyvenimus, tos minios, kuri savo pečiais kelia ir savo širdies krauju perka visas tas gudrybes, visas politikas, visus žygiavimus, įsakymus.. Jei fronte žūsta milijonas, tai kenčia, vargsta, kankinasi dešimt ar daugiau milijonų už fronto, o kiek jų žūsta!

Keliauti niekur negaliu ir nedaug ką tegaliu pamatyti, todėl esu priversta vien tik klausytis tų

nusiskundimų, kurie man pačiai pasakojami. Tačiau užtenka to vargo, tos širdgėlos, kad galima būtų įsivaizduoti tą begalinį skurdą, kuriame karas skandina ramius gyventojus.

1917 m. balandžio 6 d.

Laikraščius gavau tik nuo kovo m. 30 d. Revoliucija Rusijoje plečiasi ir, rodosi, kairėja. Jei iš tikrųjų pasisektų jai visuomenės reikalus teisingiau sutvarkyti, didžiau prie šių dienų žmonių kultūros laipsnio pritaikinti, – būtų didelis moralinis laimėjimas.

Nėra šalies, kur geriausieji, jautriausieji žmonės tiek būtų kentėję, kaip Rusijoje. Nėra šalies, kur vargdienių likimas būtų taip inteligentų (tikrų!) užjaučiamas ir tokių talentų, net genijų (L. Tolstojus), plačiai visuomenei aiškinamas, kaip toje despotų ir biurokratų šaly.

Nesistebėčiau, jei ten atsirastų naujo, tobulesnio visuomenės sutvarkymo lopšys.

Juk tautos literatūra – tai tautos idealų, troškimų reiškęja. Tautos genijai ir didieji talentai – tai pranašai, niekuomet neklystą kelrodžiai, milijonų užvertų troškimų dailės vaizduose užkerėtojai.

Į kurią pusę ir kur rimčiausi rusų rašytojai veda savo visuomenę jau veik šimtas metų, aišku kiekvienam, kas pažįsta rusų literatūrą.

Kokie menki greta tos skaisčios, skaidrios ir kilnios literatūros rodosi šių dienų vokiečių gaminami raštai. Skaitant ima noras eiti ir verkti ant Šilerio, Gėtės, Lesingo ir kitų didžiųjų vokiečių kapų.

Šiandien gaminami veikalai, su itin mažomis išimtimis, tai tik literatūros šlamštas. Turčių rūbų mados, turčių trobų per daug gausūs pagražinimai – tai svarbi tema... ir amžini visų romanų ir apysakų apmatai – meilė: Pompilijaus meilė Numai, Numos Pompilijui, ir tiek. Idėja?... Idėja suspingsi kartais – labai miglota tėvynės meile, dažniau savo vokiškumo pasididžiavimu, ir niekam nė į galvą neateina rašyti, kad toje tėvynėje yra ir vargo žmonių, o greta jų tokių išsipūtėlių, kurie nesidrovi visų į tokį vargą įstumti, kaip dabartinis karas...

Daugumai dabartinių vokiečių rašytojų turčiai yra tam, kad gyvenimu džiaugtųs, o varguoliai tam, kad vargtų vėl Viliai, Hindenburgai, Ludendorfai ir Tirpicai tam, kad visus kitataučius iš šio pasaulio iššluotų ir paruoštų kuo plačiausią vietą savo tautiečiams gyventi ir daugintis.

Aišku, kol vokiečiai nesusilauks kilnesnių savo tautos sielos reiškėjų... tol jų tauta tryps vietoje. Bet ir pačioje tautoje turi įvykti, taip sakant, visuomenės idealų fermentacija.

Pavasaris pamažu ima į mus slinkti. Nors šalnos dar būna kasryt, bet įdienojus žiurza visi grioviai grioveliai, ir giria ima taip ypatingai dūsauti, lyg iš sunkaus miego busdama, arba kaip kalinys, kurs stengiasi savo pančius sutraukti.

Drauge su prigimties pabudimu pabudo ir patrankos. Šiandien ištisą dieną urzgia taip smarkiai žiemos rytuose, kad net kambariuose skardena, o mano tarnaitės tvirtina, kad net žemė drebanti... Su išsigandusia žemele drauge ir žmoneliai pilnomis baimės akimis žiūri i rytdieną.

1917 m. balandžio 19 d.

Tarnaitės, matydamos mane dažnai nuliūdusią, ėmė šitokiu būdu raminti:

– Nemanyk, panele, kad vaikai tamstos taip ilgisi, kaip tamsta jų.

– Aš ir nenoriu, kad jie manęs taip ilgėtųsi, – atsakiau: – tas ir nepritiktų jų amžiui, – o pati ėmiau toliau galvoti, jog esu tos laimingos ar nelaimingos žmonių rūšies, kurie reikalauja būtinai veikti, taip veikti, kad tuo veikimu ir siela, ir mintis, ir širdis būtų patenkintos ir drauge siektų tobulumo. Be meilės tokio pasitenkinimo negali būti. O tuos našlaičius globodama, kiekvienu kąsniu su jais dalydamasi, labiau jaučiaus Didžiosios pasaulį valdančios Meilės nors smulkių smulkiausių krisleliu... Bet žinau gerai, jog prie tokio nusistatymo neprieina nei vaikai, nei jaunuomenė: jiems gyvenimo bedugnė dar visai uždengta, arba dar jaunatvės sparnai juos praneša pro tą bedugnę. <...>

1917 m. gegužės 1 d.

Susilaukiau nors kartą laikraščių. Šiandien darbininkų šventė. Ir rusai darbininkai ruošiasi niekieno nekludomi pirmą sykį dalyvauti toje šventėje.

Daug širdžių dega šiandien visame pasauly didelės vilties ugnimi. Kad bent lemta būtų tai šventai ugniai plėstis ir amžinai liepsnoti brolybės ištroškusiose širdyse.

Pas mus, sodžiuje, tylą, tik žmonės kaskart didžiau dejuoja. Mintis grįžta šiandien prie mūsų pirmųjų socialinio nusistatymo žadintojų. Kiek jų jau kapuose?! Ir Kapsukas, tas geležinės energijos vyras, kur jis? Ar lemta jo akims sulaukti carizmo pančių nutraukimo? Mano mirtinai pavargusi mintis begali tik džiaugtis šviesesnėmis praeities valandomis. Ir tas džiaugsmas, vis man rodosi, jau mirusio žmogaus... Tie rūtūs laikai, tas atsiskyrimas, kokiame atsidūriau, tas nuolat mane daužęs žmonių vargas; žmonių nuoskaudos, prieš kurias dažnai lieku bejėgė, kaip ir išsėmė tą mano karštą žmonių meilę, tą norą aukotis kitų labui, tą didelę pagarbą kiekvieno artimo kentėjimui.

Iki šiol jaučiau, kad niekas man nieko blogo padaryti negali, kas turi savy nors kiek žmoniškų jausmų... nes many veikianči jėga veikė ir kitus... dažnai stebuklingai.

Kiek kartų iki šiol po įvairiausių kareivių apsilankymų man teko išgirsti iš tarnaičių lūpų šitokį pasakymą:

– Mes nesuprantame, kas tiems kareiviams rodosi, kai jie panelę pamato? Tuoju persimaino, darosi kažki kaip švelnūs. Kitaip ir kalbėti ima.

O! kad bent tais rūsčiais laikais to ypatumo nepražudyčiau! Bet vargiai... Sugaunu kaskart dažniau save, kada su svetimu žmogumi šneku, jog nagrinėju: kokios rūšies zoologinis tipas čia pasislėpęs, ir lyg dairaus, ar nemėgins jis mus kaip nors skriausti.

Norėčiau vis tik žinoti, kaip Rusijos plačios minios žiūri į tokį valstybės tvarkos persimainymą... Atsimenu, kaip rusų kareiviai, su kuriais tekdavo pasišnekėti, kaltino savo karininkus, savo Raudonojo Kryžiaus vedėjus. Kiti, vyresni, kur ir Prūsijoje buvo, išsitardavo net šitaip:

– Tai ne japonų karas, į kurį eįjome akli, nieko neišmanydami. Šis karas turi jau kitokių kareivių, kurie žinos, ko reikalauti, grįžę namo.

Gaila, kad laikraščių tik senesnius numerius gavau ir nežinau, kaip Rusija dabar atrodo.

1917 m. gegužės 9 d.

Negaliu priprasti prie tų baisumų, kuriuose tenka gyventi. Vėl visą naktį nemiegojau, o širdį nebent sulyginčiau su išbaugintu arkliu – taip šelsta ji krūtinėj.

Juk tie rusai pabėgėliai man, anot lenkų, „ani brat, ani swat“ („nei brolis, nei piršlys“), tačiau žinojimas, kad čia pat daromos medžioklės nelaimingiausių žmonių, iš karo ugnies ir nelaisvės bado išsigelbėjusių, visą žiaurią žiemą it laukiniai žvėrys girios guolyje iššalusiu, kad tik pasisektų savo gyvybės liepsnelę išlaikyti, neduoda ramybės.

Šermukšniai², Jakuboniai, Gesviai, Deglienai – tai vis sodžiai, kuriuos dabar vokiečiai kasdien krato: ten ieško rusų. Net naktimis vokiečiai tykoja tų pabėgėlių girioje. O suėmę, – žmonės pasakoja, – žvėriškai plaka, kankina.

Nekaltinu vokiečių, kad jie gaudo ginkluotą priešą, bet kam tie nežmoniškumai?! Tiesą pasakius, ir pats karas – nežmoniškumas didžiausias.

Kartais rodosi man, kad mano nervai jau visai atbuko, nes galiu dar ir valgyti, ir gana nuosekliai galvoti.

² Šermukšnių laukai sueina su mūsų laukais.

Karo galo, tikrai sakant, dar nematyti, nors jaučiamas jo prisiartinimas. Bet ir jausmai dažnai apgauna.

1917 m. gegužės 12 d.

Už dienos prasidės ir mūsų senovės gegužės mėnuo, o medžiuose nė vieno žalio lapelio. Tik šiaurys pučia, ir šalna neužmiršta kasryt kietai suspausti žemelę, o lietus dieną ją gausiai palaistyti. Slėnesnėse vietose į laukus nė įbristi negalima, arklių maža, sėkla atimta. Žmonės su pasibaisėjimu žiūri į rytojų... Ir tai pasiturį žmonės... O pas vargdienius badas karaliauja. Kiekvienam kely gali sutikti virtines vargdienių; maišais nešini jie eina pakiemiais, kiekvienam stambesniam ūkininkui lenkdamies ir maldaudami:

– Rugių! Miežių!

O ūkininkai kratomi, ir jų aruodai grynai iššluojami. Be valgomųjų daiktų, kiekvienas ūkininkas turi pristatyti dar kas savaitę tris aršinas drobės.

Tegul niekas nemano, kad čia juokaujama. Per daug rūstūs laikai, kad žmogų imtų noras juokus krėsti...

Berčiūnų sodžiuje jau 17 ar 18 žmonių šiltinė į lovą paguldė. Taip pat Gačioniuose, Getautuose, Rokoniuose, Kibildžiuose. Naurašilių ordinarininko Bataičio vaikai jau kelintą dieną guli lovoje, nesikelia, nes neturi ko valgyti.

Tai mažas mažutėlis vieno Lietuvos kampelio vaizdas.

Bitės mano irgi miršta, maisto pristigusios. Nesuspėjo prisinešti dėl lietingos vasaros, o dabar cukraus svarui reikia mokėti – 2 rbl. 25 kap.

Nedrįstu leisti pinigų bitėms gaivinti, kada žmonės negaivinami žūsta... Rankos svyra.

Pernai rudenį lietus gaišino javus nuo lauko vežti. Visi javai – rugiai, kviečiai, miežiai – apdygo. Tai ir duonos, ir ragaišio gero šiemet nėra. Tik labai prityrusios šeimnininkės iškepa duoną ir panašų į duoną ragaišį. Daugumas žmonių minta tiesiog plytomis iš miltų, ir tai juodomis.

1917 m. liepos 10 d.

<...> Pabudusi šiąnakt galvojau apie tai, kaip vakar apsilankę jaunučiai dragūnai ramiai pasakojo, kad jiems išakyta šauti, iš tolo išvydus ginkluotą žmogų, nes šiaip gali juos pačius užmušti... Tiesa, iš tikro ramiau jų pasakojimo negalima pavadinti. Veikiau tikty čia žodis bukas, atbukęs. Dar dvidešimties metų neturį jaunuoliai taip šaltai kalba apie gyvasties atėmimą kitam žmogui, lyg tai būtų paprasčiausias, kasdienis, jiems iki kaulo įgrisęs darbas.

Tiesa, vienas jų sakėsi, jog nuo pat karo pradžios kariaujęs: pirma buvęs prancūzų fronte, kur buvęs sužeistas, paskui mūsų.

Kalbėdama su tais vyrūkais, negalėjau nusikratyti jausmu, kad jie jau daug daugiau matę ir vargo, ir skausmo, ir nervų suerzinimo, nekaip aš, žilaplaukė senė.

Ar apie šį, ar apie tą kalbėjome, jie vis vienodu, pavargusiu balsu košė žodžius. Pasakojo, jog prancūzų jaunuomenės labai daug žuvo. Jų tauta mažesnė, didžiau tokį žuvimą jaučia. Skaičium Rusijoje dar daug daugiau žuvo. Vokiečių jaunimo irgi daug savo galvas paklojo...

Viskas plaukė iš tų jaunuolių lūpų, lyg iš kokio senio, regėjimo nustojusio, burnos, kursai kažki kada buvusius faktus savo atminčia iš kapų kelia – šaltai, blaiviai, atšipusiai...

Nelaiminga jaunuomenės karta!

Visai kitaip skambėjo žodžiai neseniai pas mane viešėjusio kriminalinės policijos vado. Jis, tiesa, fronto pragare nesmilko... Niršo lyg kraugerys žvėris, kuriam grobis iš po nagų ištrunka. Sugavęs rusą pabėgėlį, ketino plakti, prie arklio prisirišęs varyti, kad, Panevėžio nepriėjęs, kely su gyvybe persiskirtų...

Čia dar gyva Bismarko ir Viliaus II mokyklos dvasia, prieš kurią visas pasaulis taip šiaušiasi ir už kurią patys vokiečiai dabar savo sūnų galvomis brangius mokslo pinigus moka.

Rašyti ir galvoti apie visa tai sunku. Kodėl visų valstybių vyriausybės tokios aklos?.. Ar bus kam geriau iš to, jei žmogus žmogų ris?.. Ar tokiai filosofijai ir tokiam gyvenimo turiniui kilniausios visų tautų sielos darbavosi, vargo?

Dabar rodėsi, lyg staiga būtų visiems čia žemėj pritrūkę vietos ir maisto, ir oro.

Vis dėlto įdomu, kaip gyventų tie, kurie visus kitus prarytų?... Veikiausiai iš papratimo imtų tarp savęs ėstis. <...>

1917 m. lapkričio 24 d.

Vakar buvo svarbi diena – mano šventadienių kursų atidarymas. Gavau iš vietos valdžios leidimą mokyti su sąlyga, jog ir vokiečių kalba bus dėstoma. Kad ir juokinga sąlyga, bet nesunku pildyti. Ką suaugusius analfabetus mokysi vokiškai? Nebent: Guten Tag! Bitte! Danke! Butter, Eier ir kaput! – bet jų jau patys vokiečiai visus išmokė.

Tai sekmadieniais turi teisę rinktis pas mane visi, kas nori mokytis.

Vakar į kursų atidarymą ir įstojamuosius kvotimus susirinko iš viso 30 žmonių, merginų daugiau, bet ir vaikinų netrūksta. Atėjo net viena jauna moterėlė. Iš tų 30 tik vienas baigęs liaudies mokyklą; 11 kad ir skaitančių, bet menkai; 12 sunkiai verčiančių žodžius ir ne visuomet teisingai; 5 analfabetai, ir tai pikčiausi, nes pramokę savo maldaknygėse skaityti rytines maldas ir mišias... o kitose knygose nė raidžių nepažįsta... Žinau aš jau iš prityrimo, kaip sunku yra tokiems išmokti skaityti ir kaip sunku juos mokyti.

Pasibaigus kvotimams, paaiškinau visiems, koks skirtumas tarp mokyto žmogaus ir bemokslio. Papasakojau, kad mūsų tautos sunkus likimas padarė mus veik mažiausiai apšviestus žmones visoje Europoje, todėl ir sunku mums gyventi; turime stengtis kitus pavyti.

Bijodama iš karto jaunuomenės dideliu rimtumu nuo mokslo nubaidyti, paskaičiau jiems Žemaitės „Bičiuolius“. Nusiteikimas iš karto pasidarė jaukesnis. Truputį išsigandę veidai ėmė šypsotis, akyse linksmumo žiburiukai rodytis. Gale iškraustė stalus iš valgomojo, ir leidau dainuoti, šokti drauge su vokiečiais, kurie nekantriai už durų laukė to leidimo.

Prasidėjo tikrai gražus vakarėlis. Pirmiausia vokiečiai pasigyre savo gražiu choru. Paskui leido ir savo solistams kelias daineles padainuoti.

Nesmagu pasidarė, kaip mūsų nesusidainavę bemoksliai pamėgino traukti. Vargšai greitai susiprato, kad nesiseka ir nutilo. Džiaugiuos, kad pirmais karo metais, turėdama dar fortepijoną, buvau savo tarnaitę pamokinsi nemaža dainelių ir iš Šimkaus rinkinėlio, ir iš kitų. Kad ir nedidelis ir neišdirbtas tarnaitės sopranelis, būdama ausyla ji grynai gražiai kaip skambalėlis išskambino mūsų liaudies dainų puikias melodijas. Vokiečiai tikrai gražiavosi jomis ir vakarėly prašė vis merginos dar dainuoti.

Paskui imtasi žaislų ir mūsiškių liaudies šokių su dainomis. Vokiečiai dainavo kartu, stengdamiesi ir žodžių garsais sekti; jie įnešė savo vikrumu ir tikrai vaikišku linksmumu daugiau judėjimo į mūsų nedrąsių sodiečių tarpą.

Tylus kalnų kasyklų darbininkas pagrieždavo smuiku valsą arba šotišką, ir vėl vokiečiai su mūsiškiais sukosi į linksmą ratą. Mano tarnaitė už savo gražias daineles buvo kaip ir vakaro karalienė. Visi ją gyre, vyrai grobstė ją šokinti.

Pirma kursų diena pasibaigė gražiai. Visi išsiskirstė patenkinti. Man užvis patiko, kad atėjo mokytis šeimynomis. Taip, sakysime, iš vienų namų trys broliai, brolienė, sesuo; iš antrų namų trys broliai, dvi seseri; iš trečių dvi seseri ir brolis. Be to, ateina sodžiais, taip ir grįžta būriais. Tam merginų valkiojimuisi vėlais vakarais ir naktimis kelias užkirstas. Davinėsiu tiek darbo namie atlikti, kad nė vienos valandos laisvos neturėtų... Iš šiaip, rodosi, nebus išskaičiavimo landžioti pas kareivius, jei čia viešai gaus progos pasilinksinti.

Negaliu tik sau dovanoti, kodėl pirm man tų kursų steigimo mintis nebuvo galvon atėjusi. <...>

1917 m. lapkričio 29 d.

Tai atsisveikinome visam amžiui. Išlydėjome kareiviukus, netikėtai, šiais baisiais laikais įgytus ištikimus draugus. Nė vieno juodo atminimo tie vaikėzai po savęs nepaliko.

Atsisveikinimo laiku tie jauni karžygiai, kurių daugumas jau ketvirtus metus to baisaus karo ugnį smilksta, nesigėdijo kaip kūdikiai ašaras sau iš akių šluostyti arba tiesiog leisti joms ramiai riedėti per vėjo nupūstus skruostus.

Mes, moterys, juos lydėdamos, tuo didžiau nesigėdijome raudoti.

– Tikėjomės su jumis Kalėdas praleisti, – šnibžda atsisveikindamas vienas.

– Kalėdos!.. veikiausiai ir galvų ant pečių nebeturėsime, – pastebi karčiai antras.

– Bevelytum Puziniškio nepažinę... Nebūtų taip skaudu atsisveikinti... Dabar man rodosi, jog važiuoju iš savo tėvų namų, – drebančiu, giliai sujaudintu balsu kalba trečias.

Kiti tik tylomis spaudžia rankas ir skuba šokti į vežimus... Vežimai ėmė sunkiai riedėti iš vietos.

Tikros laidotuvės. Kareivių mantelė, taip ypatingai sukrauta ketveriuose ratuose ir tamsiomis antklodėmis uždengta, išrodo lyg karstai... Visi raudame... Vėjas, nykiai švilpdamas, pritaria mūsų liūdesiui...

Dar vienas bėga atgal, klausdamas, kokios aš noriu dainos, kad jie išvažiuodami uždainuotų.

Tarnaitė atsako už mane:

– Hola... hila... ho...

Tai menki dainelės žodžiai, tik nepaprastai graudi gaida.

Mūsų sodiečių menki arkliukai klampoja purvinu keliu, sunkiai prikrautus ir prisėstus vežimus traukdami. Matome, kaip daugumas vyrukų tuoj nuo vežimų nušoka ir varosi pėsti, o graudūs „Hola hila ho! Hola, hila ho!“ plaukia laukais, pievomis.

Matome, kaip kiti, pasistodami vežimuose, kilnoja mums dar iš tolo savo kepurėles...

Mūsų maža šeimynėlė, stovėdama prieangy, mosuoja jiems skepetukais, kol jie mums iš akių išdyla...

O dainos pakartojimai „Hola hila hi... Hola hila hi...“ ilgai dar virpa drėgname, miglotame ore, supasi medžių šakose, ritasi palšomis rugienomis, prie žemės pakrisdami, tai vėl, lyg pavargusiais sparnais plezgendami, pakyla ir ima girioje skardenti, dūsauti.

Nėra ko sakyti, kaip tas atsisveikinimas panaujino mano širdy žaizdą, kurią nešioju nepagydytą nuo atsisveikinimo su savo našlaičiais...

Juk ir tu kareivių vargšelių tarpe buvo vienas, kurs, pas mus gyvendamas, pabaigė dvidešimt pirmus metus, o antras turėjo tik devyniolika.

1917 m. gruodžio 20 d.

Buvo užėjęs kažki koks puskarininkis su kareiviais. Pasakojo jie man, jog niekur nesą tokio baisaus regiono, kaip Galicijoje:

– Jei jūs ten nukeliautumėt, pasakytumėt: visa šalis – vien tik kapai... Baisu!.. baisu!..

Su tokiais žodžiais ir atsisveikinome.

Ir pas mus sodžiuje gyvenimas verpetais verda. Plunksna nesuskumba visų mūsų dabartinei būklei charakteringų vaizdų piešti. Esu tiesiog viso to, į ką tenka ir teko žiūrėti, užhipnotizuota... Stinga dažnai valios, kažki kokia sunki našta slegia man psichiką!.. Ilgai kankinuos, kol prisiverčiu plunksną paimti į ranką. Tiesa, ir darbo netrūksta, bet ne tik laiko stoka trukdo...

Vienas nusiramimas – tai mokykla. Galima sakyti, eina pavyzdingai. Mokinių daugiau kaip 30... ir vis daugiau ateina norinčių mokytis, tiek kėdžių ir stalų turiu, rodosi, visus apsodinau, bet kai ateina

koks mokinys užsispyrėlis, vis dar sėdynė atsiranda ir jam. Jei vokiečių kareivių nebūtų, turėčiau daugiau baldų, o šiaip kur visiems galams gali užtekti?

Visų tų darbų darbėlių tarpe ir mano kažį kokiame suakmenėjime laikas vis dėlto bėgte bėga nepavejamas. Ir žinia apie taiką su Rusija, lyg tų karo baisumų galas, bent viltis, kad galas gali būti, pažvelgė mums į akis. Svarbiausia – tai rusų, drauge ir vokiečių pažadėjimas *mums, lietuviams*, laisvės... laisvės spręsti savo likimą, savarankiškumą *mums, lietuviams!* Jei tat būtų tiesa!.. Jei tat ne sapnas!! ne žavas!!

Ar seniai buvo laikoma dideliu politikos nusidėjimu lietuviškų laikraščių, lietuviškų knygų skaitymas?! Ar seniai mūsiškių daugumas nesuprato, jog esame atskiros tautos žmonės... ne lenkai, ne rusai, bet lietuviai?!. O dabar kitataučiai rašo atvirai apie Lietuvos nepriklausomą valstybę!.. Skaitydama apie tat, trinu akis ir klausiu savęs: ar nesapnuoju atviromis akimis?.. Ar nesapnuoju nepasiekiamą mirtingam žmogui sapną?.. Gal tik seku kažį kokio milžiniškos vaizduotės poeto svajonę-troškimą, išverptą širdies gelmėse?.. Ir jausmų, rodosi, neužtektų pakelti tokią laimę... jei savo akimis išvysčiau tikrai laisvą tėvynę Lietuvą...

1918 m. sausio 2 d.

Praėjo Kalėdos... Kokios Kalėdos galėjo būti tais laikais, kada žinai, jog aplinkui daugybė tokių žmonių, su kuriais reikės kiekvienu kąsniu dalytis, kiekvienu, kurio dar galima išsižadėti, nes atliekamųjų kąsnių jau nebeliko... Ir pasidalijus jauti, kad vargo jūros nesumažinai.

Ir Naujų metų diena ne kitaip praslinko. Tik Jurgio Šaulio, kursai yra dabar Tarybos nariu, laiškėlis sužibėjo aukso spindulėliu apsupusiose mane tamsybėse. Šaulio linkėjimas, kad susilaukčiau savo augintinių laisvoje tėvynėje, laisvoje Lietuvoj, pataikė tiesiog į širdį. Ir verkiau, tik ne nusiminimo ir ne liūdesio ašaromis: tokios ašaros jau išseko. Ir vaizduotė nesulaikoma skrido į kažį kokias dausas... Ir visa pasijutau apimta nenuveikiamo troškimo tikėti ir tikėti, kad mes, pavargėliai, mes, kankinami, kryžiuojami, atsidūrėm ties kažį kokiais stebuklingais vartais, pro kuriuos išėję, tapsime tokiais, kokius mums, veikėjams, rodė mūsų jaunų dienų sapnai, kokius trokšdami išvysti nesigailėjome subrendę nė sveikatos, dėl kurių jokia auka ir joks vargas nebuvo mums per daug sunkus.

Tik toks jausmų pakilimas neilgam. Ir vaizduotės sparnai ne geležiniai.... Pergvyventų įspūdžių sunkumas girnų akmeniu tuos sparnus slegiąs ir netrukus priverčia juos nusvirtinti, pailsusius susiglausti. Pikta abejonė pakėlė galvą. Argi?! Argi iš tikrųjų tektų ir mano gyvoms akims dar laisvos Lietuvos stebuklą išvysti... išvysti nors pro ašaras?.. Negaliu apie Lietuvos laisvę galvoti, negalvodama apie Povilą Višinskį. Kam jis jau kapuose?!. Be jo, rodosi man, ir mūsų laisvė nepasieks to skaistumo, kurį užsitarnavome, keldami krašto ir galo nežinantį vargą...

Yra dėlto žmonių, kurių mirtis visos tautos gyvenimui padaro niekada ir niekuo neužtaisomą spragą...

Šiaip Naujų metų diena davė man pasitenkinimo. Mano kursų mokiniai, ypač tą dieną, ir patys įsitikino, ir aš pamačiau, kad padarė, palyginti, didelę pažangą. Aritmetikoje jau tiek pažengė, kad lengvai parašo ir didžiausius skaičius ir pirmu du veiksmu atlieka, net mažus uždavinius sprendžia, o prieš mėnesį nemokėjo nė skaitmenų rašyti.

Mokytis noras pasirodė mūsų jaunuomenės neapsakomas. Turiu iš viso 44 kėdes, kurias galiu duoti mokiniams sėdėti, tai jau visos užimtos. Du dideliu valgomojo kambario stalu apsėstu ir vienas koridoriuje ties plačiai atidarytomis durimis, kad ir ten sėdintieji mokiniai mano balsą girdėtų.

Daugumas – suaugusios merginos ir vaikinai. Darbuojamės be *jokios pertraukos* nuo pusės trečios, kartais nuo trečios iki devynių, kartais ir iki pusės dešimtos. Pastebėjau, kad su neįpratusiais galvoti reikia būtinai su kiekvienu skyrium pasikalbėti, prie kiekvieno skyrium galvojimo prisitaikinti. Gal tai padaro ir mokinių amžiaus skirtumas: juk pradėdant nuo dvylikos metų mokinių amžius tiesiog laiptais lipa iki trijų dešimčių su viršum... Seniausios yra dvi merginos... su jomis sunkiausias darbas,

jos ir paslenka sunkiai... Jų amžiaus yra ir vaikas, ir jam sunku, bet vis jau paslenka geriau.

Pasibaigus pamokoms, leidžiu kartais pašokti, pažaisiti, bet ne visados.

Daug vargo su tais, kuriems vietos nebeturiu. Valgomojo kambario langai išeina į verandą, tai, prasidėjus pamokoms, žiūrėk, ir stovi eilė palangėj ir žiūri, kaip kiti mokosi... Taip prašo juos priimti, jog pagaliau sutinku, kad stovėtų viduje ir klausytų... Pasidarė mišinys: ir mokiniai, ir klausytojai. Turiu pripažinti, laikosi visi pavyzdinčiai. <...>

1918 m. vasario 19 d.

Vėl sunkių sunkiausios dienos... Taika su Rusija žuvo kaip gražiausias sapnas. Sunkiausia, kad su taikos žlugimu ir mūsų šalies savivaldybė atsidūrė irgi vien svajonėse.

Kad žmonių gera valia stebuklus padaro, tikiu tvirtai. Tuo tikėjimu remdamasi, tikiu mūsų tėvynės prisikėlimą! Tikiu ir varau nuo savęs šalin visas abejones!..

Taip pat stengiuos savo širdies skausmą sulieti išvien su kitų tėvų skausmu, taip pat savo vaikus pablokčius. Kartoju sau kasdien: „Ne mano vieni vaikai vargsta svetimoj šalyj... Ne aš viena ilgiuos, kankinuos ir kenčiu, tokio perskyrimo slopinama...“

Taip pat mano protas aiškiai man sako, jog vokiečių valdžios gudrumams nugalėti reikia daug laiko, reikia antžmogiškos kantrybės ir ištvermės.

Ir dar daug ką šaltas galvojimas numato ir pataria, o širdis vis dėlto nesiliauja kentėjusi. Ypač dabar, dienoms pailgėjus, saulei smarkiau šviečiant. Į ką tik pažvelgiu, viskas klauste manęs klausia: ar ir šiemet žiūrėsiu į pavasario stebuklus viena pati?.. Ir žinau, kad tie mano našlaičiai jau dabar man svetimi. Jaunų dienų įspūdžiai per daug stiprūs, vienas kitą veja, stelbia...

Iš jaunųjų kareivių ne sykį teko dabar išklausyti tokios išpažinties:

– Namai, tėvai, šeimyna per tuos karo metus taip nuo mūsų nutolo. Viskas pasidarė mums ten svetima. Grįžtame namo atostogų, didžiau namiškius norėdami patenkinti. Sau... nebent poilsio. Šiaip net patys stebimės, kaip mums ten jau niekas neberūpi. Neparodome to savo jausmo, namiškių gailėdamies... Taip nuo jų esame atpratę...

Savo pasiteisinimui priduria dar kai kurie šitokį klausimą:

– Gal ir karo nuožmumai mums šitaip jausmus atbukino?..

Užvakar vakare įėjau, prieš atsiguldama, į saloną. Žvaigždėtas dangus drauge su mėnuliu žiūrėjo pro didelius langus, guldydamas savo šviesą sidabrinėmis plačiomis sruogomis asloje. Tas pats mėnulio skleidžiamas sidabras laužėsi pro plačius žolynų lapus, salono kertėje sustatytus, ir slidinėjo ramiai stovinčiais baldais ir auksuotais paveikslų rėmais, sienose sukabintais.

Į visa tai pažvelgus, taip prisiminė senovė, kada visa mūsų šeimynėlė čia vakarais poilsio susirinkdavo. Ir širdį apėmė ūmai toks skausmas, toks ilgėjimasis, kad vėl visą naktį nė bluokšto numigti nepasisekė. Tik blaškiausi ir skaičiau antrame kambary kabančio laikrodžio valandų mušimą. Audra, sukelta many, siautė ir šėlo, kaskart tamsesnius vaizdus paakiui skleidama. Vos vos jau auštant pasisekė vaizduotę sulaukyti ir supančioti tuo tvirtu nusistatymu, kad žmogus, jei nori būti vertas žmogaus vardo, tai turi, kiekvienoje būklėje būdamas, stengtis pildyti savo tėvynės piliečio pareigas.

Šitaip savo nepaprasto jautrumo ar nervingumo nukankinta, netrukus atsipeikėjau ir, vėl pusiausvyrą atgavusi, antrą naktį jau ramiai miegojau.

O šiandien žiūriu vėl į pasaulį tomis ypatingomis akimis, kokias žmonių daugumas šiame kare įgijo. Žiūriu akimis, stengiančiomis vien matyti, kas joms artimiausia, reikalingiausia, būtina įžiūrėti, ir užsimerkiančiomis ir nuo savęs stumiančiomis visa, kas tolimesnis, kas primena baisų rytojų ir liūdną vakarykščią dieną. Kitaip žiūrint į visa iš karto, žinome dabar jau visi, jog nei kūno sveikata neišlaikytų, nei smegenys nuo pamišimo neišsaugotų, pagaliau nei akims ašarų neužtektų. <...>

1918 m. balandžio 4 d.

Paėmusi „L. Aidą“, „Dabartį“ ir vokiečių laikraščius, visur radau tą pačią svarbią mums žinią: Lietuva – laisva, nepriklausoma valstybė.

Akys ir ausys džiaugiasi, tuos žodžius skaitant, tariant... tik širdis nė kiek. Kada iš ruso buvome laimėję spaudos laisvę, kaip buvome susijaudinę!.. susigraudenę iki sielos gilumos! Kiekvienas tada degte užsidegė nepaprastu, sielą gaivinančiu jausmu.

Pasijutome visa kuo lygūs su viso pasaulio tautomis, pasijutome lygūs vienos didelės šeimos broliai, kuriems plačiai prasivėrė vartai siekti aukščiausiųjų žmonėms prieinamų idealų. Mokėkime vien prie jų žengti!.. jų trokšti... Mokykimės ir stenkimės toliau nužengusius vyti! Kad pasiseks su visais netrukus susilyginti, nė abejonės netilo niekieno galvoj. Ir kaip būtų galėjusi kilti?! Ar mes nebuvome tie Prometėjai, kurių patvara, kantrybė, artimo meilė sudaužė, sulaužė tas paties Hefaisto nukaltas grandines, kuriomis prie vergavimo uolos prikalti amžius iškentėjome? Ėmė tada tik noras šaukti didžiu balsu: „Šalin tamsybės, tiek žmoniją kankinusios! Užtenka mums pasiryžimo sukurti naują saulę, kuri išdegins žmonių skriaudos net pėdsakus žemės rutuly!.. Savo kovoje už žmogaus teises juk nesame nė vienu kraujo lašu susitępę!!“

Dabar... iš esmės laimėjimas dar didesnis... Gal tik džiaugsmo styga nutrūkusi? .. Nutrūkusi ir antroji... pasitikėjimo savimi... Ima noras džiaugtis... tačiau... Išvidinis jausmas šaukte šaukia, lyg įspėte įspėja, kad ta mūsų laisvė – tai vylius, tai apgaulė, už kurią širdies krauju ir savo vaikų brangiomis galvomis teks atsilyginti. Ir baugu pagalvoti apie tokią brangią kainą.

Į tą mūsų laisvės ir nepriklausomybės skelbimą įstengiu dabar vien žiūrėti kaip į rimtą ir rūstų priminimą šūksnį, kad aliai vieno lietuviai ruošę kuo uoliausiai stoti savo šalies sargyboje ir ginkluotęsi visomis dvasios išgalėmis (ne kardais ir šautuvais! to nesugebėsime, ir iš tokių ginklų naudoti nelaukime!) morališkai pakelti sunkią kovą už savo senelių kalbą ir žemę.

O kada pažiūriu į mūsų žmones, visuomeniniu ir politikos miegu sau ramiai knarkiančius, trokštu pavirsti šimtagalve hidra mokytoja.<...>

1918 m. birželio 2 d.

Mano šventadienio mokyklos mokiniai užsimetė būtinai suruošti vakarėlį Smilgiuose. Nori vaidinti ką naują, kas niekur nebuvo vaidinta, nori padainuoti. Kas svarbiausia – visi nori būti artistais.

1918 m. birželio 10 d.

Tai ir eina vakarėlio paruošiamas darbas... Mažieji mokiniai vaidins Vl. Putvinskio „Nežudyk!“ Dideliems parašiau pati scenos vaizdelį „Ilgėjimas“. Kitur gal jis netiks, nes stengiuos prie savo mokinių būdų, balsų, judėjimų pritaikinti... ir aišku... kuo daugiau veikiančių asmenų įvesti. Be to, duoti ką, kas rišasi su dabartiniu karu ir kas sujudintų visokių sunkių pergyvenimų atbukintus nervus.

Darbas atliktas greituoju, bet tikiu, jog sodiečiams patiks.

Vargoninkas iš Smilgių irgi atgabentas, moko dainų.

Apie viską reikia pagalvoti, nė vienos smulkmenos neužmiršti, nei vaidinimo, nei kostiumų. Ypač su žvėriukais sunku. Vos ne vos sumedžiojome lapės kailiuką su gražia, ilga, tikra uodega. Mūsų mažiausioji mokinė bus puiki, vikri laputė.

Stebiuos ir stebiuos iš mūsų jaunimo. Tiek užsidegimo, tiek darbštumo, tiek sveikatos! Visą dieną dirbė lauke, o vakarais drožia po tris, keturis varstus į repeticiją, ir rytojaus dieną auštant vėl prie darbo stoja. Kiek tenka jiems miegoti?!

O kokiais žingsniais eina moksle! Kas be ko, yra ir atsilikėlių, bet daugumas kaip mūras. Kad tik

mūsų laisva tėvynė neįsileistų j kokius eksperimentus ir nesiimtų vyti užsienio švietimo klausime... Man rodosi, kad nedaugelis tautų gali tokia galvota jaunuomene pasidžiaugti. Bet bus pas mus veikiausiai, kaip ir kitur. Tų tėvų vaikai mokosi, kurie gali brangiai už mokslą mokėti ir mieste už vaikų laikymą atlyginti, vis tiek, ar tie vaikai galvoti, ar ne, ar turi norą mokytis, ar ne. O beturčių?..

Mums, mažai tautelei, turėtų pirmiausia rūpėti kelti šviesą minioje ir tik tiek aukštesnių įstaigų turėti, kiek rastų ypatingai galvotos, talentingos jaunuomenės.

Ir svarbu, kad suaugusi jaunuomenė turėtų kur mokytis. Kitaip virtus, jausis ji per daug skriaudžiama. Ir toks jos nusistatymas bus visai teisingas.

1919 m. kovo 1 d.

Nebeatmenu jau, kada nutraukiau savo dienoraščio rašymą.

Didelis džiaugsmas, svarbių svarbiausias atsitikimas išmetė man tada plunksną iš rankos. Sugrįžo vaikai. Ir visi, ir sveiki. Šį faktą laikau didele Apvaizdos malone turėdama ramią sąžinę, jog iš mano priežasties, dėl mano nervingumo, pavojaus valandoj nesusivaldymo, neužgeso nė viena tų našlaičių gyvybės liepsnelė, kitaip galiu gyventi, kitaip ir veikti... Visą karo metą veikia, kaip savo nerimo kalinys, dabar atsikvėpiau laisvo žmogaus krūtine.

Nebeatmenu, kurią dieną, tik žinau, jog praslinkusių metų birželio gale, kada jau buvau visai palydėjusi viltį vaikų susilaukti, staiga naktį jų visas būrys, drauge su našlaite mokytoja, apstojo mano lovą.

Tai buvo pasimatymas! pasisveikinimas! <...>

1919 m. balandžio 18 d.

<...> Skaitydama apie puotą, iškeltą Smetonai, ypač skaitydama šiuos žodžius: „Svečiai visi buvo gerame ūpe“, pasijutau labai nejaukiai. Vienintelis tos puotos pateisinimas būtų politikos reikalavimai. Gal reikėjo kokį užsienio svetį pagerbti, mūsiškai tariant, pamylėti? Šiaip, kol liaudis taip nežmoniškai vargsta, šiukštu! valdžios ponams puotauti!.. Mes užtektinai lenkėme savo daug kentėjusius sprandus visokiems ponams! Nepasitikėsime niekuomet tokiais valdininkais, kurie puotaudami taiso sau „ūpus“ tuo laiku, kada liaudies kūnas, visokių „priemėčių“ tampomas, ašaromis, krauju plūsta.

Mūsų valdžia turi būti mūsų vaikų valdžia, kuri drauge su mumis vargus kels, mūsų rūpesčiais gyvens, ir tik tada sugebės puotauti, kada visos tėvynės žmonių širdys džiaugsis...

Kitaip elgdamasi, mūsų vyriausybė kas tarp savęs ir liaudies prarają... Kokią reikšmę tokios prarajos tarp liaudies ir valdžios turėjo visų tautų istorijose, ne man čia kartoti... Dabartinis kruvinas ir nuožmus karas duos tuo atžvilgiu dar nemaža pamokų...

Valdžios ponai! Atsargiai su puotomis! Neužmirškite, jog išėjote iš savo tėvų surūkusių trobelių tų pačių tėvų pūslėtų rankų dėka.

Užsienio ponų nenustebinsite savo turtais, o saviesiems negulkite per daug sunkia našta ant suvargusių pečių. Kiekvienos liaudies istorija – tai teisingas jos didžiau mokslintų vaikų teismas. Teismas nepaperkamas jokiomis puotomis. Jei dar turite žmonišką širdį krūtinėje, neužmirškite to amžino įstatymo!

Ypač neužmirškite, kad tokiose mažose, kaip mūsų, tautelėse nėra nei ko dalyti, nei ko skirstyti! Liaudis ir jos vyriausybė turi sudaryti vieną vienintelį kūną, vieną vienintelį pasaulį, jei nori gyvos išlikti. Liaudis dabar nuvargusi, o nuo senovės demokratinė, kitokia negali būti! Tai ir valdžios ponai turi tos pačios linijos laikytis. Turtais, pūtimusi užsienio nenustebinsite! Didžiau stebėsis kitataučiai, matydami ir valdžios ponų taupumą, taikinimasi prie savo okupantų nualintos tėvynės lėšų. Stebėsis kitataučiai, tiesa, bet išmoks jus gerbti, kaip kilnius tėvynės sūnus ir sumanius politikus... Ir ta pagarba

plėsis ant visos tautos. Ir tokie nematerialiniai mūsų jaunos valstybės turtai atsvers senų valstybių surankiotus aukso kalnus... Kito kelio savo tautai nematau... Kas kitokiu keliu mėgins keliauti... Bijau pabaigti sakinį tarti! Težino bent, kad atsakomybė kris ant jo galvos... <...>

1919 m. liepos 10 d.

Teko būti Kaune. Per daug painūs įspūdžiai, kad galėčiau juos čia paliesti... Per daug ilgai kankinaus karo sutemose, atkirsta nuo politikos, kad turėčiau drąsos taip iš karto ištarti savo nuomonę apie visa matyta ir girdėta. Galiu tik pasakyti, jog nusiteikimą radau savo laikinoje sostinėje labai giedrą, tokį giedrą, kokio nesitikėjau. Žmonėms ten, matyti, neteko į karo bedugnį ilgai ir atsidėjusiems žiūrėti. O mano siela vargiai kada įstengs nusivalyti visus tuos sielvartus, ašaras ir aimanas, kurie it hieroglifai į akmenį, taip į mano širdį ir mąstymo būdą įsigrauzė... ir nieku būdu iš ten neišdils... Veikiausiai į visa gyvenime teįstengsiu žiūrėti lyg per šydą, karo įspūdžių ant akių užmestą... ant sielos akių... <...>

1928 m. kovo 10 d. Panevėžys

<...> 1914 metais pradėjau savo dienoraštį karštai tikėdama kilniais šūksniais, skleidžiamais ir vykdomais geriausių žmonių.

Baigiu... nesiliaudama tų šūksnių kilnumu tikėjusi... Tik įsitikinau, kad nuo jų skiria mus dar gili praraja, begalinio žmonių vargo, ašarų, kraujo alkana...

O tiltą viršum tos prarajos koks inžinierius ims tiesti?

Ir girdžiu seno Monteskjė įspėjimą: „Kas nori respublikos, tas turi respublikoniškas dorybes įgyti.“

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Iš gyvenimo verpetų*, sudarė Juozas Jasaitis, Kaunas: Šviesa, 1990, p. 179–259.